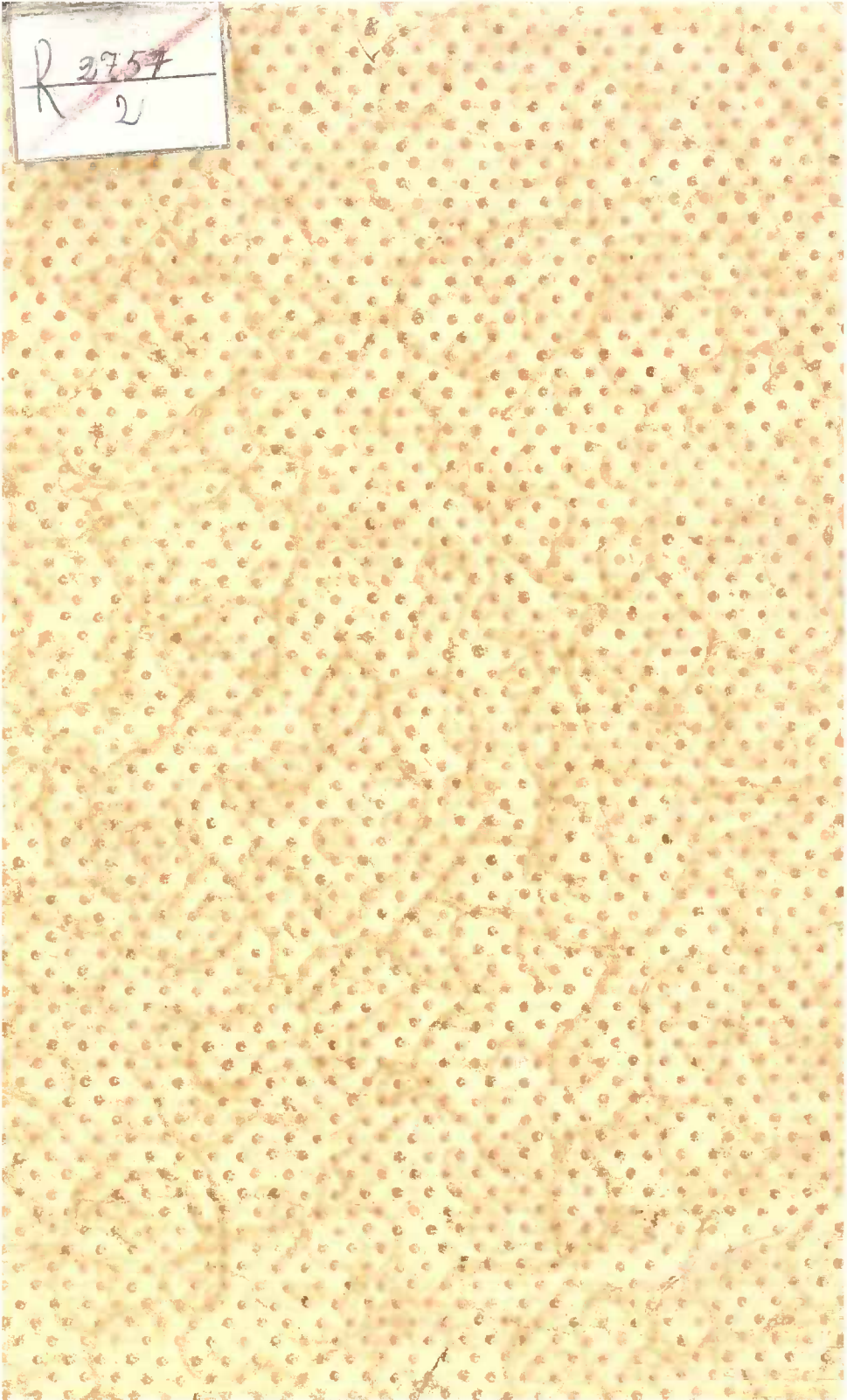

R 2757
2

К 2107
2

СВѢДѢНІЯ О ПАМЯТНИКАХЪ

ГРУЗИНСКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ.

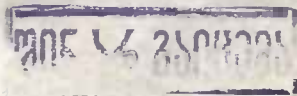
А. А. Цагарели.

... Wer den Besten seiner Zeit genug
gethan, der hat gelebt für alle Zeiten.

Шиллеръ.

ВЫПУСКЪ ПЕРВЫЙ.

Съ палеографическою таблицею.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ.

ТИПОГРАФІЯ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ.

(Вас. Остр., 9 лп., № 12.)

1886.

По опредѣленію Факультета Восточныхъ языковъ печатать позволяется.

За декана *Л. Березина.*

ВВЕДЕНІЕ.

О необходимости дальнейшей разработки Исторіи грузинской литературы. Матеріалы для этого. Библиографическія свѣдѣнія о памятникахъ письменности и опыты ихъ каталогизаціи у грузинскихъ писателей съ X в. по 70-ые годы XIX в. Памятники, сдѣлавшіеся извѣстными въ последнее десятилѣтіе. Коллекціи грузинскихъ рукописей и старопечатныхъ книгъ: кн. І. Г. Грузинскаго, Дадіановская, Студенческая, Эпифанѣянца, Парижской Національной Библіотеки, Афонская, Иерусалимская, Синайская и др. Имѣющіяся въ виду коллекціи, неприведенныя еще въ извѣстность. Разные періоды въ исторіи развитія грузинской письменности. Центры книжной дѣятельности какъ въ Грузіи, такъ и внѣ ея границъ съ V по XVIII в. Первые грузинскіе переводчики. Палеографическія особенности грузинскаго письма. Художественныя украшенія въ памятникахъ письма. Памятники духовной, исторической и изящной литературы, равно памятники другихъ отраслей письменности. Памятники, трактующіе объ организаціи школъ и учебнаго дѣла въ древней Грузіи. Грузинское книгопечатное дѣло въ старину какъ въ самой Грузіи, такъ и внѣ ея предѣловъ, и памятники старой печати. Нѣсколько словъ о составѣ настоящаго выпуска.

Въ 1873 году писалъ я: «кромѣ цѣли *чисто-грамматической*, предпринимая предлагаемую работу, я имѣлъ въ виду и другую — *историко-литературную*. Разработка Исторіи грузинской литературы находится въ настоящее время въ такомъ состояніи, что сдѣлать сколько нибудь наукообразный очеркъ Исторіи этой литературы пока почти невозможно, такъ какъ значительная часть памятниковъ не разобрана критически, не ука-

заны: авторъ, время, мѣсто написанія и т. п. Даже относительно многихъ памятниковъ не опредѣлено: оригинальны они, или переведены съ иностранныхъ языковъ; наконецъ, относительно многихъ изъ тѣхъ, которыя считаются переводными сочиненіями, неизвѣстно въ точности когда, кѣмъ, съ какого языка, съ какимъ знаніемъ дѣла сдѣланы и т. п. Мнѣ кажется, что, если разработать критически сначала по частямъ, каждую отрасль литературы отдѣльно (какъ это сдѣлано ак. Броссе относительно исторической литературы) такъ, напр., поэтическую, — однихъ *романовъ*, конечно, существующихъ еще въ рукописяхъ считается до 25¹⁾; далѣе, *Житія святыхъ*, которыми грузинская литература весьма богата²⁾ и т. п., говорю, на основаніи такихъ изысканій современемъ можно будетъ сдѣлать подробный научнообразный очеркъ «Исторіи грузинской литературы»³⁾).

Въ теченіе послѣднихъ 12-ти лѣтъ мнѣ пришлось познакомиться съ еще неизвѣстными или малоизвѣстными памятниками грузинской письменности и убѣдился, что памятниковъ не только необслѣдованныхъ, но до послѣднихъ годовъ еще совершенно неизвѣстныхъ въ грузинской литературѣ гораздо больше, чѣмъ можно было предполагать. Такимъ образомъ, прежде всего возникъ вопросъ о приведеніи въ извѣстность, имѣющихся въ наличности письменныхъ сокровищъ, переданныхъ намъ предшествующими

---

1) Всѣхъ же повѣствовательныхъ произведеній XI — XVIII вв., нѣмѣ извѣстныхъ, не менѣе 60-ти изъ которыхъ около 40 перечислены у ак. Броссе: De la littérature romanesque géorgienne, вѣ Mélanges Asiatiques. St.-Petersb. 1877; t. VIII; см. также мой переводъ: «Книга Мудрости и Лжи», С. С. Орбелиани. Спб. 1878, стр. I—II.

2) Текстъ Житій св. грузинскихъ изданъ уже г. Сабининымъ съ роскошными лицевыми изображеніями многихъ святыхъ, хотя и съ цѣлью духовно-назидательною, а не научною: საქართველოს სამოთხე. სრული აღწერა ღვაწლთა და ვნებათა საქართველოს წმიდთა. უკრებდილი... და გამოცემული... გ. ჰ. საბინის მიერ. სპბ. 1882; გვ. 1—639.

3) См. мое сочиненіе: О грамматической литературѣ грузинскаго языка. Спб. 1873 г., стр. XI—XII.

вѣками. Благопріятныя обстоятельства позволили мнѣ въ теченіе преимущественно послѣднихъ 7—8-ми лѣтъ познакомиться съ большею частью ихъ. Такъ въ 1876, 1877, 1878 годахъ, во время моихъ поѣздокъ въ Мингрелію и другія мѣста Грузіи, я имѣлъ случаи видѣть и частью списать, или описать рѣдкіе и неизвѣстные еще экземпляры памятниковъ грузинской письменности, хранящіеся въ грузинскихъ церквахъ, монастыряхъ и у частныхъ лицъ, въ особенности же въ извѣстной Дадіановской коллекціи грузинскихъ рукописей. Еще раньше этого я былъ знакомъ съ коллекціею грузинскихъ рукописей, принадлежащихъ студентамъ-грузинамъ Спб. университета. Въ 1880 г. Спб. И. Публичная Библіотека приобрѣла извѣстную коллекцію грузинскихъ рукописей и старопечатныхъ книгъ свѣтлѣйшаго князя І. Г. Грузинскаго, которая стала съ тѣхъ поръ общедоступною. Въ 1882 году я познакомился съ небольшою коллекціею грузинскихъ рукописей въ Парижской Національной Библіотекѣ, а въ 1883 году представился мнѣ благопріятный случай видѣть и описать грузинскія письменныя сокровища Аона, Синая и Іерусалима. Письменныя сокровища эти, въ количествѣ до 1200 экземпляровъ, между которыми не мало новаго и рѣдкаго, въ значительной степени расширяютъ и частью измѣняютъ наши прежнія понятія о грузинской литературѣ. Предлагаемый I выпускъ «Свѣдѣній о памятникахъ грузинской письменности» содержитъ въ себѣ свѣдѣнія объ одной части обследованныхъ мною памятниковъ духовной литературы; но прежде чѣмъ говорить о предлагаемомъ выпускѣ и его содержаніи, считаю не лишнимъ, для связи и цѣльности, сказать предварительно нѣсколько словъ о прежнихъ опытахъ каталогизаціи памятниковъ грузинской письменности.

Списки памятниковъ письменности встрѣчаются въ древней грузинской литературѣ въ разныхъ видахъ: обыкновенно самъ авторъ, переводчикъ или писецъ перечисляетъ въ записяхъ въ началѣ, концѣ или въ текстѣ свои труды, составленные, переведенные или переписанные имъ прежде, или же владѣлецъ дѣлаетъ на памятникахъ бібліографическія замѣтки о принадлежащихъ

ему книжныхъ сокровищахъ и т. п. Первая подробная библиографическая замѣтка, дошедшая до насъ, встрѣчается въ нѣсколькихъ экземплярахъ афонскихъ и іерусалимскихъ рукописей св. Іоанна-грузина афонскаго († 998 г.) о трудахъ сына своего Евфимія († 1028 г.), которыхъ было еще при жизни отца не менѣе 30-ти¹⁾. Затѣмъ, въ Житыи этихъ святыхъ, составленномъ св. Георгіемъ Мтацминдели († 1066 г.) въ 1040—1050 годахъ, приведенный списокъ трудовъ св. Евфимія заключаетъ въ себѣ названія 57 трудовъ этого святого²⁾. Часто попадаются также перечни трудовъ и св. Георгія Мтацминдели и другихъ отцевъ X—XII вв. въ спискахъ того же времени. Іоанну Петрици XI в. приписывается также составленіе грузинскаго каталога³⁾. Попадаются въ спискахъ и библиографическія замѣтки о книжныхъ сокровищахъ, принадлежавшихъ разнымъ грузинскимъ монастырямъ какъ въ Грузіи, такъ и внѣ ея⁴⁾. Извѣстно также послѣднее (1593) четверостишіе библиографическаго содержанія въ концѣ поэмы XII в. «Барсова кожа». Въ немъ поэтъ Рустовели говоритъ о трехъ своихъ предшественникахъ и современникахъ и объ ихъ произведеніяхъ. Драгоцѣнныя библиографическія и біографическія свѣдѣнія о 15-ти писателяхъ разныхъ вѣковъ и ихъ произведеніяхъ мы встрѣчаемъ у писателя XVII в. царя Арчила († 1712 г.) въ его обширномъ трудѣ «Арчпліани»⁵⁾. Около половины XVIII в. католикосъ Антоній I посвятилъ одну (седьмую) главу своей книги «Мѣрное слово» грузинскимъ писателямъ «мужамъ-любителямъ мудрости», какъ онъ выражается: въ этой главѣ сообщаются краткія біографическія и библиографическія свѣдѣнія о 70-ти грузинскихъ писателяхъ разныхъ вѣковъ. При изданіи этой книги П. И. Іоселіани снабдилъ ее по-

1) «Свѣдѣнія» и т. д. стр. 86—88.

2) Свѣдѣнія, стр. 55—59.

3) Histoire de la Géorgie, I part. I livr. pp. 336—341.

4) Свѣдѣнія, стр. 49.

5) Списокъ Аз. Музея № 22.

дробными биографо-библиографическими примѣчаніями¹⁾. Интересенъ также въ этомъ отношеніи перечень книгъ, напечатанныхъ въ Тифлисъ въ 80 — 90-хъ годахъ XVIII в. священникомъ Кежерашвили по приказанію царя Ираклія II, — числомъ 7400 экземпляровъ²⁾. Въ концѣ прошлаго столѣтія ректоръ Телавской семинаріи Давидъ Алексішвили составилъ каталогъ грузинскихъ рукописей своей бібліотеки, которыхъ у него было не менѣе 200. Въ 1770—1780 гг. каталікосъ Антоній I собралъ въ Патріаршей Библіотекѣ при Мцхетскомъ соборѣ, какъ говорятъ, до 7000 томовъ рѣдкихъ грузинскихъ рукописей, отъ каковаго собранія дошло до насъ лишь весьма немного³⁾. Въ концѣ же XVIII в. проф. греческаго языка при Вѣнскомъ университетѣ Францъ Алтеръ напечаталъ списокъ грузинскихъ рукописныхъ и старопечатныхъ памятниковъ, хранившихся въ его время въ Государственной бібліотекѣ въ Вѣнѣ и бібліотекѣ католич. пропаганды въ Римѣ⁴⁾. Ак. Броссе въ 1837 г. въ своей грамматикѣ грузинскаго языка, подъ заглавіемъ: *Tableau raisonné de la littérature Géorgienne*, въ 8-ми отдѣлахъ (*séctions*) помѣстилъ списокъ извѣстныхъ ему тогда памятниковъ грузинской письменности⁵⁾, а въ 1838 году напечаталъ подробный каталогъ подобныхъ же памятниковъ, сдѣлавшихся ему извѣстными, подъ заглавіемъ: *Catalogue des livres géorgiens tant imprimés que manuscrits, anciens et modernes*. Каталогъ этотъ, раздѣленный на XXI отдѣла, составленъ изъ нѣсколькихъ каталоговъ, которые ак. Броссе перевелъ на французскій языкъ, какъ онъ самъ говоритъ: «Ceux (livres) qui forment le fonds du présent catalogue appartiennent en grande partie à la bibliothèque de S. A. R. Tzaré-

1) *წყობილ-სიგუჯობა... ცვილობი*. 1853; стр. 206—294.

2) Свѣдѣнія, стр. 41.

3) *Журн. оззობა*, Иверія 1884 г., № за мартъ, стр. 89.

4) *Ueber Georgianische Litteratur*, von Franz Carl Alter, prof. der Griech. Spr. Wien. 1798. Объ этомъ сочиненіи см. ниже стр. 12—13.

5) *Eléments de la langue géorgienne*. Paris. 1837; pp. VI—XXII.

vitch Théimouraz Giorgiévitch et ont été classés par lui-même. C'est dans un but d'utilité publique que le prince a bien voulu composer cet écrit et en permettre la publication. Les autres livres ont été ajoutés d'après le catalogue d'une autre bibliothèque, composée de 259 articles, que l'on m'a dit avoir été en la possession d'un prince Tzitzichwili... une autre collection d'ouvrages traduits du russe en géorgien appartient à un thawad Awalichwili... Enfin mes lectures ou mes rapports avec le géorgiens de Pétersbourg m'ont fait connaître quelques autres livres... On n'a rien changé à la rédaction du catalogue principal, qui sert de base à celui-ci¹⁾. Въ 1877 году, какъ сказано выше, ак. Броссе подъ заглавіемъ: «de la littérature romanesque géorgienne» напечаталъ библиографическія свѣдѣнія о грузинскихъ поэтическихъ произведеніяхъ. Въ началѣ своего изданія исторіи Вахуштія Д. І. Чубиновъ напечаталъ также длинный списокъ грузинскихъ письменныхъ памятниковъ подъ заглавіемъ: «Извѣстія объ историческихъ сочиненіяхъ о Грузіи на грузинскомъ языкѣ, и о тѣхъ коп вошли въ составъ 2-ой части Исторіи Грузіи²⁾).

Въ 1867 году Викторъ Ланглуа напечаталъ въ Парижѣ французскій переводъ, сдѣланный ак. Броссе³⁾, списка грузинскихъ рукописей Иверскаго монастыря на Аѳонѣ, составленнаго монахомъ Иларіономъ, бывшимъ духовникомъ послѣдняго имеретинскаго царя Соломона II, скончавшагося въ Трапезундѣ въ 1815 году, послѣ смерти котораго о. Иларіонъ удалился на Аѳонъ и тамъ подвизался⁴⁾. Грузинскій текстъ этого Аѳонскаго каталога впервые напечатанъ мною въ настоящемъ выпускѣ Свѣдѣній⁵⁾. Въ Азіатскомъ Музеѣ Спб. Академіи Наукъ имѣется пространный ру-

1) Recueil des Actes etc. St.-Pétersbourg. 1838; pp. 119—178.

2) Histoire de la Géorgie, II partie, 1469—1800, publiée en géorg. par M. Tchoubinof. St.-Pétersbourg. 1854; pp. VI—XXXII.

3) Mélanges Asiatiques. St.-Pétersb., 1877; t. VIII.

4) Notice sur le couvent ibérien du mont Athos, par V. Langlois. Journ. As. t. IX, Paris. 1867; pp. 131—150.

5) Свѣдѣнія, прилож. I, стр. 1—16.

кописный каталогъ богатаго собранія грузинскихъ рукописей и старопечатныхъ книгъ, поступившихъ въ разное время въ это учреждение. Въ печатномъ каталогѣ Спб. Публичной Библиотеки указано также небольшое число грузинскихъ рукописей, имѣвшихся въ этомъ книгохранилищѣ еще до 1883 года. Свѣдѣнія о памятникахъ грузинской письменности встрѣчаются также въ трудахъ П. И. Иоселіани, Д. З. Бакрадзе; для приведенія въ извѣстность грузинскаго историческаго архивнаго матеріала потрудился также не мало Д. П. Пурцеладзе¹⁾ и др. Такъ, что число всѣхъ извѣстныхъ до недавняго времени памятниковъ грузинской письменности доходило до нѣсколькихъ тысячъ названій.

Коллекціи памятниковъ грузинской письменности, описаніе которыхъ начинается въ предлагаемомъ I-мъ выпускѣ «Свѣдѣній», суть:

I. Коллекція грузинскихъ рукописей и старопечатныхъ книгъ свѣдѣйшаго князя І. Г. Грузинскаго, пріобрѣтенная въ 1880 году Спб. Императорскою Публичною Библиотекою, состоитъ изъ 361 рукописей X—XIX вв., 76 разныхъ актовъ и автографовъ XVII—XIX вв., и 101 старопечатной книги 1709—1820 годовъ: слѣдовательно всего изъ 538 нумеровъ²⁾. О существованіи этой богатой и разнообразной коллекціи давно знали лица, интересующіяся грузинскою библиографіею даже за-границей³⁾, но постороннимъ она не была доступна. Собраніе это составлялось мало по малу: начало ему было положено еще въ Грузіи въ концѣ прошлаго и въ началѣ текущаго столѣтія въ семействѣ послѣдняго царя грузинскаго Георгія XIII. Одинъ изъ сыновей этого царя Іоаннъ былъ женатъ на кн. Кетевани, дочери царедворца имеретинскаго царя Соломона II кн. Зураба Церетели. Супруги эти были большіе любители грузинской литера-

1) Грузинскіе церковныя гужары (грамоты). Тифлисъ. 1881 г. Д. Пурцеладзе; Грузинскія дворянскія грамоты. Его же. Тифлисъ. 1881 г. и др.

2) Журн. Мин. Н. Просвѣщ. № за январь 1883 года; стр. 26—28.

3) Journ. As. 1867; t. IX, pp. 131—151.

туры. Царевичъ Іоаннъ, имѣя званіе фельдцейхмейстера грузинской арміи, вмѣстѣ съ тѣмъ принималъ дѣятельное участіе и въ гражданскихъ дѣлахъ своего отечества. Такъ, въ этой коллекціи имѣется «собственнооручно написанная докладная записка», поданная Іоанномъ отцу своему царю Георгію въ 1799 году, о необходимыхъ, по его мнѣнію, реформахъ въ государственномъ управленіи грузинскаго царства. Проектированныя реформы обнимаютъ всѣ отрасли государственнаго управленія. Въ позднѣйшей припискѣ въ концѣ тетради царевичъ Іоаннъ говоритъ, что проектъ этотъ былъ одобренъ царемъ и признанъ безотлагательнымъ, но вслѣдствіе смерти его высочества не могъ быть приведенъ въ исполненіе¹⁾. Въ первой четверти текущаго столѣтія,

1) Вотъ начало проекта: უმაღლესო და უმოწყაღესო კელმწიფვე და მამავ, მეფეო სრულიად საქართუშლოსო და სსქათა, გიორგი I3! უქქშუვევრომელესი ჩემ მიერ წინა-დადება. სსქუ და სსქუ გუარმან ცუალეზამან კანონთამან, უთანხმოეზამან და უწესოეზამან მართებლობისამან მოიყუნეს თითქმის სრულიად საქართუშლოსაჲ ერნი განწირულებასა შინა, და ამა გარემოეზასა შინა მყოფი აღუვანებულ იქმენ საყდარსა წინაპართა შენთასა, და ჰსჯერეც ყოველსა ამას უწესოეზასა და წარუშართელობასა საქმისასა, და უკეთუ ღონესა არა რაასამე მოიპოებთ, ესე უბედურება იქმნების განგრძელებულ. მე ქრისტიანულისა და ერთგულებისა გულითა, ვითარცა მშობელსა მიწისა ჩუქნისა ერთმამულეთათს; ეგრეთვე უმაღლესობისა თქუქნისათს შეველ ესტუარსა კადნიერებასა, და ესე ღონეჲ, რომელიცა იქნების სარგებლოვანი და არა სამძიმო ერთა თსს, აქა მოვიხსენენ რაოდენნიმე მუხლნი ჰსჯერულ-სადებულად ქუქუვევრომთა თქუქნთა, და სქესთა მეფისა ძეთასა, და სამღუდლო-თავადთასა, რომელ უკეთუ იქმნების სრულყოფა ამისი, ვსასოებ რათა ამის ძლით იდიდნეთ თქუქნცა, და სარგებელ ექმნენცა საზოგადოდ მცხოვრებთა საქართუშლოსა შინა. Далѣе слѣдуютъ пункты: объ организаціи арміи, о доходахъ (податной системѣ) царства, о монетной системѣ, объ администраторахъ (мокелეთათს, о чиновникахъ), о чинахъ, о духовенствѣ, объ устройствѣ учебной части и организаціи школъ, о царѣ, его семействѣ и дворѣ, о судѣ, о сословныхъ правахъ и т. п. Проектъ окончивается такъ: მოწყაღეო კელმწიფვე! მე რაჲდენიცა ჩემის მიხედვით დავინახე ესე წინადადებაეზი სარგებლობისათს მამულისა, ვჰგონებ, თქუქნდაცა იქნების სათნო, და თუ რაამე აკლია; ინებებთ აღუსებასა, ანუ რომელიც სათნო თქუქნდა იქნებიან — მოკლეზასაცა. სსვებ ვჰგოიე უქვევევრომდიესი, უმაღლესი მონა და ძე თქუქნისა უმაღლესობისა იოანე, ფელდციხმეისცერი. წელსა 1799, თქუქსა მაისსა 10, ცფილისს.

въ бытность уже свою въ С.-Петербургѣ, царевичъ Іоаннъ написалъ книгу подѣ названіемъ «Калмасоба», которая была пздана въ Тифлисъ въ 60-хъ годахъ подѣ редакціею Д. З. Бакрадзе. Въ ней выведенъ монахъ Іона, который обходитъ города и села Грузіи и собираетъ подаяніе въ пользу грузинскихъ монастырей, бѣседуя по дорогѣ со спутниками о разныхъ вопросахъ по исторіи, древностей и языку грузинскому, равно о вопросахъ философскихъ и богословскихъ. Этотъ монахъ Іона Хеладзе живое лице, взятое изъ дѣйствительности: онъ былъ родомъ изъ Кахетіи (Къзизки), учился сначала въ Телавской семинаріи при царяхъ Иракліѣ II и Георгіѣ XIII, затѣмъ съ грузинскими царевичами прѣѣхалъ и поступилъ въ Спб. Духовную семинарію. Послѣдніе дни свои въ 40-хъ годахъ монахъ Іона провелъ у грузинскихъ царевичей, проживавшихъ здѣсь, преимущественно же у царицы Маріи, вдовы Георгія XIII и у царевича Іоанна, занимаясь грузинскою духовною литературою, и оставивъ послѣ себя 42 сочиненія почти исключительно духовнаго содержанія¹⁾, равно большое количество писемъ, писанныхъ имъ въ періодъ времени 1820 — 1835 гг. изъ С.-Петербурга въ Москву и Грузію разнымъ лицамъ, преимущественно же Додаеву-Магарскому, уроженцу также Кахетіи, получившему первоначальное образованіе въ Тифлисской гимназіи и докончившему его въ С.-Петербургѣ. Этотъ же Додаевъ-Магарскій былъ впослѣдствіи учителемъ Тифлисской гимназіи, редакторомъ первой грузинской газеты, издававшейся въ Тифлисъ въ 30-хъ годахъ, онъ же составилъ грузинскую грамматику²⁾ и учебникъ логики на русскомъ языкѣ. Письма монаха Іоны, уцѣлѣвшія въ коллекціи рукописей кн. Грузинскаго, живо и наглядно рисуютъ

Приписка тою же рукою: მათხან სიმალღემ ღუთოსადმი განსუტბუღმან მეფემან აღმითქო და მოიწონა ესე ჰსჯუღღება სამოქმედოდ, გარნა სიკვეღღმან მოუსწრაფა. ჩუტცა უეგუემთხვა ესე და მოვაკღღით უოვეღღსავე; ვის ღმერმან მოგცეთ და კეღღწიღღის წუღღლოზით მიემთხუტო, თქუტცე განხიღღეთ ესე...

1) Rec. des Actes. St.-Petersb. 1838; pp. 124—130.

2) О грамматич. литературѣ грузинскаго языка. Спб. стр. 43—44.

затруднительное положеніе Грузіи въ концѣ XVIII и началѣ XIX в. и содержатъ въ себѣ много свѣдѣній о грузинскихъ царевичахъ, жившихъ тогда въ Россіи и о книжной дѣятельности среди тогдашнихъ грузинскихъ колонистовъ въ С.-Петербургѣ и Москвѣ. Сверхъ книги Калмасоба, въ которой, какъ сказано, главную роль играетъ этотъ монахъ Іона, царевичъ Іоаннъ оставилъ намъ еще нѣсколько другихъ литературныхъ произведеній, оригинальныхъ и переводныхъ, свидѣтельствующихъ объ его познаніяхъ и любви къ литературѣ, такъ напр., въ этой же коллекціи кн. Грузинскаго имѣется составленный Іоанномъ въ началѣ этого вѣка русско-грузинскій словарь въ 6-ти частяхъ. Супруга царевича Іоанна, царица Кетеванъ, урожденная княжна Церетели, надо полагать, также привезла съ собою изъ родной Имеретіи не мало рукописей, ибо на многихъ экземплярахъ коллекціи кн. Грузинскаго значится женскою рукою по грузински: «эта книга принадлежитъ невѣсткѣ царя Кетевани»¹⁾. Тѣмъ болѣе, что по искони заведенному обычаю въ Грузіи въ приданное дѣвушкамъ давалось между прочимъ и нѣсколько книгъ, преимущественно духовнаго содержанія, какъ напр., акаисты Б. Матери (ბეჭდობელი), миниатюрныя Евангелія и т. п., а изъ свѣтскихъ — преимущественно поэма XII в. «Барсова кожа»²⁾. Кетеванъ, происходя изъ знатнаго княжескаго рода, извѣстнаго своею любовью къ грузинской литературѣ и покровительствовавшая книгопечатному дѣлу въ Имеретіи въ 1800—1820 годахъ³⁾, могла привезти съ собою, по обычаю страны, своему супругу и памятники письменности, высоко цѣнимые и въ старину. Сынъ царевича Іоанна Григорій также любилъ грузинскую литературу: въ коллекціи кн. Грузинскаго имѣется тетрадь, писанная по грузински самимъ Григоріемъ, — это дневникъ, веденный имъ во время Наполеоновскихъ войнъ. Въ ней излагается описаніе маршрута русскихъ войскъ, съ которыми онъ совершалъ

1) ქვე წიგნი მეფის წმლის ქვეყანის არის. Свѣдѣнія, стр. 40, № 66.

2) Свѣдѣнія, стр. 28.

3) Свѣдѣнія, стр. 32, 33.

походъ. Къ сожалѣнію, уцѣлѣла изъ этого описанія только одна часть, обнимающая путь отъ С.-Петербурга до Вильны. Она полна интересныхъ подробностей и свидѣтельствуесть о познаніяхъ и наблюдательности автора. Сынъ Григорія Іоаннъ (Ивапъ), отъ котораго Публичная Библіотека пріобрѣла упомянутую коллекцію, хотя и не заявилъ себя ни чѣмъ въ грузинской литературѣ, но зналъ языкъ и очень любилъ богатое собраніе грузинскихъ письменныхъ и художественныхъ памятниковъ, доставшееся ему по наслѣдству, и самъ значительно увеличилъ его, такъ, въ бытность свою въ Грузіи въ 60-хъ годахъ онъ купилъ у извѣстнаго грузинскаго археолога П. И. Иоселіани значительное количество грузинскихъ рукописей и старопечатныхъ книгъ, которыя онъ и привезъ съ собою въ С.-Петербургъ, а въ 1866—1867 гг. пригласилъ нѣсколькихъ студентовъ-грузинъ Сиб. университета привести въ порядокъ эти письменныя сокровища и составить списокъ ихъ, что они и сдѣлали какъ сумѣли. Списокъ этотъ, состоялъ изъ XI—XIII отдѣловъ и обнималъ всѣ памятники письменные и печатные, которые находились въ то время въ собраніи кн. Грузинскаго, а именно, всего 450 названій. Въ 1866—1880 гг. онъ ихъ еще увеличилъ, покупая или заказывая списать рѣдкіе списки рукописей. Будучи лично знакомъ съ кн. І. Г. Грузинскимъ въ 1873 году получилъ отъ него списокъ его коллекціи и распорядился списать для себя экземпляръ этого списка¹⁾, но опубликовать его не рѣшался, не вполнѣ довѣряя сообщаемымъ въ немъ свѣдѣніямъ, вслѣдствіе не подготовленности къ подобной спеціальной работѣ его составителей. Когда же въ 1880 году Сиб. Публичная Библіотека пріобрѣла это собраніе, по любезному предложенію нынѣшняго директора этой Библіотеки А. Θ. Бычкова, я занялся разборомъ этихъ рукописей.

1) Списокъ этотъ былъ составленъ на грузинскомъ и русскомъ языкахъ и послѣ слѣдующее заглавіе: «კატალოგი ქართულის ბიბლიოთეკის უკანაოტეპულებსის თავლის ითანე გრიგოლის ძის გრუზინსკის», Каталогъ грузинской бібліотеки свѣтлѣйшаго князя І. Г. Грузинскаго, in folio.

Въ настоящее время всѣ духовные памятники какъ письменные, такъ и старопечатные переписаны и приведены въ порядокъ, равно по изящной литературѣ и исторіи. 28 важнѣйшихъ памятниковъ X—XVIII вв. этой коллекціи перечислены въ отчетѣ Публичной Библіотеки, который кончается такъ: «кромѣ названныхъ рукописей, въ собраніи автографовъ, принадлежащихъ къ этой коллекціи, находятся нѣкоторые любопытные и важные документы касательно присоединенія Грузіи къ Россійской Имперіи»¹⁾. Всесторонняя оцѣнка, обстоятельная разработка и обследованіе памятниковъ этой богатой и разнообразной коллекціи принадлежитъ будущему, но и теперь уже съ полною увѣренностію можно сказать, что Спб. Импер. Публичная Библіотека сдѣлала этою коллекціею драгоцѣнное приобрѣтеніе и, что, благодаря коллекціи кн. Грузинскаго, папируснымъ и пергаментнымъ грузинскимъ рукописямъ изъ собранія преосвящ. Порфирія и грузинскому палимпсесту синайскаго же происхожденія временъ Тишендорфа²⁾, это богатое книгохранилище въ настоящее время обладаетъ такими рѣдкими и разнообразными сокровищами грузинской письменности, что въ этомъ отношеніи, если оно не превосходитъ извѣстное до сихъ поръ богатое собраніе грузинскихъ рукописей Азіатск. Музея Академіи Н., то и не уступаетъ ему.

II. Вторая богатая коллекція грузинскихъ рукописей и старопечатныхъ книгъ, о которыхъ сообщаются свѣдѣнія въ предлагаемомъ выпускѣ, — это Дадіановская. Она также накоплялась мало по малу въ теченіе нѣсколькихъ поколѣній владѣтельныхъ князей Мингреліи; но самымъ ревностнымъ собирателемъ ихъ былъ послѣдній владѣтельный князь Мингреліи Давидъ Дадіани († 1853 г.), человекъ просвѣщенный для своего времени, глубокой знатокъ и большой любитель грузинскаго языка и литературы, какъ свидѣлствуютъ сверхъ современниковъ и его соб-

1) Извлеченіе изъ Отчета Императ. Публ. Библіотеки за 1880 г. въ Журн. Мин. Н. Пр. 1883 г., январь, стр. 2—28.

2) Извлеченіе изъ Отчета Императ. Публ. Библіотеки за 1883 г. въ Журн. Мин. Н. Пр., октябрь, 1885 г., стр. 23.

ственные рукописные труды, находящиеся въ его коллекціи рукописей, на пріобрѣтеніе которыхъ онъ не щадилъ ни труда, ни денегъ. На многихъ рукописяхъ этой коллекціи самъ собиратель собственноручно пишетъ, такъ сказать, исторію пріобрѣтенія ихъ, въ какомъ видѣ онъ ихъ нашелъ и какое значеніе данный памятникъ имѣеть въ грузинской литературѣ¹⁾. Свѣдѣнія эти поучительны какъ доказательство того, съ какими трудностями было сопряжено и въ то время пріобрѣтеніе рѣдкихъ памятниковъ письменности и, не смотря на то, съ какимъ рвеніемъ этотъ замѣчательный библіофилъ отыскивалъ ихъ и умѣлъ находить. Съ этою коллекціею я познакомился во время моего путешествія по Мингреліи лѣтомъ 1877 и 1878 годахъ въ лѣтнемъ мѣстопребываніи кн. Н. Д. Мингрельскаго въ дер. Горди. Вслѣдствіе краткости времени и будучи занятъ тогда изслѣдованіемъ мингрельскаго языка, я успѣлъ только пересмотрѣть эти рукописи, изъ которыхъ важнѣйшія подробно описалъ или списалъ, такъ напр.: грузинскій афонскій каталогъ, книгу Пѣснь пѣсней со списка Афонской библии, которую (Пѣснь пѣсней) я нанечаталъ въ приложе-

1) Такъ на рѣдкомъ и роскошномъ экземплярѣ Ростоміани (груз. переводъ Шахъ-Намә) Давидъ Дадіани пишетъ: ეს როსტომიანი დიდის ძეგნით ვჰპოვე დაფუშული ფურცლებით და რაოდენათაც შესაძლო იყო შევაწყო ბინე და შევაკერეინე, მაგრამ დედანის უპოვნელობისა ძლით, მეცად ვერ გავაშრთელეთ (ბოლოც დაკლებული აქვს), საშუალო ქალღლის ჩაწების გარდაის. 1838 წელსა, ნოემბერს 29 დღესა, ცფილისი. დავით. И далее тою же рукою: ში, მკითხველნო, ამ წიგნს ნუ დასცინებთ, თუმცა ვინ გულის-გმიერად წაიკითხოთ, ჰპოვოთმცა ამას შინა ძველი წნეობა და ზოგადი ჩუშულება ძუღლთა ქართველთა და გმირულნი მოთხრობანი, რომლითაცა ძუელნი ქართველნი შთამომავლობათა ანდაზად დაუღებდიან და ამით მათ შორის სიმხნესა და ახოვანსა სულსა განაღვიძებდიან და სასიბრძნოცა მრავალი იპოება. დავით. Интересно и поучительно также четверостишие о Ростоміани и объ его переводчикѣхъ другого пзвѣстнаго библіофила и писателя XVII в. царя Арчила въ его Арчиліани, см. списокъ Аз. Муз. № 22, глава: მეფე თეიმურაზის და რუსთაველის გაბაასება:

როსტომიანი უთქომსო თუმანისძესა სოსროსა:
სწვა წიგნი მაშინ ძვირობდა დაუწერია მას როსა;
დიდისა საქმის უცოდნი — სჯერდება საქმეს მომცროსა
და ახლო ცუდად ძევს, მაგრამა მოიხმარების ზოგ დროსა.

ни настоящаго выпуска¹⁾, сдѣлалъ подробныя выдержки изъ упомянутаго рѣдкаго экземпляра Ростоміани (Шахъ-Намэ) перевода XVII в., Иліады и др. Всѣхъ номеровъ по списку самой библіотеки было 227, въ числѣ которыхъ были не только книги старой печати, но и первой половины XIX в. Болѣе половины рукописей этой коллекціи, какъ и коллекціи кн. Грузинскаго, состоятъ изъ памятниковъ духовнаго содержанія, начиная съ X в., затѣмъ слѣдуютъ книги философскія, историческія какъ оригинальныя, такъ и переводныя: Геродота, Плутарха, Іосифа Флавія и др. Имѣется также не мало памятниковъ по изящной литературѣ, повѣсти и романы съ XI в., равно по юриспруденціи, медицинѣ, иконографіи и т. п. многіе изъ нихъ украшены превосходными заставками, инициалами и миниатюрами. Въ 1884 году сынъ и наслѣдникъ владѣт. князя Д. Дадіани свѣтл. князь Н. Д. Мингрельскій подарилъ эту богатую коллекцію рукописей (всего 179 названій) своего отца Обществу распространенія грузинской грамотности среди грузинскаго населенія, засѣдающаго въ Тифлисѣ²⁾. Общество это, въ интересъ науки и общественной пользы, безъ сомнѣнія, распорядится составить подробный каталогъ этихъ сокровищъ.

III. Въ настоящій выпускъ Свѣдѣній вошли также извѣстія о памятникахъ грузинской письменности Иверскаго монастыря на Аѳонѣ. Здѣсь напечатаны два каталога грузинскихъ рукописей и старопечатныхъ книгъ этого монастыря: на грузинскомъ языкѣ, составленный о. Иларіономъ въ началѣ текущаго столѣтія³⁾ и на русскомъ языкѣ, составленный мною въ 1883 году⁴⁾. Въ 70—80-хъ годахъ X столѣтія грузинскіе иноки, жившіе на Аѳонѣ — въ лаврѣ св. Аѳанасія и монастыряхъ св. І. Крестителя (Ушки, Ошки), св. І. Богослова и, наконецъ, въ большой

1) Свѣдѣнія, 2-ое приложеніе, стр. 17—56.

2) Отчетъ этого Общества, въ журн. *оздбоз*, Иверія №№ за іюль и августъ, стр. 12—13. 1884 г.

3) Свѣд. 1-ое прилож., стр. 1—16.

4) Свѣд., стр. 69—96.

Иверской обители, пзвѣстной подъ названіемъ Поргаитиссы, возникшей въ 982—985 годахъ, стали усердно приумножать грузинскіе переводы и списки духовнаго содержанія и увеличивать письменныя сокровища этихъ обитей. Памятниковъ того времени дошло до насъ не мало¹⁾. Въ 80—90 годахъ X вѣка св. Іоаннъ, отецъ св. Евфимія еще жалуется на недостатокъ грузинскихъ книгъ²⁾. Но въ 1040—1050 годахъ св. Георгій Мтацминдели говоритъ, что стараніями и рвеніемъ предшественниковъ его, грузинскихъ иноковъ Иверскаго монастыря, обитель эта полна книгъ грузинскихъ³⁾. Со времени же владычества турокъ въ Константинополь и увеличенія греческаго элемента въ Иверѣ грузинская письменность этого монастыря пришла въ упадокъ какъ въ качественномъ, такъ и въ количественномъ отношеніи; но въ половинѣ XVIII в. преосв. Тимоѳей нашелъ еще много книгъ въ Иверскомъ монастырѣ⁴⁾. Въ первой половинѣ текущаго столѣтія жилъ и подвизался на Аѳонѣ, какъ сказано выше, бывший духовникъ послѣдняго царя имеретинскаго Соломона II, умершаго въ Трапезундѣ въ 1815 году, послѣ чего этотъ Иларіонъ, сопровождавшій царя въ Трапезундѣ, отправился на Аѳонъ и жилъ въ Иверскомъ монастырѣ, которому онъ вмѣстѣ съ груз. монахомъ Венедиктомъ оказалъ важныя услуги, защищая эту святыню въ 1821—1830 годахъ отъ разграбленія и разрушенія турками. Этому же Иларіону приписываютъ составленіе каталога грузинскихъ книгъ Иверскаго монастыря, переводъ котораго былъ сдѣланъ ак. Броссе и напечатанъ Викторомъ Ланглуа въ 1867 году⁵⁾. Списокъ грузинскаго каталога

1) Свѣд. Аѳ. кат. 1883 г., стр. 69—96.

2) Свѣд. Аѳ. кат. 1883 г., стр. 87, № 67: და არა ესოდენ წიგნნი აკლდებ ეხას ჩუფნსა, ვე სხუანი მრავალნი.

3) Свѣд. № 80, стр. 54—55.

4) «წიგნის საცავსა [ივერიის] მონასტრისასა არს ძეშლი წიგნი ქართული მრავალი... მოხილვა წმიდათა და სხუათა აღმოსავლეთისა ადგილთა ციმოთესაგან, ქართ. მთავარ-ეპისკოპოსისა. ცვილისს. 1852. გვ. 44.

5) Inventaire détaillé des manuscrits géorgiens du monastère d'Ivèron, au mont Athos, rédigé, en 1836, par le père Hilarion, confesseur de

о. Иларіона я нашель въ бібліотекѣ кн. Н. Д. Мингрельскаго въ Дадіановской кодлекціи и распорядился списать его. На этомъ спискѣ рукою влад. кн. Д. Дадіани помѣченъ «1836» годъ. Непзвѣстно—это годъ составленія каталога или же годъ изготовленія упомянутаго списка. При сличеніи этого грузинскаго текста каталога съ французскимъ переводомъ несомнѣнно, что переводъ сдѣланъ вѣрно и съ подобнаго же списка, только во французскомъ переводѣ выпущено нѣсколько мѣстъ, гдѣ составитель говоритъ о себѣ, о поводѣ и цѣли составленія этого каталога, или вдается въ поученія и размышленія, между тѣмъ они достойны вниманія. Вотъ нѣсколько примѣровъ: «Грузія (грузины) просила у арх. Серафима (представителя Иверскаго монастыря въ Грузіи), чтобы прислали названія всѣхъ грузинскихъ книгъ, находящихся въ Иверскомъ монастырѣ. Серафимъ прислалъ сюда (на Афонъ) письмо и какія только я нашель здѣсь грузинскія книги *не поморченными* (განზრეუბქლო, хорошо сохранившимися), здѣсь обозначилъ ихъ заглавія, и монастырь послалъ [этотъ списокъ] вамъ (въ Грузію)¹⁾. Въ другомъ мѣстѣ²⁾ говоритъ: «тѣ главы (въ книгахъ), которыя не вполне (цѣлыми) сохранились, я не обозначалъ, тѣ же которыя цѣлы и которыя удобочитаемы, я внесъ сюда (въ списокъ)... Это я рѣшился сдѣлать потому, что монастырь предложилъ мнѣ, говоря, что «получено письмо изъ Грузіи отъ нашего архим. Серафима съ извѣщеніемъ, что церковь грузинская желаетъ знать названія грузинскихъ книгъ, находящихся въ Иверскомъ монастырѣ, и что въ случаѣ, если между нами окажется книга, которой не существуетъ въ Грузіи, то пришлють писца, чтобы списать ее»... Подобное письмо на греческомъ языкѣ было получено отъ находящагося въ Грузіи архим. Серафима, вслѣдствіе чего отцы (братья) при-

---

Salomon II, dernier roi d'Iméreth, à la demande de l'archim. Séraphin et traduit du géorgien par M. Brosset. Journ. As. 1867; t. IX, p. 337.

1) Свѣд. 1-ое прилож., стр. 1.

2) Свѣд. стр. 9—10.

казали мнѣ, говоря: если разберешь, то напиши одни только названія книгъ и мы пошлемъ это въ Грузію. Я же отговаривался невѣдніемъ (неумѣніемъ), ибо я въ самомъ дѣлѣ неучъ и убогъ: удалившись изъ Грузіи съ душою обремененною грѣхами, нашелъ пріютъ здѣсь, чтобы оплакивать грѣхи свои и ничего подобнаго (литературнаго) не умѣю дѣлать, но такъ какъ отцы понуждали меня, то я покорился и написалъ эти заглавія [книгъ] съ помощію Богородицы, и послали его (списокъ) отцы вамъ (въ Грузію). Осмѣлюсь и выскажу, ибо сердечная любовь къ родной странѣ вынуждаетъ меня сдѣлать это: умножайте изученіе св. Писанія, а не Пифагора или Платона! Слышу, что образованіе распространяется въ Грузіи и радуется душа моя, — если это въ духѣ Евангелія и согласно съ заповѣдями Господа, если же нѣтъ, то горе мнѣ несчастному... ибо мудрость только въ этомъ (христіанствѣ) заключается, все остальное есть отъ діавола, ибо начало премудрости — страхъ Божій»...

Разказавъ о цѣли и поводѣ составленія своего каталога о. Иларіонъ говоритъ о способѣ его составленія: «такъ какъ Ив. монастырь испыталъ много превратностей отъ враговъ и разбойниковъ, то книжныя его сокровища сильно пострадали, — неполныхъ главъ я здѣсь не обозначалъ, тѣже, которыя цѣлы и удобочитаемы я внесъ сюда, указавъ: главы, названія (имена) святыхъ, поученія, Житія ихъ и подвиги мучениковъ. Я обозначалъ каждую главу въ отдѣльности. Такъ какъ много книгъ разбитыхъ по вѣтхости, я и не писалъ «книга Василія» «кн. Златоуста», въ однѣхъ книгахъ, напр., 20-ая глава неполна, пострадала отъ червей и времени, а 10-ая глава сохранилась въ цѣлости; въ иной недостаетъ 5-ой главы, въ другой 2-ой, въ третьей 1-ой главы, — поэтому я не ограничился внести въ каталогъ только названія книгъ, но и заглавія удобочитаемыхъ статей»¹⁾...

Кто именно просилъ греческаго архим. Серафима составить и прислать съ Аона каталогъ грузинскихъ рукописей, видно отчасти

1) Свѣд. 1-е прил. стр. 9.

изъ нижеслѣдующихъ строкъ каталога о. Иларіона, которому это было небезизвѣстно, такъ описывая Толкованія св. І. Златоуста на Четвероевангеліе¹⁾ о. Иларіонъ говоритъ: «подобныхъ книгъ (списковъ Толкованій), я полагаю, въ Грузіи имѣется много, впрочемъ *это лучше извѣстно вашему высокому сіятельству* (свѣтлости, მალაღმა ბრწყინვალეზამა უკეთ უწყის)»²⁾. Весьма вѣроятно, что каталогъ этотъ былъ составленъ по желанію упомянутаго библіофила влад. кн. Д. Дадіани. Итакъ цѣль, поводъ, способъ, мѣсто, отчасти и время составленія и имя составителя этого каталога извѣстны: Д. Дадіани вмѣстѣ съ грузинскимъ духовенствомъ могли просить греч. архим. Серафима предложить Иверо-аѳонскимъ инокамъ прислать каталогъ грузинскихъ книгъ, составленіе котораго было поручено по словамъ двухъ списковъ этого каталога, которыми пользовался ак. Броссе, отцу Иларіону, хотя имя его незначится въ Дадіановскомъ спискѣ этого каталога. Этотъ Иларіонъ внесъ въ свой каталогъ названія статей, входящихъ въ составъ «удобочитаемыхъ», хорошо сохранившихся грузинскихъ рукописей Ив. монастыря, который (Иларіонъ) сверхъ того нерѣдко приводитъ и начальныя фразы изъ поименованныхъ статей. Такимъ образомъ Иларіонъ пересмотрѣлъ *десять два* важнѣйшихъ рукописей Ив. монастыря, которыя дошли почти все и до насъ: Библию, Житія святыхъ, отцевъ церкви и ихъ творенія и т. п., что доступно теперь ученымъ во французскомъ переводѣ, равно въ оригиналѣ, впервые напечатанномъ въ этомъ выпускѣ какъ дополненіе моего Аѳонскаго каталога 1883 года³⁾.

Вздившій на Аѳонъ въ 50-хъ годахъ текущаго столѣтія грузинскій археологъ П. И. Иоселіани не печаталъ списка грузинскихъ рукописей Ив. монастыря, хотя и заявлялъ намѣреніе печатно сдѣлать между прочимъ и это⁴⁾; краткія же и отрывочныя

1) Свѣд. Аѳ. кат. 1883 г., стр. 86—88.

2) Свѣд. 1-ое, прилож. стр. 10.

3) Свѣд. стр. 69—96.

4) «სსუთა მიებათა და ყოვლადსა გამოკუთვეით ათონის-მთის ქართუჭლოთა მონასტრის აღწერასა. შემზადებულსა რუსულსა ენაზედ, ვიმედებულბ მალე

блбюграфическія свѣдѣнія о письменныхъ сокровищахъ Иверскаго монастыря разсѣяны въ его издачіяхъ Путешествій по св. мѣстамъ преосв. Тимоѳея и Іоны, и въ «Мѣрномъ словѣ» католика Антонія I, — писателей XVIII вѣка¹⁾).

IV. Въ концѣ 1882 года было уже напечатано 67 страницъ текста настоящаго выпуска Свѣдѣній и 56 страницъ Приложеній, когда я получилъ предложеніе отъ Православнаго Палестинскаго Общества отправиться въ Палестину и на Синай для изслѣдованія грузинскихъ древностей вообще и преимущественно грузинскихъ рукописей, существованіе которыхъ тамъ предполагалось. Принявъ съ полною готовностью это предложеніе выразилъ съ своей стороны желаніе, чтобы мнѣ дана была возможность обслѣдовать и памятники грузинской старины Аѳона и Константинополи, вслѣдствіе чего Августѣйшему предсѣдателю упомянутаго Общества Государю Великому Князю Сергѣю Александровичу благоугодно было предложить господину Главноначальствующему на Кавказѣ князю А. М. Дондукову-Корсакову не найдетъ ли онъ съ своей стороны возможнымъ оказать содѣйствіе дѣлу, которое касается исторіи управляемаго имъ края, на чтѣ. Его Сіятельство изъявилъ полную готовность, и, такимъ образомъ, состоялась археологическая поѣздка въ 1883 году и на Аѳонъ, результаты которой будутъ изложены подробно въ отдѣльномъ сочиненіи; здѣсь же, гдѣ почти $\frac{3}{5}$ выпуска посвящены аѳонскимъ письменнымъ сокровищамъ, для полноты и цѣльности, я счелъ цѣлесообразнымъ напечатать и составленный мною въ 1883-году каталогъ. Каталогъ этотъ я составлялъ лѣтомъ упомянутаго года, живя въ самомъ Иверскомъ монастырѣ на Аѳонѣ. Письменные сокровища этого монастыря хра-

დვებქლო. მონილქა წთა და სხუათა აღმ. აღკილთა, ციმოთესკან. ცვილ. 1852 წ. გვ. 39.

1) Свѣд. стр. 63—67; მონილქა... ციმოთესკან. ცვილ. 1852 წ. მიმოსლქა ანუ შგზავრობა იონა რუისისა მიტროპოლიტისა. ცვილისი. 1852 წ. წუოზილ-სიყუქობა... ან. ცონისა. ცვილისი. 1853 წ.

нятся въ высокой башнеобразной пристройкѣ, приставленной съ южной стороны къ соборному храму Успенія пресв. Богородицы, въ трехъ небольшихъ комнатахъ, изъ которыхъ одна служитъ прихожей, во второмъ этажѣ, куда проникаютъ по темной узкой лѣстницѣ. Въ двухъ изъ этихъ комнатъ на полкахъ разложены рукописи греческія, грузинскія и 7—8 славянскихъ. Греческія рукописи этого монастыря, числомъ 1386, самого богатаго въ этомъ отношеніи изъ всѣхъ афонскихъ монастырей, уже приведены въ порядокъ проф. Аонискаго университета Ламбросомъ въ 1880 году¹⁾. Грузинскихъ памятниковъ оказалось 93, считая и № 80²⁾, изъ которыхъ 6 старопечатныхъ, остальные рукописи. Относительно другихъ памятниковъ, какъ-то: хрисовуловъ, кунчихъ записей и т. п.³⁾ оо. иноки Иверскаго монастыря отговорились неимѣніемъ, такъ, что я ихъ не могъ видѣть. Грузинскія рукописи не нумерованы, и всѣ рукописи числомъ 15 — 20, которыя о. Иларіонъ описалъ въ 30-хъ годахъ текущаго столѣтія, сохранились и до сихъ поръ. Видно, что о. Иларіонъ описывалъ только пергаментныя рукописи, наилучше сохранившіяся и притомъ, за исключеніемъ отеческихъ твореній, Житій святыхъ и Библии, все остальное онъ оставилъ безъ вниманія и не описалъ. На нѣсколькихъ рукописяхъ видны слѣды пожара. Двѣ трети этихъ рукописей писаны на самомъ Афонѣ, другія привезены сюда изъ Константинополя, съ Олимпа, изъ Грузіи и т. п. Какъ мало мы знали объ этихъ рукописяхъ до 1883 года видно изъ заявленія В. Ланглуа со словъ ак. Броссе о грузинскихъ рукописяхъ Иверскаго монастыря, заявленія, сдѣланнаго имъ по поводу грузинскаго каталога о. Иларіона: «de nos jours, говоритъ онъ, il n'en (manuscrits) reste plus que huit»⁴⁾. Болѣе подробныя свѣдѣнія о книжныхъ,

1) Свѣд. стр. 66—67.

2) Свѣд. стр. 44—59, 69—96.

3) Свѣд. стр. 65—66.

4) Journ. As. t. IX. 1867; p. 336.

эпиграфическихъ и художественныхъ сокровищахъ по части грузинской археологіи найдутъ мѣсто въ отдѣльномъ трудѣ, посвященномъ обзорѣнію грузинскихъ древностей Аона и Константинополя.

V. При составленіи предлагаемыхъ Свѣдѣній имѣлось въ виду еще нѣсколько незначительныхъ по количеству, но цѣнныхъ по содержанію коллекцій рукописей и старопечатныхъ книгъ, каковы:

а) Студенческая коллекція, состоящая изъ 37 экземпляровъ. Коллекція эта была подарена въ 60-хъ годахъ студентамъ Сиб. университета грузинскою царевною Саломе Парнаозовною, проживавшею въ Петербургѣ. Въ настоящее время собраніе это находится въ Тифлисѣ, при Обществѣ распространенія грузинской грамотности.

б) 36 грузинскихъ рукописей Парижской Національной Библіотеки, разсмотрѣнныя мною въ 1882 году, часть которыхъ извѣстна уже въ печати¹⁾.

г) 34 рукописи духовнаго и свѣтскаго содержанія, находящіяся у книгопродавца г. Энцианджянца въ Тифлисѣ, перечень которыхъ былъ напечатанъ въ грузинской газетѣ «Дрозба» за 1870 годъ въ № 40.

VI. Естественнымъ продолженіемъ настоящихъ Свѣдѣній являются каталоги грузинскихъ рукописей Иерусалима и Синая, составленные мною на мѣстѣ въ 1883 году²⁾, и совершенно готовые къ изданію подъ заглавіемъ: «Свѣдѣнія о памятникахъ грузинской старины въ Св. Землѣ и на Синаѣ». Всѣхъ синайскихъ рукописей, почти исключительно духовнаго содержанія,

---

1) Journ. As. t. IX, 1867.

2) Краткій отчетъ о сплае-грузинскихъ рукописяхъ, присланный мною изъ Египта (Каира) напечатанъ въ Церковномъ Вѣстникѣ 1883 г. май, № 22: «Находки на Синаѣ»; а предварительныя свѣдѣнія объ іерусалимскихъ груз. рукописяхъ см. «Грузинскіе памятники въ Святой Землѣ и на Синаѣ», рѣчь, читанная мною въ засѣданіи Пр. Палест. Общества 30 декабря 1883 года, въ Отчетѣ этого Общества за 1883—1884 г. Спб.

считая и Житѣе св. І. Златоуста изъ коллекціи преосв. Порфирія, — 93, а рукописей іерусалимскихъ, считая и папирусную Праздничную Мишею изъ коллекціи же преосв. Порфирія—136, не считая однако 7-ми грузинскихъ рукописей Аз. Музея, привезенныхъ изъ Іерусалима еще въ 1820 году кн. Аваловымъ ¹⁾.

Итакъ, грузинскія рукописи и старопечатныя книги, сдѣлавшіяся извѣстными и доступными въ теченіе послѣднихъ 7—8 лѣтъ, распредѣляются въ слѣдующемъ порядкѣ:

Коллекція кн. І. Г. Грузинскаго 361 рукоп., 101 старопечатная книга, 76 автографовъ, Дадіановская 179 рукоп., 48 староп. книгъ, Аоонская 86 рукоп., 6 старопеч. книгъ, Студенческая 30 рукоп., 7 старопеч. книгъ, Парижск. Нац. Библиотеки 37 рукоп., Энфіанджіанца 34 рукоп., Синайская 93 рукоп., Іерусалимская 136 рукоп. Итого 946 рукоп. 162 старопеч. книги и 76 автографовъ. Всего 1194 памятника.

Если къ этому числу письменныхъ памятниковъ прибавить и другого рода памятники письма, а именно, эпиграфическіе и нумизматическіе съ легендами, собранные мною въ послѣдніе 7—8 лѣтъ въ Грузіи, Палестинѣ и на Аоонѣ, равно доставленные мнѣ изъ Болгаріи (двѣ надписи), Дагестана (монеты съ грузинскими легендами), внутреннихъ губерній Россіи: Туль, Кіева и др., то получится изрядное количество памятниковъ древнегрузинской письменности, сдѣлавшихся извѣстными въ послѣдніе годы и, благодаря, которымъ прошлое грузинской литературы, ея характеръ и развитіе, являются въ новомъ свѣтѣ.

Но, спрашивается, знаемъ ли мы уже все что это прошлое намъ оставило? Не предвидится ли, что будущее можетъ еще увеличить наши свѣдѣнія о прошломъ грузинской письменности? Не найдется ли новыхъ памятниковъ, новыхъ данныхъ, могущихъ обогатить наши свѣдѣнія о прошломъ грузинской письменности?...

Да, имѣется, напр., въ самомъ Петербургѣ богатая коллекція въ нѣсколько сотъ рукописей, которыхъ названія даже не-

1) *Bullet. Scient. St.-Petersb.* t. VIII, p. 135—136.

извѣстны еще въ печати; затѣмъ, въ Грузіи въ нѣкоторыхъ монастыряхъ (въ Мартвили, Гелати, Гареджѣ, Мцхетскомъ соборѣ и др.); у древнихъ родовъ имѣется также не мало памятниковъ грузинской письменности¹⁾, и съ каждымъ годомъ открываются или новые списки съ значительными вариантами или неизвѣстныя еще рукописи²⁾, равно надписи и монеты съ грузинскими легендами. Кромѣ того, есть основаніе предполагать, что въ Римѣ — бібліотекахъ Пропаганды и Ватикана, равно въ Венеціи и Генуѣ найдутся также памятники грузинской письменности и старопечатныя книги и другіе документы, такъ какъ Грузія съ давнихъ поръ поддерживала съ этими городами сношенія миссіонерскаго и торговаго характера³⁾.

Наконецъ, я привелъ въ извѣстность по части грузинской письменности все что я нашелъ и что мнѣ *показали* на Аѳонѣ, Синаѣ, и въ Палестинѣ, но утверждать, что сверхъ видѣннаго мною больше ничего тамъ и не осталось, — я не въ состояннн, ибо обитатели упомянутыхъ монастырей часто сами не знаютъ гдѣ и что у нихъ есть, нерѣдко только счастливый случай и продолжительное пребываніе въ этихъ мѣстахъ приводятъ изслѣдователя къ открытію того или другого памятника⁴⁾.

1) Такъ на выставкѣ въ Тифлисѣ въ 1881 году во время Археологическаго Съѣзда были выставлены рѣдкіе и роскошныя экземпляры груз. рукописей, преимущественно поэмы Барсова Кожа, принадлежащія частнымъ владѣльцамъ.

2) Недавно Д. З. Бакрадзе нашелъ еще одинъ новый списокъ Картлисъ-Цховреба первой половины XVII в., 1636—1646 гг., пзъ котораго онъ публикувалъ отрывки, значительно подкрѣпляющіе и дополняющіе Картлисъ Цховреба Вахтагановской редакціи пачала XVIII вѣка, см. груз. журн. *азбука*, Иверія № V—VIII, за июль и августъ, 1884 г.

3) О грамматической литературѣ грузинскаго языка. Спб. 1873 г., стр. 46 и слѣд., 57, 108—110. Книга Мудрости и Лжи, С. С. Орбелиани. Спб. 1878 г. стр. 206—217.

(4) Не мало памятниковъ пропало безвозвратно, такъ напр., въ 50-хъ годахъ при пашествнн полчищъ Шамиля на Цивандали, родовое помѣстье кн. Чавчавадзе въ Кахетин, погибла богатая письменная и художественная коллекція этого стариннаго и пзвѣстнаго рода, сдѣлавшесъ

Но это дѣло будущаго, здѣсь же займемся мы вкратцѣ только результатами сдѣлавшихся уже извѣстными въ послѣдніе годы письменныхъ сокровищъ, которыя въ значительной степени расширяють и измѣняютъ наши прежнія понятія о грузинской литературѣ.

На основаніи упомянутыхъ новыхъ матеріаловъ судьба грузинской письменности въ теченіе V—XVIII вв. ея существованія представляется въ такомъ видѣ: исторія этой письменности естественно распадается на два большихъ отдѣла, — на *древній* съ V по XII в. и новый съ XIII по XVIII в. Первый отдѣлъ дѣлится въ свою очередь на періодъ *подготовительный* съ V по IX в. и *классическій* съ X по XII в., періодъ же времени съ первой четверти XIII в. по первую четверть XVII в., когда начинается періодъ *возрожденія*, можетъ быть по справедливости названъ періодомъ *упадка* литературнаго и художественнаго творчества, вслѣдствіе внѣшнихъ и внутреннихъ бѣдствій, обрушившихся на Грузію, каковы: въ XIII вѣкѣ нашествіе первыхъ монголовъ и хваразміицевъ, 1400 г. нашествіе Тимура; сверхъ того, со времени взятія турками Константинополя въ половинѣ XV в. Грузія совершенно была изолирована отъ остальнаго христіанскаго и культурнаго міра, и кругомъ оцѣплена міромъ мусульманскимъ, что вызвало ея раздробленіе на три царства и пять княжествъ, а въ началѣ XVII в. эти скорбные и тяжелые вѣка закончились вторженіями въ Грузію и неистовствами шаха персидскаго Абаса I. Такъ, что эти четыре (XIII—XVI) вѣка тяжкихъ испытаній, имѣвшихъ естественнымъ послѣдствіемъ упадокъ культурной и политической жизни Грузинъ, отдѣляютъ древній,

---

добычею пламени и грабителей. Начало этому собранію положилъ кн. Гарсеванъ Чавчавадзе, бывший грузинскій посоль при Сиб. Дворѣ въ 1784—1802 гг. и ревностно продолжалъ увеличивать его сынъ Гарсевана кн. Александръ Чавчавадзе, извѣстный грузинскій поэтъ. См. Новые архивные матеріалы для исторіи Грузин XVIII в. Журн. Мин. Н. Пр. 1885 г. январь, — Дѣло № XIX: «Посольство кн. Гарсевана Чавчавадзе съ 1784 по 1799 годъ».

классическій періодъ (X—XII вв.) грузинской литературы отъ новаго, періода *возрожденія* (XVII—XVIII вв.).

Изъ памятниковъ письма V—IX вв., дошедшихъ до насъ, извѣстны были до сихъ поръ, т. е. до 1883 года, только грузинскія легенды на монетахъ сасанидскаго типа съ V—VI в. ¹⁾, надписи на храмахъ съ VII в. напр., на монастырѣ св. Креста противъ Мцхеты, и нѣсколько рукописей безъ датъ. Теперь же мы имѣемъ два *папирусные* памятника VII—VIII в., — это Палестинская Праздничная Минея и Синайская Псалтырь и съ *десятокъ пергаментныхъ* списковъ VIII—IX вѣковъ, какъ-то: Евангелія, Псалтыри, Требники, Творенія св. отцевъ, изъ которыхъ Слова и рѣчи св. I. Златоуста, Григорія Нисскаго, Василия В. и Кирилла Александрійскаго имѣются съ датой 864 года, т. е. 84 (ՅԶ) года грузинскаго хроникона, и другой сборникъ поученій св. отцевъ съ датой 925 года, 145 (ՋԺ) грузинскаго хроникона; писанны оба эти замѣчательные памятника въ лаврѣ св. Саввы, Палестинѣ, въ этомъ древнѣйшемъ разсадникѣ грузинской письменности ²⁾, тогда какъ древнѣйшимъ изъ извѣстныхъ до сихъ поръ памятниковъ грузинской письменности съ датой было *Джруцкое* Четвероевангеліе. списокъ 936 года ³⁾.

Центрами книжной дѣятельности за этотъ періодъ являются въ Грузіи: главнымъ образомъ монастыри, основанные 13-ью сирийскими отцами, пришедшими въ Грузію въ VI вѣкѣ, Самцхійскіе обители VIII—IX вѣка, а равно резиденціи царей и католикосовъ. Въ Грузіи такими центрами были въ Палестинѣ монастыри (Пресв. Богородицы, св. I. Крестителя и др.) и стран-

1) Essai de la classification des suites monétaires de la Géorgie... par V. Langlois. Paris. 1860. pp. 18—21.

2) См. мой каталогъ Синае-грузинскихъ рукописей №№ 81, 82.

3) «Nous avons... un bell Evangile au couvent de Djroudch, en Iméreth, copié en 256—936, 6540 du monde, suivant le système chronologique géorgien, au temps de ce prince (Soumbat)»: *c'est le plus ancien manuscrit géorgien daté, que l'on connaisse....* Hist. de la Géorg. par Brosset, I part. I livr. 1845, p. 281.

попріимные дома, основанные въ V вѣкѣ грузинскимъ царевичемъ Мурванномъ, извѣстнымъ въ монашествѣ подъ именемъ св. Петра, епископа Маіумскаго (Газскаго)¹⁾, Саввинская лавра въ VII—IX вв.²⁾, Синай съ VII в., еще раньше этого: Олимпъ греческій и Константинополь, равно грузинскіе монастыри въ Сиріи и Трапезундѣ.

Имена древнѣйшихъ и извѣстнѣйшихъ переводчиковъ книгъ Свящ. Писанія и другихъ памятниковъ, сохранившіяся въ этихъ рукописяхъ, суть въ Палестинѣ: Давидъ и Стефанъ до VIII в., на Синаѣ: Михаилъ и Евстафій VIII—IX в., на Афонѣ: Евфимій и Георгій X—XI вв., тамъ же: Ефремъ-Мцире и Саба Тухарели въ XI—XII вв.³⁾

Въ періодъ-времени съ V по IX в., какъ видно, былъ уже конченъ переводъ книгъ Библии, дошедшій до насъ въ Афонск. списокѣ 978 года, значительной части церковно-богослужебныхъ книгъ, существовали уже Житія первыхъ апостоловъ христіанства, подвижниковъ и мучениковъ грузинскихъ, равно греческихъ и армянскихъ, дошедшія до насъ въ Аѳ. списокѣ 80-хъ годовъ X в. еписк. Арсенія Нпноцминдели⁴⁾. Безъ сомнѣнія тогда же были собраны и записаны историческія народныя преданія, равно біографіи выдающихся историческихъ дѣятелей и властителей Грузіи, вошедшія въ составъ Картлисъ-Цховреба, лѣтописнаго сборника, дошедшаго до насъ въ позднѣйшихъ спискахъ.

Число центровъ книжной дѣятельности и труженниковъ, занимающихся книжнымъ дѣломъ (переводчиковъ, писцовъ, рисовальщиковъ), и, вслѣдствіе этого, число произведеній литературы

1) Житіе этого святого имѣется на сирійскомъ и грузинскомъ языкахъ см. Hist. de la Géorg... par Brosset, I part., I livr. pp. 8, 136—139; Chronique de Michel le grand patriarche Syriens jacobites, par V. Langlois. Paris. 1868; p. 153—154.

2) Житіе св. Иларіона-грузина, жившаго въ IX в., въ Сборникѣ Ивер. Аѳ. монастыря, Свѣд. стр. 44.

3) Свѣд. стр. 61.

4) Свѣд. Аѳ. кат. 1883 г. стр. 84—85, № 57, груз. кат. стр. 3—6, фр. кат. Journ. As. t. IX. 1867; pp. 339—341.

въ X—XII вѣкахъ достигаетъ до небывалаго до того размѣра: сверхъ упомянутыхъ уже монастырей, въ стѣнахъ которыхъ производилась эта дѣятельная книжная работа, были въ Грузіи знаменитые Самцхійскіе монастыри: Тбети, Хахули, Сафара, Опиза и др., равно въ Имеретіи: Гелати, въ Мингреліи: Мартвилл, высшія школы въ Кахетіи: Икалто и Грени и др. Въ Грузіи: знаменитый Иверскій монастырь на Афонѣ, возникшій въ X вѣкѣ; монастырь св. Симеона-столпника и Богородицы-калипось, близъ Алеппо (Халиба), и на Черной Горѣ въ Сиріи¹⁾; далѣе, монастырь св. Креста въ Іерусалимѣ, возникшій въ первой половинѣ XI в., особенно дѣятельно занимались грузины книжнѣмъ дѣломъ на Синаѣ съ X по XVI в., не менѣе ревностно трудилась грузинская братья, находившаяся при Голгоѣѣ, храмъ Воскресенія, мѣрѣ св. Самуила и въ другихъ палестинскихъ монастыряхъ, въ особенности въ мѣрѣ св. Саввы, близъ Мертваго моря, равно на Олимпѣ и въ Константинополѣ.

Въ скорбные XIII—XVI вѣка грузинской политической и литературной жизни, когда книжная и художественная жизнь въ Грузіи почти совсѣмъ замерла, въ старѣйшихъ центрахъ грузинской книжной дѣятельности въ Палестинѣ и на Синаѣ продолжали усердно приумножать число грузинскихъ списковъ. Въ теченіе же XVII—XVIII вѣковъ, періода возрожденія грузинской общественной и литературно-художественной жизни, книжная дѣятельность сосредоточивалась почти исключительно въ одной Грузіи.

Въ коллекціяхъ, занимающихъ насъ рукописей, писанныхъ на панирусѣ, пергаментѣ, бамбицынѣ и бумагѣ, черными чернилами и киноварью, имѣются на протяженіи VII—XVIII вѣковъ разнообразныя и драгоцѣнныя образчики грузинскаго письма²⁾.

1) Житіе св. Георгія Мтацмцедели см. Hist. de la Géorgie..... par Brosset, I part., I livr. pp. 334 — 341; на грузинскомъ языкѣ въ Христоматіи Д. І. Чубинова. Спб. 1844 г.

2) См. въ концѣ книги грузинскую палеографическую таблицу. Образчики изъ панирусныхъ рукописей будутъ приложены къ слѣдующему выпуску.

Въ папирусной Минее VII—VIII в. мы имѣемъ письмо церковное, некрасивое, неумѣлое, заглавное съ примѣсю строчнаго, въ папирусной Псалтыри того же времени письмо уже церковно-строчное съ заглавными буквами въ началѣ псалмовъ и стиховъ. Изыщныхъ рукописей VIII—X вв. Саввинскаго монастыря нѣсколько, въ особенности два упомянутые выше сборника отеческихъ твореній 864 и 925 гг., равно изыщны синайскіе и аеоно-пверскіе и самцхійскіе списки X—XI вѣковъ. Почти каждый большой монастырь имѣлъ свой почеркъ, такъ напр., Иверо-аеонопское письмо тонкое, продолговатое, изыщное, тогда какъ, напр., синайскіе списки, одинаково изыщные, отличаются широкими (жирными) линиями буквъ. Замѣтно, что грузинскіе писцы подражали въ своихъ писаніяхъ формамъ и чертаніямъ письменъ народовъ, среди которыхъ они жили¹⁾. Писцы эти нерѣдко воспроизводили и возобновляли почерки своихъ предшественниковъ, жившихъ за нѣсколько столѣтій до нихъ, такъ напр., почеркъ папирусной Псалтыри VII—VIII в. встрѣчается въ аеоонскихъ и синайскихъ пергаментныхъ рукописяхъ X—XI и даже бумажныхъ XIV—XVI вв. Наконецъ, въ этихъ же коллекціяхъ имѣются образчики грузинскаго письма, въ которыхъ ясно можно усмотрѣть переходъ буквъ церковнаго, квадратнаго алфавита въ гражданскій, округленный²⁾.

Художественныя украшенія играютъ не послѣднюю роль въ памятникахъ упомянутыхъ коллекцій. Начинаются они неумѣло съ VII вѣка и въ послѣдовательномъ развитіи отражаютъ на себѣ вліяніе искусства египетскаго, византійскаго, арабскаго и персидскаго, но не мало произведетей и чисто-грузинскаго искусства, нѣкоторыя изъ этихъ послѣднихъ доведены до значительной степени совершенства. Въ первомъ по времени памятникѣ грузинской письменности — палестинской папирусной Минее, встрѣчаются

2) См. на палеограф. таблицѣ № VI, который сильно напоминаетъ сирійское письмо, а № III абиссинское или коптское.

3) Ibid. № VII.

уже на поляхъ киноварью незатѣйливья, правда, изображенія Христа и святыхъ, равно воспроизводятся въ лицахъ событія большихъ праздниковъ. Рисовальщики воспроизводятъ нерѣдко мѣстную природу и подражаютъ мѣстному искусству, такъ напр., въ одной синайской рукописи VIII—IX в. мы находимъ изображеніе верблюдицы, у которой молодой верблюдъ сосетъ груди, а верблюдица въ то же время, выгнувъ шею, хочетъ взять пальмовую вѣтку, которую передъ ней стоящій олень, держа въ зубахъ, протягиваетъ ей. Въ общемъ грузинскія миниатюры синайскихъ рукописей значительно подражаютъ египетскимъ и арабскимъ искусствамъ. Миниатюры же афонскихъ рукописей отражаютъ на себѣ сильное вліяніе византійскаго миниатюрнаго искусства. Затѣмъ, въ рукописяхъ X—XII вв. самцѣйскихъ, равно Гелатскаго и Мартвильскаго монастырей миниатюрныя изображенія, равно заставки, инициалы, цвѣтныя колонны и прочая обстановка очень искусно соединяютъ въ себѣ стили византійско-персидскій съ мѣстнымъ грузинскимъ¹⁾. Это самые красивые миниатюрные памятники, которымъ по изяществу *чисто-грузинскіе* миниатюрные памятники того же времени (X—XII вв.) замѣтно уступаютъ²⁾; тѣмъ не менѣе они драгоценны какъ продукты самостоятельнаго грузинскаго миниатюрнаго искусства. Въ грузинскихъ миниатюрахъ особенно сильно развиты растительныя украшенія въ гирляндъ вѣтвей, цвѣтовъ и листьевъ, — украшенія, составляющія особенность грузинскаго живописнаго и архитектурнаго стиля³⁾. Въ миниатюрахъ XIII—XV вв. замѣчается вообще упадокъ искусства, но въ миниатюрахъ XVI—XVIII вв. замѣтно рѣшительное преобладаніе персидскаго вліянія надъ византійскимъ, доходящаго до порабощенія мѣстнаго стиля⁴⁾.

1) Тбетское Четвероевангеліе, см. Свѣд. стр. 17—22, № 5.

2) В. В. Стасовъ собралъ и приготовилъ къ печати значительное количество грузинскихъ заставокъ, инициаловъ и миниатюръ для своего изданія: «Славянскій и Восточный орнаментъ».

3) Копдаковъ: Древняя архитектура Грузіи. Москва. 1876 г.

4) Свѣд. стр. 28—31, №№ 13—17.

Изъ числа 1194 упомянутыхъ памятниковъ грузинской письменности болѣе половины, какъ и слѣдовало ожидать, духовнаго содержанія, остальная же часть свѣтскаго, самого разнообразнаго характера. Къ тому что мы знали прежде о духовной литературѣ настоящія коллекціи какъ по времени, такъ по количеству и качеству прибавляютъ очень много: драгоценныя папирусныя памятники (Миняя и Псалтырь), равно съ десяткомъ пергаментныхъ рукописей VII—IX вв. прежде не были намъ совсѣмъ извѣстны; далѣе мало или вовсе не были извѣстны: творенія оо. церкви свв. І. Климаса «Лѣствица» VIII—IX в., І. Златоуста, Григорія Нисскаго, Кирилла Александрійскаго и др. 864 и 925 годовъ; X—XI вв. св. Аонасія Вел., св. Антонія Вел. и другихъ важнѣйшихъ оо. церкви египетскихъ, палестинскихъ, сирійскихъ и греческихъ; теперь ближе знаемъ знаменитый Аѳонскій сборникъ Житій святыхъ грузинскихъ и общехристіанскихъ числомъ 80—90, списокъ 80-хъ гг. X в., писанный Арсеніемъ Ниноцминдели¹⁾; наконецъ, два списка грузинской Библии: Аѳонскій 978 года и Иерусалимскій XI в., — этотъ послѣдній совершенно неизвѣстный до 1883 года. Всѣ эти новыя пріобрѣтенія науки, будучи превосходными матеріалами для Исторіи грузинской литературы, они, какъ ранніе переводы, вмѣстѣ съ тѣмъ суть драгоценныя данныя для библейской критики, вообще для исторіи христіанской духовной литературы и въ частности для исторіи православной восточной церкви²⁾.

Упомянутыя коллекціи не бѣдны и памятниками историческими, такъ, въ собраніяхъ Груз. Дад. и Студ. имѣется нѣсколько списковъ Картлисъ-Цховреба съ значительными вариантами, равно Хроника Чхеидзе, Орбелиани, Горгиджанидзе, Херхеулидзе и др. списки XVII—XVIII вв., далѣе, въ коллекціи

1) Свѣд. Аѳ. кат. 1883 г., стр. 84—85, Journ. As. t. IX, 1867; pp. 239—341.

2) О значеніи грузинской церкви и ея памятниковъ для православной восточной церкви, въ особенности русской см. Грузинская церковь свидѣтельница православія русской церкви. М. Ѳ. Цагерели. Спб. 1848 г.

Грузинскаго имѣются Хронографъ, переводъ съ греческаго XVII в., 76 автографовъ, въ числѣ которыхъ весьма важныя документы объ имѣніяхъ кн. Орбеліани, о крестьянахъ въ древней Грузіи, о доходахъ царей, о формѣ присяги Дадіана и Гуріеди, о коронованіи грузинскихъ царей и посвященіи католикосовъ и т. п., вообще въ отдѣлѣ исторіи, біографіи и путешествій, напр., въ колл. кн. I. Г. Грузинскаго имѣется 38 названій оригинальныхъ и переводныхъ произведеній; равно на Аѳонѣ имѣется экземпляръ исторіи Грузіи Вахуштія¹⁾; далѣе, сюда относятся Синодики Аѳона²⁾ и Синая³⁾. Кромѣ того историческія свѣдѣнія мы находимъ въ многочисленныхъ записяхъ, предисловіяхъ и послѣсловіяхъ, встрѣчающихся въ памятникахъ духовныхъ и свѣтскихъ. Наконецъ, всѣ памятники письменности, какого бы характера они ни были, суть, безспорно, свидѣтельства историко-литературныя. Сверхъ того, въ Дад. коллекціи, какъ сказано выше, имѣются переводы греко-римскихъ классиковъ: Геродота, Плутарха, Иосифа Флавія, Тацита, Квинта Курція и др. Къ числу историческихъ памятниковъ, сдѣлавшихся извѣстными въ послѣдніе годы принадлежатъ и осмотрѣнные мною въ архивѣ Кутаисскаго Губернскаго Правленія *уджары* и *сигели* (церковныя и гражданскіе акты), входящіе до 50 тыс. отдѣльныхъ документовъ⁴⁾, равно и впервые регисрированные мною акты дипломатическихъ сношеній между Россіею и Грузіею съ 1740 по 1804 годъ⁵⁾.

Подробный обзоръ и оцѣнка историческихъ памятниковъ, приведенныхъ въ извѣстность въ послѣднее время, будетъ сдѣлано въ выпускѣ «Свѣдѣній», посвященномъ этому отдѣлу лите-

1) Свѣд. стр. 94, № 86.

2) Свѣд. стр. 46—50.

3) Синайскій каталогъ грузинскихъ рукописей № 54.

4) См. мою статью: Изъ поѣздки въ Закавказскій Край лѣтомъ 1877 года. Журн. Мин. Н. Пр. декабрь. 1877 г. стр. 230.

5) См. мою статью: Новые архивные матеріалы для исторіи Грузіи XVIII в. Журн. Мин. Н. Пр. январь. 1883 г.

ратуры, здѣсь же считаю не лишнимъ сказать нѣсколько словъ о грузинской исторической литературѣ вообще, которая разрабатывалась больше другихъ отраслей въ теченіе послѣднихъ 50 лѣтъ, но и больше другихъ отраслей подвергалась разнаго рода нападкамъ со стороны нѣкоторыхъ рецензентовъ.

«Историческая отрасль грузинской литературы, писалъ я въ 1883 году, хотя въ теченіе послѣднихъ пятидесяти лѣтъ и обращала на себя особенное вниманіе изслѣдователей и усердно разрабатывалась ими, тѣмъ не менѣе далеко еще не можетъ считаться исчерпанною. *Сравнительная* скудность грузинскихъ лѣтописныхъ памятниковъ (если принять въ соображеніе болѣе чѣмъ *двадцати* вѣковое существованіе грузинскаго царства) и поздняя ихъ редакція восполняются въ значительной степени другого рода письменными памятниками, дошедшими до насъ въ большомъ изобиліи и разнообразіи, и имѣющими тѣсную связь съ исторіею»¹⁾.... Количество памятниковъ чисто-историческихъ, напр., лѣтописей, дѣйствительно уступаетъ въ числѣ не только памятникамъ духовнымъ, но и поэтическимъ; но грузинская литература въ этомъ отношеніи не единственное явленіе въ мірѣ, ея судьбу раздѣляютъ богатая духовными и поэтическими памятниками древне-индѣйская литература, въ которой не имѣется почти ни одной настоящей исторіи, и древне-персидская литература, въ которой національная исторіографія начинается историко-эпическою поэмою Шахъ-Намэ съ X вѣка нашей эры, тогда какъ, въ противоположность этимъ тремъ странамъ, сосѣдка Персіи и Грузіи—Арменія, имѣя образцовыхъ историковъ, почти совершенно лишена поэтическихъ памятниковъ. Такъ различна судьба литературъ этихъ четырехъ смежныхъ древнихъ народовъ Востока. Не вдаваясь въ разсужденія о томъ, почему у одного народа процвѣтаетъ одна отрасль литературы, у другого другая, коренятся ли причины этого явленія въ субъективномъ

1) Новые арх. матеріалы и т. д. Журн. Мпв. Н. Пр. январь, 1883 г.

или объективною міровоззрѣніи даннаго народа, или въ иныхъ внутреннихъ и виѣшнихъ условіяхъ его исторической жизни, и развитія — мы констатируемъ только фактъ, который не подлежитъ сомнѣнію.

Главный, но не единственный, грузинскій лѣтописный сборникъ Картлисъ-Цховреба, иначе Вахтапгова лѣтопись¹⁾, служитъ въ теченіе десятковъ лѣтъ предметомъ спора между учеными: одни, и въ числѣ ихъ знатоки грузинскаго языка и литературы, признають, хотя и не безусловно, историческую достовѣрность этого историческаго сборника, другіе, изъ которыхъ самые компетентные едва въ состояніи различить буквы грузинскаго алфавита, наоборотъ отрицають его историческое значеніе, подкрѣпляя свое мнѣніе, за не имѣніемъ фактическихъ познаній въ грузинскомъ языкѣ, разными якобы остроумными соображеніями и догадками, забывая, что отсутствіе фактическихъ знаній въ предметѣ изслѣдованія нельзя замѣнить никакими мудрованіями и, что остроумныя мысли сами по себѣ, безъ фактической основы, не всегда бываютъ не только вѣрны, но и умны. Если бы кто нибудь вздумалъ, на примѣръ, разбирать достоинства лѣтописей Фукидида, Тацита или Нестора, едва зная буквы греческаго, латинскаго и славянскаго алфавитовъ, не смотря на то, что существуютъ всевозможные переводы этихъ авторовъ (двухъ первыхъ по крайней мѣрѣ) и тщательные комментаріи, подобный отважный поступокъ не вызвалъ бы ни у кого ничего, кромѣ *улыбки*, — почему же это должно быть иначе относительно грузинскаго историческаго сборника — уму непостижимо?! Неужели чѣмъ запутаннѣе и чѣмъ меньше разработанъ предметъ, тѣмъ меньше требуется компетентности, чтобы судить объ его достоинствахъ, и что всякій воленъ объ немъ судить и рядить такъ, какъ ему заблагоразсудится? Не то удивительно;

1) О достовѣрности Вахтапговой лѣтописи и источникахъ Картлисъ-Цховреба см. статью Д. З. Бакрадзе Журн. Иверія 1884 г. № VIII, июль и августъ и за 1885 г., № 1 январь.

что есть люди (они всегда были и будут), съ большою развязностью разсуждающіе о предметахъ, совершенно выходящихъ изъ сферы ихъ компетентности, но удивительно то, что есть люди, дѣлающіе видъ, будто разсужденія подобныхъ критиковъ имѣютъ какую-либо цѣну для науки.

Между тѣмъ подвиги этихъ рецензентовъ, не богатыхъ фактическими познаніями, но очень богатыхъ разнаго рода соображеніями, часто не имѣющими ничего общаго съ цѣлями науки, не остались безъ вліянія на читателей, незнакомыхъ непосредственно съ грузинскимъ языкомъ и литературой, равно отчасти и на судьбу грузинской науки, не такъ давно возникшей на европейской почвѣ и еще не вполне окрѣпшей, дальнѣйшему росту которой, по видимому, угрожаетъ опасность.... Мало грузинскихъ историческихъ памятниковъ, разсуждаютъ нѣкоторые со словъ упомянутыхъ рецензентовъ, стало быть и культура была слаба въ странѣ, а если такъ то стоитъ ли изучать прошлое такого народа?.... Такое одностороннее, ни на чемъ не основанное и ни чѣмъ не мотивированное сужденіе начинается, къ сожалѣнію, уже приноситъ свои горькіе плоды, могущіе имѣть крайне прискорбныя и вредныя послѣдствія для успѣховъ этой еще молодой отрасли Востоковѣдѣнія.

Безспорно, грузинская исторіографія не обильна памятниками *чисто-историческаго* содержанія, но составляютъ ли исторію страны однѣ лѣтописи, да хроники? Конечно нѣтъ, ибо чтобы мы знали объ Египтѣ, древней Персіи, Ассиріи, Вавилонѣ и др., если бы стали игнорировать дошедшіе до насъ скудные письменные и иные памятники ихъ прошлой жизни, каковы: іероглифическіе и клинообразные надписи, архитектурные, и вообще художественные памятники, остатки общественныхъ построекъ, государственныхъ и частныхъ древностей? Могли ли даже Фукидидъ или Тацитъ дать намъ полное, всестороннее понятіе объ описываемыхъ ими эпохахъ, о богатствѣ и разнообразіи греко-римской жизни и культуры, если бы мы не дополняли ихъ извѣстія свидѣтельствами другого рода, почерпнутыми изъ данныхъ.

литературы (язычной), искусства, остатковъ частной и общественной жизни и т. п.?

Таково и положеніе Грузіи: о чемъ ея лѣтописи умалчиваютъ, о томъ громко говорятъ ея богатая духовная и свѣтская (язычная) литература съ V в., эпитафическіе и нумизматическіе памятники съ V—VII в., десятки тысячъ историко-юридическихъ актовъ (гуджары и сургели) съ X в., дошедшихъ до насъ въ подлинникахъ, равно масса памятниковъ церковнаго и гражданскаго зодчества и живописи, остатки общественныхъ построекъ и т. п.

Въ заключеніе, мысли, высказанныя въ предшествующихъ строкахъ, можно резюмировать такъ: а) скудость лѣтописей и хроникъ въ литературѣ даннаго народа не есть еще признакъ бѣдности и убожества его культуры, или какого нибудь органическаго порока въ его творческихъ и мыслительныхъ способностяхъ, тѣмъ болѣе, если въ другого рода письменныхъ памятникахъ нѣтъ недостатка, примѣромъ тому служатъ Индія и Персія; б) съ другой стороны, обиліе лѣтописей и хроникъ не всегда есть признакъ необыкновенной славы, могущества и богатства культурно-исторической жизни народа, примѣромъ чему можетъ служить Арменія; далѣе, в) сверхъ письменныхъ памятниковъ по исторіи народа есть еще масса другихъ памятниковъ — вещественныхъ, которые безусловно необходимо имѣть въ виду, чтобы составить себѣ вѣрное понятіе о прошлой культурно-исторической жизни народа и, наконецъ, и это главное, г) не слѣдуетъ никогда забывать самого элементарнаго правила, а именно: чтобы имѣть право разсуждать о научныхъ достоинствахъ какого нибудь письменнаго памятника, то минимумъ что требуется — это знакомство съ языкомъ, на которомъ онъ написанъ.

Извѣстно, что «грузинская литература богата поэтическими произведеніями. Большая часть ихъ дошла до насъ. Они перечислены въ каталогѣ грузинскихъ книгъ 1838 года. Съ тѣхъ поръ стало извѣстно еще нѣсколько, такъ, что въ настоящее время можно насчитать нѣсколько десятковъ различнаго объема и формы отдѣльныхъ сочиненій. Произведенія эти относятся

преимущественно къ XI—XII и XVII—XVIII вѣкамъ. Между ними есть и переводы лучшихъ произведеній восточной музы нерѣдко съ значительными добавленіями, какъ то: Шахъ-Намъ, извѣстное подъ названіемъ «Ростоміани», Авварп-Сохалил и др. Большинство изъ нихъ извѣстно только *по названію*. Между тѣмъ, ближайшее знакомство съ ними имѣетъ значеніе не для одной только Исторіи грузинской литературы, оно, кажется, было-бы не бесполезно и для Исторіи всеобщей литературы, — изслѣдованіе ихъ могло бы способствовать къ разъясненію нѣкоторыхъ вопросовъ, считающихся нынѣ темными и запутанными, какъ напр., вопроса объ отношеніи и связи между поэтическими сказаніями и преданіями Востока и Запада, — вопроса, который такъ сильно занимаетъ въ послѣднее время ученыхъ»¹⁾.

Дѣйствительно послѣднія 25—30 лѣтъ доказали какое важное культурно-историческое значеніе имѣютъ изящная литература и народно-поэтическія произведенія: безъ нихъ нѣтъ, собственно говоря, Словесности т. е. постепеннаго развитія идеи прекраснаго въ эпопеѣ, лирикѣ и драмѣ, слѣдовательно, нѣтъ и настоящей Исторіи литературы. Въ коллекціяхъ Груз. Дад. и Ст. имѣются прекрасные экземпляры, нерѣдко съ значительными вариантами, почти всѣхъ важнѣйшихъ поэтическихъ произведеній грузинской литературы съ XI по XVIII в. какъ оригинальныхъ, такъ и переводныхъ. Въ коллекціи кн. Грузинскаго имѣются сверхъ того 5—6 тетрадей до сихъ поръ неизвѣстныхъ сборниковъ, содержащихъ въ себѣ: басни, сказки, сказанія, легенды, анекдоты, загадки и списокъ довольно распространенной «Повѣсти о невѣсткѣ и свекрови (შალღ-დეღამთილასი)». Въ Дад. коллекціи имѣется, какъ сказано выше, рѣдкій и роскошный экземпляръ Ростоміани и единственный экземпляръ Илиады²⁾. Памятники

1) Книга Мудрости и Лжи. Спб. 1878 г. стр. I—II.

2) Заглавіе: ომიროსისი ილიადე, ხათარგმანები პერპულით ენით ივანეს მიერ მარტინოვის. ს. პეტლი. სცამპასა შინა საგამგებოასა სეროასა განათლებისა. ჩუკკ ღ ჩუკე წელსა. Въ концѣ рукописи записъ: ფრიადითა ღუაწლისა დადებითა ვსთარგმნე კმად მოწყინებასა შინა ხამდვილი ესე ომიროს მგა-

юридическіе, по естествознанію, математикѣ, философіи, риторикѣ, грамматикѣ, лексикографіи и т. п. составляютъ также значительную часть этихъ коллекцій, хотя они уступаютъ въ количествѣ тремъ упомянутымъ отдѣламъ: духовному, историческому и поэтическому. По излюбленной у старыхъ грузинъ отрасли естествознанія — медицинѣ имѣется въ коллекціяхъ Гр. и Дад. до 12 сборниковъ, კაზაბადობი, ლეხები. Между ними есть какъ учебники чисто мѣстнаго грузинскаго происхожденія, такъ и переводы съ греческаго, латинскаго, арабскаго, армянскаго и другихъ языковъ. Конскіе учебники были въ Грузіи также въ большомъ почетѣ ¹⁾).

Въ коллекціи кн. Грузинскаго имѣется также нѣсколько документовъ, заключающихъ въ себѣ свѣдѣнія о школахъ и объ

ლობელისა როსთა ენით ჩუწნურსა ზედა მ. (მღუღელმან) იესე გარსევანა-
შვილმან ჩუღვ წელსა, — ახმარენ ღმერთმან ბედეკთილობასა შინა 8: 8:
(დავით დადიანს). Въ началѣ же: ომიროსისათჳს და მისთა ნაქნართა. Начало
поэмы: ილიადა. გალობა პირველი. ჰაზრი პირველისა გალობისა ომიროსის სა-
გალობისა:

I: ჰგალობდ, ღმერთო. წარწემედითსა რე რისხუესა აქილესსა, მისა
ბედეკოსისსა, რომელმან შთასთხინა აქეველნი აღურიცხავთა უბედობათა,
მრავალთა ახოვან-სულთა გმირთათა შთამკუჭტებელმან ჯოჯოხეთად; გუამნი
მათნი ჰყუნა იავარად ძაღლთა და ფროსანთა; ესთა სრულ-იქმნებოდა ნება ზევე-
სისა მიერთ, ოღესლა მტერობა აღსდგა შორის ატრეოსის მისა (აღამემნონისა),
მეფისა მამრთასა, და აქილეს ყდ-დიღებულისა.

Слова жреца Хризы:

ეურად-მიღე მე, სმინთელო ღმერთო, კელის-აღმპყრობელო ხრიფესო და
კილასაო (ტროადის და ფრიგიის ქალაქნი), სამღუღელო (სამღთოო) და ღონიერო
(ძლიერო) მკელ-მწიფებელო ტენედოსისო! მას ზედა, [რომელ] შემომკობიეს
მე კეთილ-შუწნიერი ცაძარი შენი და მსხუჭრპლად შენდა დამიწვავნ პოხიერნი
თემონი ზვარაკთა და ვაცთანნი, — სრულ ჰყავ საწადელი ესე ჩემი! და დაისჯე-
ბიედლა დანაონნი (ბერძენნი) ისართა მიერ შენთა ცრემლთა ჩემთა თჳს!

1) По увѣренію одного изъ этихъ конскихъ учебниковъ, *სამკურ-
ნალო ცხენთა № 21* изъ коллекц. кн. Грузинскаго, *первый конь вышелъ
изъ моря на извѣстныхъ условіяхъ*: პირველ რომ ზღვიდგან ცხენი გა-
მოიყვანეს შვიდი ესე პირობა მისცეს: ა) სნეულს მომიარეთო და საქმლითა
და წამლით კელი-შემიწყეთო, ბ) უხალოდ არ მატაროთო, გ) საპაღნე არ ამკი-
დოთო, დ) მუა არ შემაჭრათო, ე) ურის წვერი არ გამიხიოთო, ვ) უწმინდური
დედაკაცი არ შემსვათო, ზ) წმინდას ალაგს დამაბოთო. მისცეს ყოველი პირი და
სიკყუვა კაცთა და შემდგომად ცხენი ზღვიდამ კმელოთად გამოვიდა.

организации учебного дѣла въ Грузіи въ XVIII в. За X—XII вв. имѣются также отрывочныя свѣдѣнія въ этихъ коллекціяхъ. А въ чемъ заключалась въ послѣдующіе вѣка школьная программа хорошаго воспитанія и обученія, обязательнаго главнымъ образомъ для дворянъ и духовенства, — объ этомъ мы находимъ драгоценныя свѣдѣнія у писателя XVII в. царя Арчила въ его трудѣ Арчילіани¹⁾. Съ XVIII же столѣтія у насъ сохранились документы, тракующіе поподробнѣе о школьномъ дѣлѣ, такъ, въ упомянутомъ выше проектѣ реформъ царевича Іоанна²⁾ обсуждается и школьное дѣло и говорится объ организациіи высшаго училища въ г. Гори съ двумя древними языками, однимъ новымъ (французскимъ) съ преподаваніемъ, между прочимъ, катигоріи (логики), риторики и т. п. Въ коллекціи кн. Грузинскаго сохранилось описаніе посѣщенія царемъ Иракліемъ II Телавской духовной семинаріи въ 80-хъ годахъ XVIII в., рѣчь, сказанная при этомъ царю и т. п., далѣе, описаніе торжественнаго акта при открытіи семинаріи 28 мая 1782 года, на которомъ ректоръ (1782—1784 г.) этой семинаріи архим. Гай произнесъ рѣчь. Какъ описаніе торжества, такъ и рѣчь Гая имѣются въ упомянутой коллекціи кн. Грузинскаго³⁾. Въ началѣ рѣчи, сказанной Гаіемъ при посѣщеніи семинаріи Иракліемъ II въ 1783 г. (?),

1) Арчילіани, описокъ Аз. Музея № 22, глава «о нравахъ и обычаяхъ грузинъ», თავი «საქართველოს წესობისა». Вотъ образовательныя предметы: ენა და წიგნის ცოდნა, უცხო ქვეყნის ამბის მოსმენა, სხვა და სხვა ენის ცოდნა, მწიგნობრობა, მთარგმნელობა, ღრმის სიტყვის ადვილგამოთქმა, დამწერლობა: სუცურის და მხედრულისა, მრგლოვანისა, ყვავის-ფხიწილოვანისა, ასომთავრულისა, მხატრობისა, მონახაზობისა, ლექსთ მთარგმნელობა (ასხნა), გარდამოვლით სუშრობის ადვილ შეცეობა, მოჩივრობა, სამართლის მართლის ქმნა, დიდი ბჭობა, ანგარიში და რიცხვთ-ცნობა, ჩაგდება, მეკეცქეობა, მესტროლობა (ასტროლობა)... ცრუდ თქმულა მებეჭეობა... ელჩობა, მოციქულობა, სიტყვის სწორად დასწავლა, მელექსობა, შიირის თქმა...

2) См. выше стр. 8.

3) Г. Мтварелишвили напечаталъ по другому списку подробности открытія Телавской семинаріи, рѣчь ректора и т. п. ივერია, Иверія, 1881 г. № VIII, августъ, стр. 97—117: «თელავის სასულიერო სემინარია და პირველი მისი რექტორი გაიოზ ნაცვლიშვილი».

ораторъ говоритъ, что «гордятся греки Александромъ Македонскимъ, римляне Юліемъ Цезаремъ, русскіе Петромъ Великимъ... такъ и мы, грузины, должны гордиться Иракліемъ II, соединившимъ въ своемъ лицѣ благороднѣйшія качества вышеупомянутыхъ царей»¹⁾. Далѣе перечисляются вкратцѣ заслуги царя Ираклія II, а именно, что церковь грузинская обязана ему своимъ процвѣтаніемъ, а Грузія своими побѣдами надъ врагами вѣры и отечества, равно миромъ, которымъ она наслаждается, возстановленіемъ развалинъ, союзомъ съ Россіей и, наконецъ, основаніемъ (возобновленіемъ) Телавской дух. семинаріи. За сими арх. Гай въ своей рѣчи объясняетъ значеніе грамматики и пользу знанія этого предмета, который «онъ научился цѣнить, благодаря руководству учителя своего святѣйшаго патріарха (მამათათავარი) директора семинаріи царскаго сына Антонія I». Въ концѣ рѣчи опять воздается похвала Ираклію II, директору и основателю семинаріи Антонію I, епископу кахетинскому Досіею, всѣмъ сочувствующимъ семинаріи и, наконецъ, всѣмъ семинаристамъ. Къ рѣчи присоединены 12 темъ грамматическаго содержанія, предложенныхъ для разрѣшенія семинаристамъ на торжественномъ диспутѣ²⁾. Наконецъ, слѣдуетъ краткій очеркъ

1) მკვავესადგუმ ჩუბნცა თანა გუჰას უმეტეს. რათა ვიქალოდეთ ესე ვითარისა თვს მეფისა, რომელმანცა მხოლოსა შორის თვსსა უემოიკრიბნა უაზნაურესნი იგი ნიშანნი ზემოსსენებულთა მეფეთანი....

2) დადებულეზა საღრამმადიკო საზოგადოასა პაექრობისათვს, წინაჩამოგდებული თელავის სემინარიისა შინა წელსა 1783, რომელსაცა უწმინდესისა და უნეტარესისა, ყოვლის საქართუტლოასა მამათ-მთავრისა და მუნებურთა გნოსისთა დიდასკალოასს, და სემინარიითა დირექტორს და პროტექტორს მეფის ძეს ანტონის მონარმევს სიმდაბლით მისუტ სემინარიის რეკტორი არხიმანდრიცი გაიოზი. დაღე სიგევა შესხმითი, თქმული თელავის კარის საყდარში თელავის სასწავლოს მოძღურის არხიმ. გაიოზის მიერ, ოდეს მიბრძანდა ნეტარსსენებული მეფე ირაკლი თელავსა». Это — рѣчь о пользѣ просвѣщенія и благодарность царю Ираклію за его заботы о народномъ образованіи. Вторая рѣчь Гая, сказанная имъ царю Ираклію при посѣщеніи этимъ послѣднимъ Телавской семинаріи и воспитанничковъ такого же содержания: «გაიოსის მიერ შესხმა მეფის ირაკლისადმი, ოდეს თელავს სასწავლებელში მიბრძანდა და შაგირდები ნახა... უდიდებულესო მეფეო»...

грамматики. Списокъ разбираемой нами тетради переписанъ преемникомъ Гая ректоромъ Телавской семинаріи Давидомъ Алексшвили 18 іюля 1792 года.

Въ упомянутыхъ коллекціяхъ имѣются также драгоценныя памятники старой грузинской печати. Книгопечатное дѣло въ древней Грузіи — вопросъ совершенно необслѣдованный, тѣмъ драгоценнѣе для насъ эти 140—150 экземпляровъ старой печати, на основаніи которыхъ исторію этого важнаго культурнаго фактора можно возстановить въ слѣдующихъ существенныхъ чертахъ: книгопечатаніе въ Грузіи, за незначительными невольными перерывами, продолжалось съ 1709 по 1820 годы, изъ которыхъ въ Карталиніи, собственно въ г. Тифлисѣ, типографія существовала съ 1709 по 1801 годъ, а въ Имеретіи съ 1801 по 1820 годы въ разныхъ мѣстахъ, а именно, до 1810 г. въ г. Кутаисѣ, съ 1810 по 1815 г. въ дер. Сачхере, въ имѣніи кн. Церетели, а съ 1815 по 1820 годы въ Рачѣ, дер. Цеси¹⁾. Въ Тифлисѣ для устройства типографіи царь Вахтангъ VI пригласилъ изъ Валахіи нѣкоего мастера *Михаила Стефановича*. Подробности приглашенія, устройство типографіи и ея стоимость намъ неизвѣстны. Изъ этой типографіи, сверхъ книгъ Нов. За-вѣта и церковно-богослужебныхъ (Евангеліе въ 1709 г., Служебникъ 1710 г., Часословъ 1710 г. и 1713 г., Требникъ 1713 г., Параклитонъ 1720 г., Ирмосы Богородицы, ღაუჯდომელო, 1710—1712 г., Чинъ освященія церкви 1720 г.), вышла въ 1712 г. поэма XII в. Барсова кожа²⁾ съ комментаріями нѣсколько мистическаго содержанія основателя этой типографіи царя Вахтанга VI, которой экземпляры имѣются въ коллекціяхъ Гр. Дад. Ст., а въ 1721 году была напечатана въ этой типографіи книга «Познаніе

1) Свѣд. стр. 31—42.

2) ვეფხვის-ცუაოსანი აწ ახალი დაბეჭდილი საქართველოს მკურობელის უფლისა ვახტანგის, ურომიითა და წარსაგებელითა მის მკურობელითა. გაიმართა კელითა კელმწიფის კარის დეკანოზის შვილის მიქელითა, ქალაქსა ცვილისსა, ქრისტეს აქეთ 1712 წ.

творений (міровъ, планетъ)» астрономическаго содержанія, переведенная съ персидскаго языка этимъ же неутомимымъ царемъ Вахтангомъ VI¹); еще раньше (1711 г.) въ этой тинографіи на-

2) Книжка эта in 4⁰ въ 148 страницъ носитъ слѣдующее заглавіе: ცნობა ქმნილებათა (ვარსკვლავთ-მრიცველობა), სპარსულისაგან ქართულად თარგმნილი მეფეთ მეფის ვახტანგისაგან. ჟამსა ამაღლებულისა და სასწელოვნის საქართველოს მეფეთ მეფის და სრულიად ერანის სპასალარისა უფლისაჲ მისვე ვახტანგისა იესიან, დავითან, სოლომონიან ჰანკრატოვანისსა. გაიმართა კელითა მროველ ეპისკოპოსის ნიკოლოზ ორბელის ძისათა. ქ. ცფილისისასა, ქეს აქეთ ჩღკა, აგვისტოსა იღ. Предисловіе Вахтанга VI: ზე აღიღენ ღმერთ-მან მეფე ვახტანგი! იცყვის წინასწარმეცყველი დავით: «მე ვთქვი განკვირვებასა ჩემსა, რამეთუ ყოველი კაცი ცრუ არს... Далѣе распространяется, что въ познанияхъ человѣческихъ всегда есть ошибки и не все безусловно вѣрно, хотя избранные мужи и могутъ знать многое... და რაოდენთა ძალ-უძლეს მისვე ქმნულთა მიწდომად, დასურეს და განმარტნეს ფილოსოფოსთა მრავალ-მეცნიერებანი და მათნი სწავლანი და ესეც ვარსკვლავთ [სწავლა], რაც სხვა ერთი მათგანივე არს; და საქართუწლო მრავალგზის მტერთაგან მოოხრებულ იყო და არღარა დასთომილ იყო ქართულსა ენასა ზედა სწავლა ესე ფილოსოფოსთა, და სხვათა ენისა კაცნი ქართველთა ეკიცხოდენ, და აწ მე, მეფემან მეფეთამან ვახტანგ ეს სპარსული აიათი, რომელ არს: ქმნულების ცოდნის წიგნი, ზიჯი თალა მასალა და სხვა ოქმების წიგნები ვთარგმნე მირზა აბდურიზა თავრიზელის წიგნების კითხვითა და თანაშეწევებითა, და სტროლაბიც ქართულად გამოვიღე, — ნუ უკუე ისწავონ და წადიერ იყუნენ ფილოსოფოსობისად, და ინებონ და შეასრულონ ქართულისა ენითა ფილოსოფოსობა და გადმოიღონ, და ჩემთვისაც შენდობის მოქენე ვარ, რამეთუ საქმეთაგან საცნაურ არს, ვითარმედ მრავალნი ჭირნი მინახვენ ამა წიგნთა ზედა და არცა თვით მეფობისა მსახურება დამიკლიეს. Начало книги: დასაწყისი პირველი ფარსი აიათის თარგმანი ქართულად. Далѣе слѣдуетъ объясненіе условныхъ астрономическихъ и географическихъ знаковъ, названій и терминовъ. კარი პირველი მდლის გვამების შეცობა. ესე ექვსი თავია: პირველი თავი ცების ცოდნა, თუ როგორ ერთმანეთზედ არის. იცოდე ქქსყანა ერთი სფერო არის; ცანი ცხრანი არიან ერთმანეთის გარშემოხვეულნი სახვის ცყავისავით... ერთი «ცა-ცათა» არის, რომ სულ ცები იმაში არის, — ამ ცას «მაღალ ცასაც» ეცყვიან «მბრუნავსაც» ეცყვიან, «უჭრელოს ცასაც» ეცყვიან. მეორე разводитъ ეკლის ცა არის, რომ სულ დამკვიცებული (უძრავი) ვარსკვლავები იმაზედ არის [მოსხმული]. მეორე «კრონოს» ცა არის... მეოთხე «დიანის» ცა არის; მეხუთე «ჰერას» ცა არის; მეექვსე «მზის» ცა არის; მეშვიდე «აფროდიტეს» ცა არის; მერვე «მთვარის» ცა არის; «ცა ცათა» მეცხრე იქნება. მთვარის ცის ქვეშ ოთხნი ნივთნი არიან: ცეცხლი, — ამას ეთერის სფეროს ეცყვიან, მეორე ჰაერის სფერო არის, მესამე წყლის სფერო.

печатана книга: «Наставленіе о томъ какъ учитель долженъ учить ученика, изложенное вкратцѣ іеромон. Германомъ».

Книгопечатаніе продолжалось и въ 50-хъ годахъ XVIII вѣка, а въ 1762 году царь Иракліи II, объединивъ Кахетинское и Карталинское царства, *первый разъ* возобновилъ и улучшилъ типографію, а въ 1782 году возобновилъ онъ ее *второй разъ*. Мы знаемъ подробности этого вторичнаго возобновленія, тифлисской типографіи, благодаря брошюрѣ въ 30 страницъ in 4⁰, напечатанной въ этой же типографіи и дошедшей до насъ въ коллекціи кн. Грузинскаго. Она составлена, безъ сомнѣнія, со словъ мастера, возобновившаго эту типографію Погоса Оханисиана изъ константинопольскихъ армянъ. Брошюра изложена въ формѣ похвальнаго слова, обращеннаго къ ново-возобновленной типографіи и виновнику ея обновленія царю Ираклію, и начинается такъ: «Даруй мнѣ силу Боже, Душе Святыи! Рѣчь объ этой вновь возобновленной типографіи»¹⁾. Въ началѣ рѣчи на 1—3 стра-

ანის, მეოთხე მიწის სვერაო. Въ нѣсколькихъ мѣстахъ сказано: ქეშმარცი ღმერთან იცის. Книга оканчивается четверостишіемъ:

მენავე ღელვა გვემული განეროს ზღვისა წყრომასა,
გალაცოზნი და ხურონი, რა მორჩენ თვისსა შრომასა:
მათს სისარულსა ვინ დასთვლის, ანუ შეგების ზომასა,
და მესცამბე მათგან უარესს იქს სისარულის ნდომასა.

Печатаніе кончено 12 сентября 1721 года.

1) შევეწიე, სულო წმინდაო ღმერთო! შესხმა პირქულისა ახლისა ამის წიგნთ საბეჭდავისა... კაცმან კეთილმან გამოიღოს ნაყოფი კეთილი. აწ უკუწ მოიქცევის სიტყუა ესე ზესთა პაცივოსნებისა მიმართ უმაღლესობისა შენისა, ჭი ნორჩო დავითიანო, უფალო მეფეო ირაკლიოს, რომელი გამოჩნდი მიბაძვე წინა პარისა მის შენისა (ვახტანგ VI)... წარმოაჩინე კელოვნება ესე (წიგნთბეჭდვა), რამეთუ დაღათუ იყვნეს დაშთომილ ქუჭლნი ნივთნი საბეჭდავისა ამის დროჲსანი სანაგრეღისა მეფის ვახტანგისა, წინაპარისა შენისა, რომელიცა იყო ფედ მოყვარე წერილთა და ნაკულუღევანებისა ამის თჳს ნათესავთა შორის თჳსსა, ზრუნვისა დიდისა მიღებითა და მრავალ-შრომითა და საფასეთა წარსაგებელითა ნათესავისაგან ბერძენთასა ადგილით ვლახეთით მოეყვანა მოძღვარი ვინმე სახელით მიხაილ, კეთილ-სწავლული კელოვნებასა ამას შინა და ჟამსა თჳსსა დაბეჭდუნა წიგნნი რაოდენიმე უშუჭნიერესითა ბეჭდითა, რომელნიცა დროსა ამას ჩუჭნსა შინაჲცა იპოვებიან წიგნნი იგი დაბეჭდილნი მოძღურისა მის; გარნა უდ ქალაქი ესე რეევასა შა ყოფილი შერეგვისაგან მტერ-

добрый приносит хорошіе (добрые) плоды»; затѣмъ ораторъ обращается къ царю Ираклію какъ «отпрыску Давидову» (царя

ცრფიალებმა და სურვილს და წაღიერებმა გულისა შენისა, რომელი გაქუნდა კერძოთა მიმართ კელოვნებას ამისთა. ამისთჳს მეცა შევედ ძიებად ყ ღ-ბწყლისა, და ელჳარისა, და აზნო-მაღლისა სახელისა და სქესისა შენისა მოთხრობისა მაცხანეთა შინა ძმწლოთა კელმწიფეთა და კეისართასა, და ვსცან, ვითარმედ სარ შენ შარავანდ წინაპართა კელმწიფეთა ჩქმწნთა ბაგრა. ცოვანთა აშოცისა და სუშბაცისა, ამაღ ვისწრაფე გულის-თქმათა ჩემთა სილჳად ღ ღბსა მეფობისა თქმწნისა, და შორად დაუტყვენ შშობელნი, სახლნი და სახლეულონი, და უფრო-ისრე საბექტადენი ჩემნი და... მოვიწიე ღსა მიერ დაცულსა ქალაქსა შენსა და განვიშუ ყ ღ-სასურველისა და ს ღ-სა. ცრფიალომთა სიღვთა თქმწნითა და შ დ კელ-ვკქავ საქმესა ამას ქირღებულეებით, და მოვიწიე ამაღ ქამდმდე: ამაღ ვინაიღვან ყ ღ-ბოროცი ეშურვის კეთილსა — მოსლვით ჩქმწნით ვიდრე ამაღ ქამდ-მდე, რომელიცა შეკარბების ათსამეც თთუშ დ, და მრავალ სახედ დაყოვნება გუეცა ორღანობითა თქმწნისა ეკკლესიისაგანთთა, რომელთა სასოების წარ-კუწთილება ექმნათ წინაშე ღღებულეების თქმწნისა და მეცნიერების მოძუ-ლეთა ერისგანთა... გარნა ძალითა ღთასათა და თქმწნისა სარკეებრ-ბრწყინჳ-ლეებითა ლოცვითა — მათებრთა პირნი შავ-ცხებულ-იქმწნენ, და მე მოვიწიე ქამსა ამას და დავბექტდე ესოღენი ქარცისა პირი, — ვითარ გემოს სილჳად ახლისა ბექტისა და ვესავ რამეთუ ღღითი-ღღე განკეთილოვნდების... რამეთუ მებრ... ძალყოფისა ჩემისა ესე არს, რომელიცა ვყავ; უკეთუ სათნოდ შეირაცხების კეთი-ლისა ნებისა მიმართ თქმწნისა, — ეგე უფლისანი არიან ნიჭნი და უკეთუ უსათ-ნოდ — ესე იყავ ჩქმწნდა დღებულ ბრალად უძღურებისათჳს ჩემისა და შემინდქმწთ. აწ უკქმ მე თანამდებობისა მებრ ჩემისა ვიღჳწყე და თქმწნი თქმწნისა მიმართ ნებისა იყავნ. სამეუფო ღღ-სულობა თქმწნი მრთელ იყავნ უფლისა მიერ და მე დავშთები ყ ღ-განმზადებულ-მონად თქმწნისა სამეუფოასა სიმაღლისა. ცი-რა ცუ პოლოს ოჳანისიან ჳაიოსიანთ კონსტანტინეპოლელი.

ღსა მიერ განძლიერებულისა კეისრის სახედ უფლებისა თქმწნისა უსიტ-ყვი და მდაბალი მონა «სიტყვისა» ამის მთქმელი ცერ დავით ცერ ოჳანისი. დაიბქტდა ქალაქსა ცფილისს, პალაცსა სამეფოსა, ქრისტეს აქეთ ჩღბ.

Шрифтъ, которымъ напечатана эта брошюра, церковный, крупный, (строчный и заглавный), красный, неоставляющій желать ничего лучшаго. Авторы ея (одпнъ изъ нихъ, вѣроятно, переводчикъ): тирану-Погось тирану-Оханнисианъ (овъ же мастеръ) и теръ-Давидъ теръ-Охайнсь ишшутъ витѣвато, подкрѣпляя часто свои слова текстамъ св. Писанія, обращаются къ царю Ираклію то на «Вы», то на «Ты», а чаще «Ваше Величество». Брошюра эта напечатана новымъ шрифтомъ въ возобновлен-ной въ 1882 году типографіи послѣ 13 мѣсячной подготовительной ра-боты мастера Погося Оханнисиана, армянина, вызваннаго на извѣстныхъ условіяхъ изъ Константинополя, по ходатайству арм. патріарха Захаріи, черезъ посредство архим. Антонія и грека Мелитона. Далѣе изъ этой же

еврейскаго) и говоритъ, что онъ въ неусыпной своей заботливости о книжномъ дѣлѣ вскорѣ послѣ объединенія Карталиннѣи и Кахетин подѣ однимъ скипетромъ въ 1762 г. обратилъ вниманіе на возстановленіе типографіи и возобновленіе книгопечатнаго дѣла, ибо, хотя и оставались старые матеріалы отъ типографіи, основанной царемъ Вахтангомъ VI, который съ большими заботами, трудами и издержками вызвалъ изъ Валахіи нѣкоего весьма искуснаго въ типографскомъ дѣлѣ мастера по имени Михаила и приказалъ ему напечатать нѣсколько книгъ, дошедшихъ и до насъ, и которыя напечатаны прекраснымъ шрифтомъ; но послѣ этого, вслѣдствіе вторженій враговъ и раззоренія Тифлиса, дѣло это также приостановилось на долгое время, а типографскіе матеріалы и инструменты того мастера (Михаила) попортились и пришли въ вѣтхость, посему, сдѣлавшись властителемъ этого города (Тифлиса въ 1762 г.), ты соизволилъ сдѣлать плодоноснымъ унаслѣдованное добро, возобновивъ типографію, въ которой было напечатано нѣсколько книгъ (послѣ 1764 года); между тѣмъ печатаніе не шло успѣшно и шрифтъ не имѣлъ должной красоты, чѣмъ вы не были довольны, посему приняли снова мѣры къ ея улучшенію, чтобы удовлетворить нужды твоего народа, и ты простеръ руки свои къ великому, славному и многочисленному граду, полному всякаго рода искусствъ, Константинополю, чтобы получить оттуда «предметы первой необходимости» для народовъ и царствъ — «книгопечатный станокъ». Желая привести въ исполненіе мысль объ улучшеніи типографіи, приискалъ для сего мастера. Тогда былъ отправленъ въ Константинополь грекъ нѣкто *Мелитонъ*, давно служившій вашему величеству и который доложилъ вамъ: «то, чего вы ищете, нигдѣ не можете найти, кромѣ Константинополя». Посему онъ немедленно былъ посланъ вами въ Константинополь, чтобы найти тамъ мастера и при-

---

брошюры видно, что Погосъ Охацианъ при устройствѣ типографіи встрѣчалъ препятствія со стороны нѣкоторыхъ духовныхъ и свѣтскихъ лицъ, но, благодаря настоянію Ираклія II, благополучно кончилъ это дѣло.

вести его въ Тифлисъ. Мелптонъ, прибывъ въ Константинополь, *сорокъ дней* ходилъ туда и сюда, наконецъ сталъ ходить ко мнѣ вмѣстѣ съ архимандритомъ *Антоніемъ*, которые уговаривали меня, обѣщая щедрое вознагражденіе, признательность в-го в-ва и предлагая заключить со мною формальное условіе. Я рѣшился пріѣхать въ Тифлисъ, хотя мнѣ труднымъ казалось вначалѣ оставить домъ родительскій, семейство, въ особенности же типографію и книжную лавку. Но грекъ Мелптонъ и арх. Антоній обратилсь къ содѣйствію нашего, армянскаго патріарха *Захаріи*, который также убѣждалъ меня и приказалъ мнѣ отправиться въ Грузію. Тогда я отправилъ *Хартію* (условія) на армянскомъ языкѣ съ грузійскимъ тисненіемъ имени в-го в-ва, на что былъ полученъ рескриптъ отъ васъ на имя грека Мелитона съ изъявленіемъ согласія на всѣ мои условія. Послѣ этого я окончательно рѣшилъ отправиться въ Грузію, тѣмъ болѣе, что въ древнихъ лѣтописяхъ вычиталъ я, что ты изъ царственнаго багратіоновскаго рода Ашота и Сумбата; поспѣшилъ насладиться лицезрѣніемъ твоимъ, и такимъ образомъ прибылъ въ Богоспасаемый градъ твой Тифлисъ и предсталъ предъ сіяніемъ в-го в-ва. Работая въ теченіи *тринадцати* мѣсяцевъ довелъ типографію до значительнаго совершенства и надѣюсь, что съ каждымъ днемъ она будетъ улучшаться; настоящую же брошюру отпечаталъ какъ образчикъ новой печати. При устройствѣ типографіи встрѣчалъ не мало препятствій со стороны нѣкоторыхъ представителей вашей (православной) церкви и не любящаго науки свѣтскаго общества, но воля и просвѣщенное вниманіе в-го в-ва преодолѣло все и книгопечатное дѣло снова возродилось. Я же трудился по мѣрѣ знанія и силъ своихъ и долга своего, — теперь все зависитъ отъ в-го в-а: одобрите ли плоды трудовъ моихъ или нѣтъ... Остаюсь готовымъ къ служенію в-го в-а работъ... *тирагу-Поюсъ тирагу-Оханисіанъ Хайосіанъ* (армянинъ) *изъ Константинополя*... Смиренный рабъ в-го в-а составитель (переводчикъ?) этого «Слова (рѣчи)» *теръ-Давидъ теръ-Оханисъ*. Напечатано въ Тифлисъ, во дворцѣ царя, въ 1782 году.

Такъ кончается этотъ документъ столь интересный для исторіи книгопечатанія въ Грузіи въ XVIII вѣкѣ.

Въ возобновленной типографіи началась дѣятельная работа, напр., одинъ только священникъ *Христоворъ Кежерашвили*, изъ Марткопа, по повѣленію царя Ираклія, напечаталъ въ 90-хъ годахъ XVIII в. 7400 экземпляровъ разныхъ книгъ духовнаго содержанія ¹⁾. Въ 1795 году при взятіи Тифлиса персидскимъ Шахомъ Ага-Магомедъ-Ханомъ между прочимъ была разрушена и сожжена и эта типографія, стоившая около 20 тыс. р., но вскорѣ была снова возобновлена, такъ что у насъ есть изданіе, вышедшее изъ этой книгопечатни въ 1800 году ²⁾. Изъ книгъ, напечатанныхъ въ нмеретинскихъ типографіяхъ разсматриваемыя коллекціи сохранили намъ не одинаковое количество, такъ изъ напечатанныхъ въ г. Кутаисѣ имѣется одинъ рѣдкій экземпляръ 1803 г. ³⁾ на Афонѣ, а изъ напечатанныхъ въ типографіяхъ Сачхерскомъ и Рачинскомъ (Цеси) по нѣскольکو ⁴⁾.

1) Свѣд. стр. 41.

2) Заглавіе этой книги: შემოკლებული ისტორია «ნარკვევად» ზედწოდებული... დავითის მიერ დავითიან-ბაგრატიონისა, ქართლისა და კახეთის მეფის გიორგი XIII პირველის ძის, ლენერალ-მაიორის და კავალერის დავითისაგან ქმნილი ისტორია, რომელსა ეწოდების «ნარკვევი». Сокращенная Всеобщая исторія in 4°, стр. 128. Составлена старшимъ сыномъ царя Георгія XIII *Давидомъ* въ 1798 году и напечатана гражданскимъ шрифтомъ въ Тифлисѣ въ 1800 году 1 марта при царѣ Георгіѣ XIII, царицѣ Маріамъ, урожденной княжны Циціановой, и при патриархѣ Антоніѣ II. Разказала вкратцѣ простымъ и понятнымъ языкомъ на основаніи грузинскихъ и русскихъ источниковъ, по заявленію самого автора, исторія Аспріц, Персіи, Греціи, Рима, Грузіи (въ 31 главѣ занимаетъ 33 страницы) и Россіи. Въ предисловіи царевичъ Давидъ говоритъ о пользѣ и важности просвѣщенія и науки, и о всегдашней своей готовности служить всестороннему преуспѣванію народа грузинскаго.

Интересныя подробности сообщаетъ о судьбѣ Иракліевской типографіи участвовавшій въ работахъ по ея устройству Давидъ Коргановъ въ письмѣ своемъ къ кн. П. Д. Циціанову отъ 1803 года см. Закавказье отъ 1803 — 1806 г. Н. Дубровина. Спб. стр. 129—130; другія подробности см. газ. Кавказъ 1846 г. № 48.

3) Свѣд. стр. 96.

4) Свѣд. стр. 32—43.

Для цѣльности очерка грузинскаго книгопечатнаго дѣла считаемъ не лишнимъ сказать нѣсколько словъ объ его положеніи и въ Грузіи. Приѣхавшее въ Москву изъ Грузіи въ 1725 семейство царя Вахтанга VI: самъ царь, дѣти его Бакаръ, Вахуштій и съ ними до 1500 лицъ свиты духовнаго и свѣтскаго званія, основало въ 40-хъ годахъ XVIII в. близъ Москвы, въ селѣ Всесвятскѣ, гдѣ поселилась эта грузинская колонія, грузинскую типографію, которую по справедливости можно было считать продолженіемъ или отдѣленіемъ тифлиской Вахтанговой типографіи. Грузинская типографія въ Москвѣ работала съ 1738 г. въ теченіе почти всего XVIII столѣтія подъ руководствомъ и при матеріальной поддержкѣ многихъ лицъ, и печатала грузинскія церковно-богослужебныя книги, между прочимъ изъ этой же типографіи вышло роскошное, монументальное изданіе грузинской Библии въ 1843 году подъ редакціей царевичей Бакара и Вахуштія¹⁾. Надъ печатаніемъ этихъ книгъ дѣятельно трудились и сами царевичи и бывшія при нихъ духовныя и свѣтскія лица, между прочимъ много труда и денегъ положили на это дѣло въ особенности архіеп. Іосифъ Самебели, митр. Аѳанасій тифлисскій, кн. Дм. Ццишвили, отецъ извѣстнаго администратора и героя Кавказа, измѣнически убитаго въ Баку 1806 году и др.²⁾ Въ Москвѣ грузинское книгопечатное дѣло впоследствии перешло въ синодальную типографію, гдѣ и продолжалось печатаніе церковно-богослужебныхъ и библейскихъ книгъ до 60-хъ гг. текущаго столѣтія. По увѣренію нѣкоторыхъ писателей, частныя грузинскія типографіи завели у себя еще въ 1735—1740 гг. въ Новгородѣ и Москвѣ груз. архіеп. Іосифъ Самебели, въ 1757—1764 гг. архіеп. (католикось) Антоній во Владимірѣ,

1) Свѣд. стр. 8—17.

2) Свѣд. стр. 34—35, №№ 32, 39; Закавказье отъ 1803—1806 года. Н. Дубровина. Спб. 1866, стр. 479.

въ 1786 г. еп. Григорій Хардчашнели, а въ началѣ XIX в. митроп. Варлаамъ въ С.-Петербургѣ (Москвѣ?)¹⁾.

Еще въ 60-хъ годахъ прошлаго столѣтія былъ грузинскій шрифтъ въ типографіи Академіи Наукъ въ С.-Петербургѣ, такъ, сохранился напечатанный грузинскими литерами листъ привѣтствія царю грузинскому Теймуразу II, набранный и отпечатанный въ его же присутствіи и въ память посѣщенія имъ этого учрежденія 21 дня 1762 года²⁾. Съ начала текущаго столѣтія печатались въ этой типографіи почти безпрерывно грузинскія книги, въ особенности же со времени учрежденія грузинскихъ кафедръ въ Академіи Наукъ и Университѣ въ 1835—1840 годахъ.

Сохранились также грузинскія книги, напечатанныя во второй половинѣ XVIII вѣка въ г. Моздокѣ и Кременчугѣ, такъ напр., въ этомъ послѣднемъ мѣстѣ напечатана грузинская грамматика архим. Гая въ 1789 году³⁾.

Грузинскій шрифтъ мы находимъ въ типографіяхъ Западной Европы еще раньше, чѣмъ въ самой Грузіи и Россіи, а именно, еще въ XVII вѣкѣ въ Римѣ въ типографіи Пропанды печатались грузинскія книги⁴⁾. Это продолжалось и въ XVIII в., когда

1) См. интересныя статьи г. Жорданіи: «მოკვარ-ეპისკოპოსი იოსებ სამებელი და ქართული სცამბის საქმე», ივერია (Иверія) № 2 и 3 за 1884 г. «მოკლე ისტორიული გამოკვლევა ქართული სცამბის დარსებისა და მოქმედებისა XVIII სუკ. და XIX სუკ. დაწეებაში», *ibid.* № X, 1885.

2) Новые архивные матеріалы для исторіи Грузіи XVIII в., Журн. Мпп. Н. Пр. январь, 1883 г. документъ № III.

3) О грамматической литературѣ грузинскаго языка. Спб. 1873 г. стр. 35—36.

4) *Alphabetum Ibericum, sive Georgianum, cum Oratione dominica, Salutatione angelica etc. Romae e typogr. Propagandae. 1629 in 8°. Stephano Paulini et Nicephoro Irbachi: Dictionario Giorgiano e Italiano. Romae. 1626, in 4°. Syntagmaton linguarum orientalium que in Georgiae regionibus audiuntur auctore Fr. M. Maggio. Romae. 1643, 2-oe изданіе въ 1670 г. въ Римѣ же, ex typogr. Sacrae Congregationis de Propaganda Fide, in folio мал. форм. Частное заглавіе: Liber primus complectens Georgianae seu Ibericae vulgaris linguae institutiones grammaticas.... Подробнѣе объ этихъ изданіяхъ см. О граммат. литер. грузинскаго языка. Спб. 1883 г. стр. 46—55, 110.*

въ миссіонерской школѣ былъ профессоромъ грузинскаго языка Григорій Багинанти, уроженецъ Грузіи, изъ города Ахалциха¹⁾. Съ начала текущаго столѣтія появился грузинскій шрифтъ въ Венеціи у Мехитаристовъ, которые напечатали не мало грузинскихъ книгъ духовнаго и свѣтскаго содержанія; въ Парижѣ печатались грузинскія изданія Азіатскаго Общества съ 1827 года; затѣмъ въ Лейпцигѣ, Вѣнѣ, Берлинѣ въ особенности Монтобанѣ, гдѣ католическіе миссіонеры печатаютъ и въ настоящее время грузинскія книги: грамматики, молитвеники и т. п.²⁾

Согласно предположенной цѣли для предпринятаго изданія «Свѣдѣній о памятникахъ грузинской письменности», настоящій выпускъ не есть просто каталогъ, а сборникъ и обзоръ матеріаловъ для Исторіи грузинской литературы. Составленіе и даже печатаніе его продолжалось нѣсколько лѣтъ, въ теченіе которыхъ мнѣ приходилось знакомиться съ новыми памятниками, разбросанными въ разныхъ мѣстахъ, вслѣдствіе чего и книга не могла получить желаемаго единства и систематичности. Но я предпочиталъ останавливаться по долѣше на разборѣ преимущественно тѣхъ памятниковъ, которые въ грузинской литературѣ были еще неизвѣстны, или мало извѣстны, по важны какъ по времени, такъ и по внѣшнимъ и внутреннимъ достоинствамъ, не забывая о томъ, что я этимъ нарушу гармонію цѣлаго, лишь бы выигрывала фактическая, положительная сторона дѣла, напр., описаніе и разсужденіе объ Аѳонскомъ сборникѣ № 80 стр. 44—63. Равно между свѣдѣніями объ Аѳонскихъ памятникахъ, напечатанными мною еще до 1883 года и между каталогомъ грузинскихъ рукописей Иверскаго монастыря, составленнымъ

1) Ueber Georgianische Litteratur. v. Fr. C. Alter. Wien. 1798, p. 22.

2) Заявленіе, сдѣланное однимъ изъ ораторовъ на тифлисскомъ Арх. Съѣздѣ въ 1881 г., будто Шредеръ въ своей армянской грамматикѣ напечаталъ кое-что грузинскимъ шрифтомъ, повѣрно; у Шредера напечаталъ отрывокъ изъ грузинской Псалтыри, по *армянскимъ буквамъ*, см. I. I. Schraederi thesaurus linguae Armenicae... cum varia Praxios materia. Amstelodami, 1711.

на Аоонѣ въ 1883 году, читатель найдетъ разницу, пожалуй, даже противорѣчія, но они взаимно другъ друга поясняютъ и дополняютъ и, конечно, послѣдующее поправляетъ предшествующее, напр., ср. свѣдѣнія о грузинской Библии X в. Дад. списокъ №№ 1 и 2, стр. 1—8, съ Ао. каталогомъ 1883 г. стр. 69; равно ср. свѣдѣнія о трудахъ св. Евфимія № 80, стр. 44 съ Ао. кат. 1883 г. стр. 86—88.

Книгѣ Пѣснь Пѣсней я далъ мѣсто въ приложеніи настоящаго выпуска¹⁾ какъ одному изъ древнѣйшихъ по языку и интереснѣйшихъ по формѣ памятнику. Діалогическая форма изложенія этой библейской книги не исключаетъ древности ея перевода, такъ какъ еще въ греческихъ кодексахъ Библии IV—VI вв. книга эта имѣетъ подобную же діалогизированную форму²⁾, съ которыхъ, какъ видно, сдѣланъ и грузинскій переводъ.

Въ основаніе настоящаго библиографическаго обзора положены патятники изъ коллекціи кн. І. Г. Грузинскаго (нынѣ И. Публ. Библіотеки), затѣмъ идутъ памятники изъ Дадіановской коллекціи, обозначенныя буквою Д., Студенческой — буквами Ст., Аоонской, — буквой А. Происхожденіе другихъ памятниковъ также указано каждый разъ въ соотвѣтственномъ мѣстѣ.

Къ слѣдующему выпуску, въ которомъ закончится обзоръ памятниковъ духовнаго содержанія упомянутыхъ коллекцій, будутъ приложены обстоятельныя таблицы предметный и хронологическій съ указаніемъ мѣста написанія и нахождения даннаго памятника, равно имени автора, писца и владѣльца.

Изъ этого краткаго библиографическаго обзора памятниковъ грузинской литературы видно какъ много еще остается сдѣлать въ этой области, такъ какъ приведеніемъ въ извѣстность числа письменныхъ памятниковъ данной литературы собственно и на-

1) Прилож. 2-ое, стр. 17—56 ср. съ Ао. кат. 1883 г., стр. 12.

2) Преосв. Порфирій приводитъ отрывки изъ діалогизированной книги Пѣснь Пѣсней изъ одного греческаго библейскаго кодекса V вѣка, найденнаго имъ на Синаѣ, см. Первое путешествіе на Синай въ 1845 г. Спб. 1856 г., стр. 229—233.

чивается ся научная разработка, ея связное и послѣдовательное, наукообразное обслѣдованіе и изложеніе, по вѣдь даже не все еще полное количество грузинскихъ письменныхъ памятниковъ приведено въ извѣстность, какъ было указано выше¹⁾. Иначе и быть не могло: какъ ни были дѣятельны и трудолюбивы два спеціалиста (М. И. Броссе и Д. І. Чубиновъ), да три или четыре любознательныхъ писателя (П. И. Госселіани, кн. Баратаевъ, Д. З. Бакрадзе, Мегвинетъ-Хуцесовъ, Д. П. Пурцеладзе), подвизавшіеся въ теченіе текущаго столѣтія надъ научною разработкой грузинскаго языка, исторіи, литературы и древностей, они все таки не въ состояніи были исчерпать письменные и вещественные остатки двухтысячелѣтняго историческаго прошлаго грузинскаго народа.

Посему нельзя не пожелать въ интересѣ науки вообще и въ частности въ интересѣ русскаго Востоковѣдѣнія, чтобы грузинская наука и впредь находила въ руководителяхъ судебъ русской науки и русскаго просвѣщенія такую же дѣятельную поддержку и просвѣщеніе покровительство, какими она пользовалась со стороны достопамятнаго въ исторіи русской науки и русскаго просвѣщенія графа С. С. Уварова, который по волѣ блаженной памяти Императора Николая Павловича, лично знавшаго и цѣнившаго памятники грузинской старины, вызвалъ на свѣтъ эту науку, учредивъ грузинскія кафедры лѣтъ 50 тому назадъ въ Академіи Наукъ и С.-Петербургскомъ Университетѣ для систематической разработки грузинскаго языка и литературы въ духѣ высшей науки и преподаванія ихъ молодому учащемуся юношеству, какъ одной изъ важныхъ отраслей Востоковѣдѣнія.

1) См. выше стр. XXIII.

СОДЕРЖАНИЕ I-го ВЫПУСКА.

А. Указатель статей.

	Стр.
I. Введение	I—LII
II. Содержание I-го выпуска (а. Указатель статей, б. Указатель предметов)	LIII—LIV
III. Книги духовнаго содержанія изъ коллекціи вв. Грузинскаго, Дадіановской, Аеонской и др.	1—67
IV. Аеонскій каталогъ грузинскихъ рукописей и старопечатныхъ книгъ, составленный въ 1883 году.	69—96
V. 1-ое приложеніе: Аеонскій каталогъ груз. рукописей (грузинскій текстъ), составленный въ 30-хъ годахъ текущаго столѣтія.	1—16
VI. 2-ое прилож. Книга Пѣснь Пѣсней съ комментаріями, — грузинскій текстъ по списку Аеонской Библии 978 года. .	17—56
VII. 3-ье прилож. Палеографическая таблица съ образчиками грузинскаго письма VIII—XVI вв. и объяснительныя примѣчанія къ ней.	58

Б. Указатель предметовъ.

Библия, — списки: Аеонскій 978 г.	1, 69—75
прилож.	16
Дадіановскій 1851 г.	1—8
прилож.	17—56
Сіонскій (Тифлисскій) 1852 г.	8
Іерусалимскій (Пророки) XI в.	74—75
Московское печатное изданіе 1743 г.	8—11

	Стр.
Псалтырь.....	35, 75
Книга Пѣснь Пѣсней.....	17—56
Евангеліе.....	17—33, 75—76
Апостоль.....	34, 76—77
Апокалипсисъ.....	35, 57
Библейская критика грузинскихъ переводовъ Свящ. Писанія... прилож.....	12—17 17—56
Требникъ.....	37—38, 40, 96
Служебникъ.....	38, 95
Часословъ.....	35, 77, 95
Трїоди Цвѣтная и Постная.....	41—42, 78—79, 95, 57
Парамифонъ.....	77—78, 96
Октоихъ.....	36—46
Молитвенникъ.....	35—37, 44, 81, 96
Молебникъ.....	36
Акафистъ Божьей Матери.....	43, 44
Промы Богородицы.....	81, 82
Вел. Каповъ Андрея Критскаго.....	42—43
Минея Мѣсячная (полная) и Праздничная (краткая)..	38—41, 80—81
Синаксарій.....	79
Метафрастъ.....	79—80
Житія святыхъ и мучениковъ..... прилож.....	44—62, 82—85 3—7, 14—16
Труды оо. церкви (Слова, Бѣседы, Толкованія)..... прилож.....	85—94 1—3, 7—14
Труды св. Евфимія-грузина.....	55—59
Исторія Грузіи Вахуштія.....	94

Книги духовнаго содержанія, какъ-то: библейскія, церковно-богослужебныя, житія святыхъ, творенія св. отцевъ, богословскія, церковно-историческія.

1. А. Составитель Каталога грузинскихъ рукописей Иверскаго монастыря на Аѳонѣ говоритъ между прочимъ: «имѣется (въ Иверскомъ монастырѣ) Библія (грузинская), переведенная св. Евфиміемъ; въ ней недостаетъ кн. Маккавейскихъ, *все же остальное цѣло*. Пергаментъ — какъ новый, легко читается, только, во время безпорядковъ, вырваны [листы]: въ самомъ началѣ (кн. Бытія) недостаетъ 1 — 3-хъ главъ; въ кн. Царствъ недостаетъ гл. 4, 5, 6, 7; въ кн. Притчей недостаетъ 3-ей гл. *Все же остальное полно* (цѣло); она въ двухъ книгахъ (томахъ), переплетена». См. ниже 1-ое приложение, стр. 15.

Во первыхъ, это извѣстіе Аѳонскаго Каталога противорѣчитъ всему тому, что мы узнаемъ объ Аѳонскомъ спискѣ грузинской Библіи (см. ниже); во вторыхъ, Каталогъ этотъ повторяетъ общераспространенное мнѣніе, считающее св. Евфимія, 2-го, со времени основанія, настоятеля Иверскаго монастыря на Аѳонѣ, † 1028 г., переводчикомъ всей грузинской Библіи, что не подтверждается другими, болѣе авторитетными, свидѣтельствами, какъ увидимъ ниже, когда будемъ говорить о трудахъ этого св. отца.

2. Д. Въ бытность свою въ Мингреліи лѣтомъ 1878 года, въ дер. Горди, я осматривалъ грузинскую бібліотеку кн. Н. Д. Мингрельскаго, и, по недостатку времени, обратилъ особенное

вниманіе *только* на нѣсколько рѣдкихъ экземпляровъ этой библіотеки, между прочимъ и на рукописный экземпляръ грузинской Библии in folio, малаго формата; распорядился немедленно же сдѣлать точную копию съ книги «Пѣснь Пѣсней», поразившей меня своею *оригинальною формою* изложенія, какъ увидитъ читатель изъ приложения въ концѣ этого изданія, и въ тоже время составилъ нижеслѣдующее описаніе этого, во всѣхъ отношеніяхъ достойнаго особеннаго вниманія, списка грузинской Библии. Онъ писанъ на бѣлой бумагѣ, не особенно толстой, гражданскою скорописью (მხედრული გაკრული კელით). Въ началѣ мы находимъ записъ на грузинскомъ же языкѣ, сдѣланную рукою Владѣтеля Мингреліи Давида, помѣченную 1851 годомъ, который говоритъ въ ней, что книги грузинской Библии были частью не полны, частью искажены, что царь Арчилъ († 1712 г.) собралъ списки ихъ во едино, а царь Бакаръ напечаталъ (въ Москвѣ въ 1743 г.). Наконецъ, узнали въ Грузіи, что на Аѳонѣ, у Иверскихъ монаховъ, находится рукописная грузинская Библия; отправили туда Платона Иоселіани, который и привезъ ее и, что онъ, Давидъ Дадіани, велѣлъ сдѣлать съ нея эту точную копию, которая хотя и не полна, какъ и Аѳонскій списокъ, но, тѣмъ не менѣе, языкъ ея проще и понятнѣе, чѣмъ языкъ печатной Библии. Письмо этого Дадіановскаго списка не только разборчивое, но и весьма красивое. Начальныя буквы (სსა მთავრული), заглавныя фразы (წართული კელი), равно и разныя виньетки и заставки писаны красными чернилами и разрисованы съ необыкновеннымъ мастерствомъ. Рукопись эта находится въ досчатомъ переплетѣ, обшитомъ черною кожей. Книги перечисляются здѣсь въ порядкѣ послѣдовательности Дадіановскаго списка:

1) Кн. Бытія начинается съ 12-ой главы, 9-го стиха; въ 20-ой главѣ недостаетъ 12-ти стиховъ; въ 21-ой главѣ недостаетъ начальныхъ 11-ти стиховъ; 42-ой главы вовсе нѣтъ. Въ концѣ 50-ой главы называетъ себя одинъ изъ переписчиковъ Дадіановскаго списка ჰეტრე მარესძე ტაბლანიძე, свящ. Петръ Табліанидзе, извѣстный каллиграфъ своего времени.

2) Въ кн. Исходъ также много пробѣловъ: въ ней недостаетъ не только стиховъ, но и цѣлыхъ главъ.

3) Въ кн. Левитъ недостаетъ съ 12-ой главы все остальное.

4) Кн. Чисель, Второзаконія и Исуса Навина, имѣющихъ слѣдовать здѣсь, совершенно нѣтъ, равно какъ и кн. Руоа, Паралипоменона, Псалтыри, кн. прор. Варуха и Маккавейскихъ.

5) Кн. Судей начинается только съ 19-ой главы, 12-го стпха.

6) Въ концѣ кн. Иова недостаетъ одной главы.

7) Непосредственно за этимъ слѣдуетъ кн. Исаи, въ которой недостаетъ нѣсколько главъ цѣлкомъ и многихъ стиховъ. Въ концѣ этой книги слѣдуетъ приписка: თარნიკ ჰატრეიკი; გლასაკი მიქსიკ, მწერალი ჰირველისა დედნისა და სხლად გადმოწერელი მუნდგან ხუტესი ჰეტრე ტახლიკ, «Торникъ-патрикій. Недостойный Мпкадзе, первый писецъ (переписчикъ Абонскаго) оригинала (списка), и новый переписчикъ съ него священникъ Петръ Таблидзе».

8) Кн. пророка Иереми; какъ кажется подь этимъ названіемъ соединено кое-что и изъ другихъ книгъ. Переписчикъ снова свящ. П. Таблидзе, или Таблианидзе; съ слѣдующей же книги мѣняется почеркъ.

9) Кн. прор. Иезекиля.

10) Кн. прор. Даниила.

11) Книги Эздры и

12) Нееміи перемѣшаны между собою, равно и порядокъ главъ въ нихъ разнится отъ порядка печатной груз. Библіи.

13) Кн. Есѳири,

14) Кн. Юдишь и

15) Кн. Товія, всѣ три съ пропусками.

16) I—III книги Царствъ, въ которыхъ пропусковъ сравнительно меньше. Въ концѣ этихъ книгъ находимъ запись: ქრისტე, შეიწუღე იოანე და თარნიკი, ჰირველად გადმოწერელნი ამისნი; დმეტოე შეიწუღე და მწერელი ამისი იეროდიაკონი გრიგოლ. «Боже, помилуй Иоанна и Торникія (Иоанна, бывшаго Торникія?)»

(и) первыхъ *переписчиковъ* этихъ [книгъ]; Боже, помилуй *написавшаго* это [книги Дадіановскаго списка] іеродіакона *Григорія*.

17) IV-ая кн. Царствъ; переписчикъ ея Николай Качарава, ნიკოლოზ კახარავა.

18) Кн. Притчей Соломоновыхъ сравнительно полнѣе; 24-ой гл. нѣтъ въ печатной груз. Библии. Въ началѣ запись: მძიმე და ძველად სთარგმნელი, «трудно переводимая».

19) Екклесіастъ гл. I—XII, вся книга на лицо.

20) Кн. Пѣснь Пѣсней, гл. I—VIII, вся; оригинальная, *диалогическая* форма изложенія этой книги по Аѳонскому списку, чего нѣтъ въ печатной груз. Библии, привлекла тотчасъ же мое вниманіе и, распорядившись списать, счелъ нелишнимъ напечатать цѣликомъ съ комментаріями въ приложеніяхъ этого изданія; она важна какъ для исторіи грузинскаго перевода Библии, такъ, вообще, и для исторіи библейскихъ книгъ и ихъ переводовъ.

21) Кн. Премудрости Соломона, гл. I—XIX, вся.

22) Кн. Иисуса сына Сирахова, съ пропусками, главы перемѣшаны, а нѣкоторыя изъ нихъ не нумерованы.

23) Кн. прор. Іосія, гл. I—XV.

24) Кн. прор. Іоня, гл. I—III.

25) Кн. прор. Амоса, гл. I—IX.

26) Кн. прор. Авдія, гл. I.

27) Кн. прор. Іоны, гл. I—IV.

28) Кн. прор. Михея, гл. I—VII.

29) Кн. прор. Наума, гл. I—III.

30) Кн. прор. Аввакума, гл. I—III.

31) Кн. прор. Софонія, гл. I—III.

32) Кн. прор. Аггея, гл. I—II.

33) Кн. прор. Захаріи, гл. I—XIV.

34) Кн. прор. Малахія, гл. I—IV.

Переписчикъ этихъ послѣднихъ книгъ, №№ 17—34, Н. Качарава.

Этотъ Дадіановскій списокъ окончивается слѣдующимъ *послѣ-*

словіемъ Аѳонскаго списка: ქრისტე, ადიდე თორნიკ ჰატრიკი და შვილნი მისნი ამინ, ამინ. აქამომდე მიქაელის [ნაწერი], რომელსა ცთომელ ვიყუ ღვთისთჳს შემინდევით და ლოცვასა მომიხსენიეთ. Далѣ слѣдуетъ молитва Богу и Богородицѣ, которая окончивается такъ: და ვითარცა ზღუდა შეიკრებს ძლიერებასა მდინარეთასა და არა გარდაეტყვის, ეგრეთჳს ეკვლესიანი დღითიდღე სწავლასა წმიდათა მოძღვართასა და იგი აღსავსე წესსავე თჳსსა ჰტიეს და მარადის ჰქადაგებს და იტყვის: იქმოდეთ ნუ საზრდელსა წარსაწუმედელსა, არამედ რომელი ეგოს ცხოვრებად საუკუნოდ, — რომლისათჳსცა მე, იოანე, თორნიკ ყოფილმან, ძემან სულკურთხეულისა ჩორღვანელისამან, მოვიგე წმიდად ესე წიგნი «მეფეთად»; სლოცველად თავისა ჩემისა და ძმათა ჩემთა და შვილთა ჩემთათჳს და მოსახსენებელად სულთა ყოველთა მიცვალებულთა ჩემთასა. აწ, წმინდანო ღვთისანო, ვინმცა იმსახურებდეთ წიგნსა ამას, — ხსენებულმცა არს მწერალნი ამათი პირჳსლი და შემდგომი წმიდათა ლოცვათა შინა თქჳსნთა, რათა თქვენცა სასუიდელი მოგენიჭოს. კურთხეულარს მწერალი, ქებულ არს მკითხველი, მადლი მსმენელთა, ამინ. დაიწერა პირველად წმიდა ესე წიგნი კელითა სამთა მწერალთათა: მიქაელისითა, გიორგისითა (გრიგოლისითა) და სტეფანესითა. ჩჳსნთჳსცა ლოცვა ჰყავით, წმიდანო ღვთისანო, ამინ. ოდესცა ნამდვილი ესე ბიბლია დაწერილან მაშინ ქორთიკონი ყოფილა რჳს (= 978 г.). ნანდვილისათანა სწორარს, უფალნო. ნ. კაჭარავა.

Въ этомъ послѣсловіи слѣдуетъ отличить, такъ сказать, нѣсколько формаций записей, что, безъ сомнѣнія, въ Аѳонскомъ спискѣ ясно можно различить и по характеру письма, — въ настоящей же копіи это видно по смыслу, а именно: двѣ записи принадлежатъ переписчикамъ Аѳонскаго списка и Дадіановскаго, а одна бывшему владѣльцу Аѳонскаго списка Торникію, такъ, напр., начало послѣловія гласитъ: «Христе, возвеличи патрикія-Торникія и дѣтей его амишь, аминь. До сего мѣста [писанъ] Михаиломъ; если найдете ошибки, простите, ради Бога, и помяните меня въ молитвахъ вашихъ». Далѣ слѣдуетъ молитва Богу и Богородицѣ, окончивающаяся сравненіемъ моря, принимающаго въ себя множество рѣкъ и не переполняющагося, съ церковью, во-

спринимающею постоянно свящ. ученіе св. учителей и сохраняющею свой чинъ и уставъ, проповѣдуя искать пинцу не скоропреходящую, но вѣчную: «посему, продолжаетъ владѣлецъ, я *Іоаннъ*, бывшій *Торникій*, сынъ благословеннаго *Чорданели*, приобрѣлъ святую книгу сію «Царствъ» (царей, царскую?), чтобы творить молитву о себѣ, о братьяхъ моихъ и дѣтяхъ моихъ, и поминать души всѣхъ усопшихъ моихъ.

Нынѣ же, святые (благочестивые) Божьи, которые будете пользоваться этою книгой, помпнайте въ молитвахъ вашихъ [имена] *первыхъ и послѣдующихъ* переписчиковъ этихъ [книгъ]...

Написана св. книга сія первый разъ рукою *трехъ* писцевъ: *Михаила* (Микадзе), *Георія* (= Григорія) и *Стефана*. Сотворите и о насъ (переписчикахъ), св. Божьи, молитву вашу, аминь.

Когда первый разъ подлинная Библия сія (Аѳонскій списокъ) была написана, тогда былъ хрониконъ 678 (978 г.).

Съ подлинникомъ (т. е. Аѳ. сп.) вѣренъ (Дадіан. сп.), господа [читатели]. Н. Качарава.

Дадіановскій списокъ конченъ въ 1851 году, и писанъ рукою тоже трехъ переписчиковъ: свящ. *Петра сына Моисея Табланидзе*, извѣстнаго каллиграфа своего времени, іеромонаха *Григорія* и дячка *Николая Качарава*. Этого послѣдняго я самъ лично видѣлъ въ Мингрелии въ 1878 году. Этотъ іеромонахъ (нынѣ уже архимандритъ) извѣстенъ и теперь не только какъ искусный *каллиграфъ*, но и какъ *пресвосходный переплетчикъ*, въ чемъ я самъ имѣлъ случай убѣдиться.

Изъ этого краткаго обзора содержанія Дадіановскаго списка груз. Библии видно, что онъ, какъ и послужившій ему оригиналомъ Аѳонскій списокъ, далеко *не полонъ*; сверхъ *кн. Маккавейскихъ*, въ немъ недостаетъ цѣлкомъ *кн. Іисуса Навина, Чиселъ, Второзаконія, Рува, Паралипомена, Псалмовъ и кн. прор. Варуха*, не говоря уже о другихъ, менѣе крупныхъ, недостаткахъ. Теперь ясно въ какомъ явномъ противорѣчьи находятся свѣдѣнія Аѳонскаго Каталога съ только-что приведенными данными объ Аѳонскомъ спискѣ груз. Библии. Надо полагать, что

составитель этого Каталога или *неснимательно* осмотрѣлъ упомянутый списокъ Библии, или, что въ теченіи какихъ нибудь 25-ти лѣтъ (1825—1850 г.) Аѳонскій списокъ такъ *сильно пострадалъ* и такъ губельно отразилось на книжныхъ сокровищахъ Иверскаго монастыря въ 1821—1831 г. стояніе Турокъ на Аѳонѣ! — или же, что существуетъ въ Иверскомъ монастырѣ на Аѳонѣ еще и *другой списокъ* грузинской Библии, приписываемый составителемъ Аѳонскаго Каталога св. Евфимію-переводчику, что едва ли вѣроятно, такъ какъ грузинскій археологъ покойный Пл. И. Иоселіани, ѣздившій въ 1849 году на Аѳонъ съ специальною цѣлью привезти въ Грузію древнѣйшій списокъ груз. перевода Библии, навѣрно привезъ бы, изъ двухъ почти одинаково древнихъ, тотъ списокъ, который былъ при этомъ полнѣе, если бы таковой, дѣйствительно, находился на Аѳонѣ, см.: *ცოდნის ძეგლები* etc. *ცო.* 1852, стр. 35, 44; *წგნობის სიტყვები* . . . *ცო.* 1853, стр. 235.

По поводу того, что описывая Дадіановскій списокъ грузинской Библии, дѣлаю заключенія объ Аѳонскомъ спискѣ ея, я долженъ оговориться, что я ихъ считаю *равнозначительными*, конечно, лишь по *полнотѣ*, или по *количеству* содержанія, а не относительно другихъ достоинствъ; но, что Дадіановская копія *содержитъ* въ себѣ *все то*, что содержитъ послужившій ей оригиналомъ Аѳонскій списокъ, — въ этомъ не можетъ быть сомнѣнія: во первыхъ, Влад. кн. Д. Л. Дадіани былъ не только извѣстный большой *библиофилъ* и, такъ сказать, педантъ въ книжномъ дѣлѣ, но и глубокорелигіозный христіанинъ, дорожащій каждою іотой въ Св. Писаніи; во вторыхъ, одинъ изъ трехъ переписчиковъ Дадіановскаго списка монахъ Н. Качарава мнѣ лично рассказывалъ, что вѣрно было имъ переписывать буква въ букву, строка въ строку, что они это дѣлали подъ руководствомъ самаго Давида Дадіани, отличнаго знатока Свящ. Писанія, и нѣсколькихъ духовныхъ свѣдущихъ лицъ, которыя каждый списанный листъ свѣряли съ Аѳонскимъ спискомъ. Итакъ, Дадіановскій списокъ можетъ намъ замѣнить Аѳонскій на столько, на

сколько списокъ XIX стол., сдѣланный со всевозможнымъ тщаніемъ, можетъ замѣнить списокъ X-го столѣтія; въ палеографическомъ же отношеніи, равно и для обстоятельной критики перевода, Аѳонскій списокъ, какъ древнѣйшій изъ существующихъ переводовъ грузинской Библии, не замѣнимъ, и мы питаемъ твердую вѣру, что онъ не пропадетъ для науки.

3. Другой списокъ, сдѣланный съ Аѳонскаго списка грузинской Библии, находится въ Сіонскомъ кафедральномъ соборѣ въ Тифлисѣ. Онъ заключаетъ въ себѣ одинъ только текстъ Библии, воспроизведенный не только безъ всякой роскоши каллиграфической, но и безъ драгоценнаго послѣсловія, приведеннаго нами выше. На 1-ой страницѣ Сіонскаго списка сдѣлана записъ рукою Высокопреосвященнаго Исидора, тогдашняго Экзарха Грузинъ, что онъ есть точный списокъ Аѳон. груз. Библии и, что она сдѣлана по распоряженію мѣстнаго духовнаго начальства, съ тѣмъ, чтобы экземпляръ этотъ навсегда оставался въ Сіонскомъ соборѣ. Однимъ изъ переписчиковъ этого списка значится тотъ же свящ. П. М. Табланидзе.

4. ქართული ლაბდაგობა. Грузинская Библия, напеч. въ Москвѣ въ 1743 (1742 г.). Два экземпляра этого превосходнаго изданія имѣются и въ собраніи кн. Ив. Гр. Грузинскаго, нынѣ принадлежащемъ Спб. Публ. Библиотекѣ; по одному экземпляру имѣется также въ Д. и Ст. и, вообще, экземпляры моск. печатной груз. Библии не рѣдки, хотя и нѣтъ ихъ въ продажѣ у книгопродавцевъ. Изъ *предисловія* и *послѣсловія* издателей этой Библии, мы знаемъ, что съ исторіей груз. Библии и ея московской редакціей. Царь Бакаръ Вахтанговичъ въ предисловіи, говоритъ, что «блаженной памяти царь Арчилъ († 1712 въ Москвѣ) сильно желалъ собрать и пополнить груз. Библию, такъ какъ въ странѣ нашей (Грузин) не было полнаго сборника (книгъ Библии), но книги [биб.] были *разрознены*, нѣкоторыя же *пропали*, или были *не полны*, такъ, напр., кн. *Иисуса сына Сирахова* и кн. *Маккавейскія*; тѣ же, которыя уцѣлѣли и которыя можно было достать, были безъ обозначенія *главъ* и *стиховъ*, и были искажены пере-

писчиками; [царь Арчилъ] собралъ ихъ во едино и привелъ въ порядокъ, недостающія же мѣста перевелъ (?) по мѣрѣ силъ своихъ . . . . Такъ и блаженной памяти отецъ нашъ царь Вахтангъ (VI) возымѣлъ мысль напечатать св. сію (книгу) въ царственномъ городѣ своемъ, пригласилъ изъ Валахіи типографщика . . . и напечаталъ кое-что изъ пророковъ . . . и вотъ, получивъ *рукопись* Библии, трудъ царя Арчила, слыши мы ес съ превосходимъ и точнымъ *подлинникомъ* [славянскимъ переводомъ] Библии, сдѣланнымъ многими святыми, философами и богословами по глубокомъ изслѣдованіи, и установленнымъ по греческому вѣронсповѣданію (греч. переводу Библии) — сличили мы снова все: слово съ словомъ и главу съ главой, и число съ числомъ и цитатами; онъ [нынѣ] такъ полонъ, что, полагаю, [груз. переводъ] ничѣмъ не уступитъ другимъ Библиямъ: ни еврейской, ни эллинской, ни сирійской, ни болгарской, ни армянской, ни же всѣмъ другимъ» . . . .

Главный редакторъ и издатель московской грузинской Библии, братъ царя Бакара, ц-чъ Вахуштій Вахтанговичъ въ послѣсловіи этого изданія говорить: «*Уведомленіе любезнаго читателя* . . . . Еще древними переводчиками нашими были собраны и переведены книги Ветхаго и Новаго Завѣта, которыя вслѣдствіе неблагоприятныхъ обстоятельствъ и постоянныхъ перемѣнъ, испытываемыхъ нашею страной (Грузіей) эти (книги) также подверглись искаженію, ибо книги Библии до *кн. Царствъ* были вмѣстѣ, остальные же книги отдѣльно каждая, *кн. Иисуса сына Сирахова* и *кн. Маккавейскія*, равно и книги Новаго Завѣта не были вмѣстѣ съ книгами Ветхаго Завѣта. Когда же . . . царь *Арчилъ*, сынъ царя Вахтанга (V), царствовавшій сначала въ Кахетин, затѣмъ въ Имеретин, оставилъ страну свою и тронъ, и приѣхалъ въ Россію, въ царственный городъ Москву, въ царствованіе . . . великаго императора Петра Алексѣевича . . . тогда онъ вознамѣрился . . . собрать книги эти (Библии). Съ этою цѣлью онъ просилъ племянника своего Вахтанга (VI) Леоповича, бывшаго въ то время Правителемъ Карталинн на мѣсто дяди своего царя

Георгія, прислать ему книги Библии, и тотъ прислалъ ему все, что тамъ (въ Грузіи) нашлось, нѣкоторыя же книги были у самого [Арчила]; тогда этотъ возымѣлъ мысль сличить ихъ съ русскою (славянскою) Библиею и исправить по ней. Какъ и слѣдовало ожидать отъ его глубокихъ познаній, онъ *согласовалъ* и *установилъ* [текстъ], съ указаніемъ *главъ*, но безъ обозначенія *стиховъ*, книги же *Маккавейскія* и *I. сына Сирахова* онъ самъ перевелъ. . . . Царь *Бакаръ* пожелалъ эту Библию (трудъ Арчила) напечатать, чтобы не пропалъ даромъ трудъ его (Арчила), къ тому же книга (экземпляръ) эта была единственная; но, такъ какъ она была раздѣлена на *главы*, а не на *стихи*, то слѣдовало сдѣлать и это [послѣднее], посему было велѣно мнѣ, брату его, *Вахуштію*, позаботиться объ этомъ. . . . Когда же я увидѣлъ, что въ ней было много отступленій и пропусковъ, что цѣлыхъ стиховъ, словъ и фразъ, и множества буквъ, или неоставало или были лишніе, — тогда я предложилъ рѣшить: слѣдуетъ ли все это оставить такъ (безъ исправленія), или нѣтъ? Эти недостатки произошли не по винѣ царя Арчила, — онъ потратилъ много труда [на эту работу], — но, какъ мы выше замѣтили, влѣдствіе неблагопріятныхъ обстоятельствъ и небрежности переписчиковъ [тексты груз. Библии] были искажены. . . . Сверхъ того, русская (слав.) Библия была переведена безъ помощи грековъ, и не была вездѣ правильна, такъ какъ переводъ этотъ былъ сдѣланъ въ прежнее время не глубокими знатоками; когда же русскіе замѣтили это, тогда, по повелѣнію великаго Петра Алексѣевича, знатоки многихъ языковъ и богословы принялись сличать русскую Библию съ другими и не нашли ихъ согласными, стали исправлять ее и исправили на основаніи *еллинской, сирійской, латинской* и *болгарской* Библии. Между тѣмъ царь Арчилъ установилъ [груз. текстъ] на основаніи *стариннаго* (до петровскаго) русскаго (сл.) перевода, безъ обозначенія *стиховъ*, какъ это было и въ русскомъ. Когда все это я поставилъ имъ (грузинамъ) на видъ, тогда самъ царь Бакаръ и все грузинское духовенство: епископъ, архимандритъ, настоятель, священникъ, всѣ, которые

находились въ то время въ Москвѣ, согласились сдѣлать это такъ [какъ я предлагалъ]; по этой причинѣ я не уклонился. . . приняться за этотъ трудъ и совершить его. . . *Псалтырь*, *Пророки* и *Новый Заветъ* были уже по повелѣнію царя Вахтанга (VI) исправлены и напечатаны въ устроенной имъ же въ Тифлисѣ типографіи (1710 — 1723); мы (редакторы) поступили такъ: прибавили [къ груз. тексту] то, чего не доставало, раздѣливъ его, согласно русскому (слав. перев.), по *главамъ* и по *стихамъ*; обороты, которые хорошо выражали [мысль] на груз. языкѣ, оставили безъ измѣненія; равно и названія: звѣрей, животныхъ, рыбъ, растений, которыя были намъ неизвѣстны, также и собственные имена — оставили мы безъ перевода, все же остальное мы *исправили* и *пополнили*, какъ могли. . . и отдали въ типографію, находящуюся въ селѣ *Свесеникъ*, настоятелю и іеромонаху *Хриstoffору Гурамышвили* и мдивану *Мелхиседеку Кавкасидзе*, который былъ надсмотрщикомъ и заботился о томъ, чтобы печатаніе было исполнено безъ ошибокъ. . . въ 1742 г.»

Кромѣ упомянутыхъ выше іером. Хр. Гурамышвили и мдив. М. Кавкасидзе надъ печатаніемъ этой Библии трудились, какъ гласитъ послѣсловіе, еще придворные священники *Филиппъ* и *Давидъ*.

Печать церковная, крупная и красивая, въ два столбца, in folio, заключаетъ въ себѣ стр. 1093, кромѣ того предисловіе и послѣсловіе занимаютъ стр. I—XXIII.

На 2-ой стр. изображенъ грузинскій гербъ; далѣе слѣдуетъ оглавленіе библейскихъ книгъ съ краткими свѣдѣніями о числѣ главъ, стиховъ и содержаніи каждой изъ нихъ. Въ концѣ же Библии находимъ указатель типографскихъ ошибокъ, церковный календарь и объясненіе грузинскаго лѣтосчисленія (хропикона).

Желая дать побольше матеріала для исторіи переводовъ библейскихъ книгъ на груз. языкъ, которая весьма мало разработана и мало извѣстна, привожу здѣсь и другія свѣдѣнія, могущія уяснить намъ исторію груз. Библии и современное состояніе этого важнаго историко-литературнаго вопроса.

Первыя подробныя свѣдѣнія о грузинскомъ переводѣ Библии мы находимъ у проф. Альтера въ его сочиненіи: *Ueber georgianische Litteratur von Franz Carl Alter, Professor der griechischen Sprache, der Philosophie Doctor. Wien. 1798; in 8°, p. 286.* Альтеръ, на основаніи *московскаго* изданія грузинской Библии, почти изъ каждой книги Вѣтхаго и Новаго Завета (впрочемъ изъ Пѣснн Пѣсней неприведено ни одного примѣра) приводитъ по нѣскольку мѣстъ и сравниваетъ ихъ съ *греческимъ, армянскимъ и славянскимъ* переводами. Для вѣрнаго пониманія грузинскаго текста Библии Альтеру, какъ онъ самъ говоритъ, большую услугу оказалъ его другъ, проф. грузинскаго языка въ Римѣ, въ школѣ конгрегации de propaganda fide, г. Гр. Багцнанти, уроженецъ Грузіи. Въ заключеніе своихъ пространныхъ сравненій (стр. 26—118) Альтеръ говоритъ: *aus dieser Sammlung Georgianischer Lesearten können nur Kritiker ersehen, dass die Georgianische Uebersetzung der Slawischen Bibel grösstentheils zur Seite stehe; und ich muss bekennēn, da ich bis jetzt den ganzen Octateuchus für Hrn. Doctor Holmes verglichen, und auf dieses meine ganze Aufmerksamkeit gerichtet habe, dass sie meistens mit der Slawischen Uebersetzung übereins komme...* Dazu ist aber auch die Vergleichung der Handschriften unentbehrlich. *Die Georgianische Bibelübersetzung ist sicher aus dem Griechischen der Septuaginta geflossen.* Dies sagt uns der Armenische Schriftsteller Moses Chörenensis (?) und die häufigen *ἀνεμνήρευτα* in der Georgianischen Bibel bezeugen es auch. Альтеръ приводитъ для примѣра изъ Быт. гл. XXIV, ст. 64, *ἑξήσπον*, которая въ М. не переведена, а транскрибирована, въ Сл. же переведена. Ich behalte mir vor, продолжаетъ Альтеръ, in einer Nachlese Georgianischer Lesearten die Georgianische Bibel den Kritikern bekannter zu machen. Мнѣ неизвѣстно были ли напечатаны его дальнѣйшія сравненія имъ или Гольмезомъ (Гольмезовскихъ изданій Библии конца XVIII в. и начала XIX в. въ Спб. библіотекахъ: Университетской, Академической и Публичной, къ сожалѣнію, не оказалось); о которомъ Альтеръ упоминаетъ еще

въ нѣсколькихъ мѣстахъ своей книги. Альтеръ окончиваетъ свою рецензію такъ: am Schluss muss ich um Missdeutung vorzubeugen noch anmerken, dass ich die Georgianischen, Armenischen und Slawischen Lesearten in Griechischer Sprache aus Mangel Georg., Arm. und Slavischer Lettern anführe, die da wörtliche griechische Uebersetzungen des Georg., Arm. und Slavischen sind», стр. 116—118.

Подъ заглавіемъ: Notice sur la Bible géorgienne imprimée à Moscou en 1742, ак. Броссе помѣтилъ въ Journ. Asiat. t. II, 1828 г., стр. 42—50, краткую библиографическую Замѣтку о московскомъ изданіи грузинской Библии. Описавъ внѣшній видъ этого изданія и его типографскія достоинства, Броссе заключаетъ свою Замѣтку такъ: quoique la Bible géorgienne (édition de Moscou) ait été revue sur la version russe, il paraît que le travail des Septante a servi de base au traducteur géorgien, et l'on aperçoit par-tout qu'il a suivi pied-à-pied les nuances du texte grec. On peut s'en convaincre, par exemple, en comparant les deux ouvrages, Prov. XXII, 11—20.

Къ сожалѣнію, объ этомъ важномъ вопросѣ больше ничего не находимъ у Броссе, который по своей обширной ерудиціи въ Св. Писаніи, равно основательному знанію греческаго и грузинскаго языковъ, казалось бы больше другихъ имѣлъ возможность оказать существенную услугу исторіи груз. Библии и, вообще, исторіи переводовъ библейскихъ книгъ.

Я въ своихъ комментаріяхъ на книгу Пѣснь Пѣсней, напечатанную въ приложеніяхъ къ настоящему изданію, имѣлъ въ виду, прежде всего: а) опредѣлить отношеніе *Авоонскаго* списка этой книги, изложенной въ діалогической формѣ, къ кн. Пѣснь Пѣсней печатнаго *московскаго* изданія, въ которомъ она является безъ всякихъ діалоговъ, далѣе б) сличить груз. переводъ Пѣсни Пѣсней съ ея же переводами на другихъ языкахъ, съ цѣлью опредѣлить отношеніе перваго къ послѣднимъ, а, на основаніи этого, по аналогіи, и приблизительное отношеніе груз. Библии къ переводамъ Библии на другихъ языкахъ. При сличеніи я пользовался:

а) Армянскою Библией, изд. въ Венеціи въ 1805 г., in 4° большого формата, стр. 836, XLIII; въ обширныхъ примѣчаніяхъ указаны также и всѣ другіе варианты армянскихъ переводовъ.

б) Славянскою Библией, изд. библейскаго общества; Спб. 1824 г. in 4° малаго формата.

в) Polyglotten-Bibel. . . in übersichtlicher Nebeneinanderstellung des *Urtextes*, der *Septuaginta*, *Vulgata* und *Luther-Üebersetzung* . . . bearbeitet von Dr. R. Stier und Dr. K. G. W. Theile. Dielefeld, 1856, in 4°. Въ примѣчаніяхъ къ ней приведены важнѣйшія *разночтенія* кодексовъ, списковъ и изданій греческаго, латинскаго и нѣмецкаго переводовъ.

г) *Canticum Canticorum* ex hebraeo convertit et explicavit Dr. *Cajetanus Kossowicz*, caes. liter. universitatis petropolitanae professor etc. Petropoli, 1879, in 4° стр. VIII, 58; заключающій въ себѣ еврейскій текстъ съ латинскимъ переводомъ, съ указаніемъ въ примѣчаніяхъ мнѣній лучшихъ современныхъ авторитетовъ по переводу и толкованію библейскихъ текстовъ вообще и Пѣсни Пѣсней въ частности.

Всѣ эти переводы распадаются на *два* категоріи: а) на переводы, сдѣланные непосредственно съ *еврейскаго* языка, который, къ сожалѣнію, мнѣ не знакомъ, таковы перев. Лютера, Косовича и равно отчасти *Vulgata* и б) происшедшіе отъ греч. перев. 70-ти толковниковъ, таковы: армянскій, славянскій, грузинскій.

При сличеніи этой книги по списку *Авоонской* библии съ *московскимъ* изданіемъ груз. Библии, выяснилось, что разночтеній въ нихъ не мало: въ А. списокъ Пѣсни Пѣсней, раздѣленномъ на главы, но не на *стихи*, недостаетъ нѣсколькихъ *полустижий* и *стиховъ*, въ чемъ виноваты, быть можетъ, *время* и *переписчикъ*; М. текстъ вообще полнѣе, но въ А. есть и прибавленія, состоящая изъ *словъ* и *фразъ*, которыхъ нѣтъ въ М. и которыя соотвѣтствуютъ вариантамъ греческихъ текстовъ разныхъ редакцій; языкъ Пѣсни Пѣсней по А. правильнѣе, проще, переводъ менѣе *буквальный*, менѣе рабскій и болѣе соотвѣтствующій духу грузинскаго языка, чѣмъ языкъ М. изданія, на что повліяло, сверхъ схластикомъ

риторическаго направленія груз. литературы въ XVIII ст., и то обстоятельство, что редакторы и издатели М. груз. Библии для установленія текста ея близко держались славянскаго перевода, который они переводили или *буквально и рабскій*, быть может *по принципу*, или же *нестроно*, вслѣдствіе *слабого знакомства* съ славянскимъ языкомъ, такъ, напр., слова слав. Библии «польный» т. е., полевой, поля, груз. издатели М. Библии понимаютъ какъ «*полный*» и переводятъ фразу: азъ цвѣтъ польный, — ზე ყვავილი სწული «я цвѣтъ *полный*», см. стр. 23, гл. II, прим. 1 и т. п. Доказательствъ для вышесказаннаго найдется не мало въ моихъ примѣчаніяхъ къ Пѣсни Пѣсней въ концѣ этой книги.

Далѣе изъ сличенія текста Пѣсни Пѣсней по копіи А. съ другими переводами, выяснилось, что грузинскій переводъ этой книги сдѣланъ, безъ всякаго сомнѣнія, съ *греческаго перевода 70-ти толковниковъ* и, что грузинскіе переводчики, по всей вѣроятности, имѣли при этомъ подъ руками и *армянскій* переводъ этой книги, съ которымъ и справлялись при переводѣ ея на грузинскій языкъ: это видно изъ того, что нѣкоторыя названія и собственныя имена, напр., ჯგერამქლო, ოცობამქლო = *ηγεμονια* = Σουλαμῆτις, гл. VII, стр. 1., переданы не въ *греческой*, но *армянской* формѣ; наконецъ, *значительная часть заглавій*, внесенныхъ въ арм. текстъ Пѣсни Пѣсней, соотвѣтствуетъ и *по смыслу* и *по мѣсту* таковымъ же груз. текста Пѣсни Пѣсней по А. списку. Это явленіе едва ли можетъ быть названо случайнымъ совпаденіемъ. Но, что груз. Пѣснь Пѣсней, нельзя считать переводомъ съ армянскаго, достаточно указать на одно то обстоятельство, что заключительныхъ 1—6 стиховъ арм. текста Пѣсни Пѣсней (см. прилож. стр. 56, прим. 58) нѣтъ въ грузинскомъ переводѣ А., ни тѣмъ болѣе въ М.

На основаніи всего вышесказаннаго исторія переводовъ и редакцій библейскихъ книгъ на грузинскомъ языкѣ представляется въ настоящее время въ слѣдующемъ видѣ: грузинская Библия, относимая къ V-му столѣтію, есть переводъ съ греческой 70-ти толковниковъ; при этомъ, на основаніи аналогіи перевода ки. Пѣснь Пѣсней, возможно допустить, что груз. переводчики

справлялись и съ армянскимъ переводомъ Библии; далѣе, слѣдуетъ безусловно допустить, что какъ переводъ грузинской Библии, такъ и переводъ цикла церковно-богослужебныхъ книгъ былъ конченъ задолго до начала Аѳонско-Иверскаго періода (въ X в.) религиозно-литературной дѣятельности, такъ какъ центры грузинской книжной дѣятельности въ VI—IX ст. были не въ одной только Грузіи, но и въ *Иерусалимѣ*, *Трапезундѣ*, *Константинополѣ* и другихъ мѣстахъ Византіи, въ существовавшихъ тамъ грузинскихъ монастыряхъ; такъ что святогорско-иверскимъ труженникамъ оставалось продолжать обогащать грузинскую церковь и духовную литературу тѣми трудами, переводовъ которыхъ еще не было на груз. языкѣ. Они, какъ видно, такъ и дѣлали: переводили творенія святыхъ отцовъ церкви, ихъ толкованія на св. Писаніе, переводили и составляли Житія святыхъ грузинскихъ и общехристіанскихъ, переводили также нѣкоторыя книги Новаго Завета, въ новой редакціи, какъ это мы увидимъ ниже, гдѣ будетъ рѣчь о святогорскихъ труженникахъ и грузинской книжной дѣятельности на Аѳонѣ. Аѳонскій списокъ груз. Библии сдѣланъ въ 978 г., слѣдовательно, до основанія Иверскаго монастыря на Аѳонѣ, которое имѣло мѣсто въ 980—982 г. Въ 978 году, владѣлецъ этого списка Библии Торникій воевалъ въ М. Азіи съ возмущившимся Бордою Склиромъ, а въ слѣдующемъ 979 году онъ снова возвратился съ богатыми дарами на Аѳонъ, въ лавру св. Аѳанасія, и въ 780 г., вмѣстѣ съ Іоанномъ Иверскимъ, заложилъ знаменитый Иверскій монастырь, куда и Торникій окончательно поступилъ въ качествѣ монаха; но въ 978 г. переписчикъ груз. Библии, извѣстной теперь подъ именемъ *Аѳонской*, и которую, быть можетъ, самъ же Торникій заказалъ списать, самъ же сдѣлавъ запись на ней, что «пріобрѣлъ» (ճարձոյ) ее, — говорю, переписчикъ этой Библии еще 978 г. окончиваетъ одну изъ книгъ Библии, а именно, кн. Царствъ словами: «Христе, *возвеличи*» (ճգոջ) патрикія Торникія» и т. п. Это пожеланіе писца, опредѣляя точнѣе эпоху происхожденія Аѳонск. списка груз. Библии, является какъ разъ кстати, ибо слѣдуетъ вспомнить, что это былъ годъ

борьбы Торникія съ Бардою Склиромъ, за которою не только Ассискіе обитатели, но и въ Цареградѣ слѣдили съ напряженнымъ вниманіемъ. Дальнѣйшая судьба библейскихъ книгъ на грузинскомъ языкѣ обстоятельно изложена въ «предисловіи» и «послѣсловіи» печатнаго М. изданія, приведенныхъ нами выше, стр. 8—11.

5. Перломъ книжныхъ сокровищъ, пріобрѣтенныхъ Спб. Публичной Библіотекой отъ покойнаго кн. Ив Грузинскаго, должно считаться, безспорно, грузинское *Четвероевангеліе* X-го столѣтія. Рукопись эта в 4^о небольш. форм., т. е. 5 вершк. и 3 дюйма въ длину и 4 вершка 3 дюйма въ ширину, въ 325 листовъ, изъ конхъ только 18 $\frac{1}{2}$ л. въ концѣ четвероевангелія писаны строчными буквами церковнаго алфавита, попеременно красными и черными чернилами, и заключаетъ въ себѣ *указатель* чтеній евангельскихъ на праздничные и воскресные дни года; весь же текстъ этого четвероевангелія писанъ начальными, или заглавными буквами (სა მთავრეული) груз. церковнаго алфавита, въ два столбца, и на каждой страницѣ приходится по девятнадцати строкъ этого крупнаго и весьма красиваго письма, съ обозначеніемъ главъ, стиховъ и дневныхъ чтеній, писанныхъ красными чернилами. Рукопись весьма хорошо сохранилась, пергаментъ, на которомъ она писана, толстый, бѣлый, свѣжій; читается легко, сокращеній (титлъ) мало, она въ крѣпкомъ досчатомъ переплетѣ, обтянута черною кожей. На начальныхъ двухъ листахъ этого четвероевангелія мы находимъ въ видѣ таблицы также *указатель* евангельскихъ чтеній. Таблица эта помѣщается на *трехъ страницахъ*, на каждой изъ нихъ представлены по три искусно-разрисованные столбца съ гирляндами и узлами, на этихъ *девяти колоннахъ* держатся *три полусвода* (по одному на каждой страницѣ), изъ которыхъ каждый представляетъ собою своеобразный, оригинальный рисунокъ, непохожій на другой, и исполненный съ большимъ мастерствомъ. Преобладающій цвѣтъ въ нихъ,—желтоватый (позолота) и темно-голубой. По узорамъ, по живописному и гармоническому сочетанію яркихъ цвѣтовъ и красокъ, легкости и воздушности самыхъ столбовъ, можно было бы допустить, что они представляютъ

скорѣ смѣсь греческаго миниатюрнаго искусства съ восточнымъ, персидскимъ, чѣмъ продуктъ чисто-византійскій, если бы запись, сдѣланная въ началѣ этого четвероевангелія, рукою епископа *Самуила* не гласила, что онъ выписалъ эти рисунки изъ Цареграда. На каждомъ изъ этихъ полусводовъ, которые представлены въ видѣ заставки, имѣющей четырехугольную, нѣсколько продолговатую форму, стоятъ по три вазы съ цвѣтами и по два фазана, насколько можно судить, самки. Между двумя послѣдними страницами находится епископскій жезль и люстра, соединяющія двѣ колонны этихъ страницъ, а повыше изображены цвѣты, соединяющіе два свода, которые опираются на эти колонны. Сверхъ этихъ рисунковъ мы встрѣчаемъ еще въ концѣ евангелія отъ Матоея изображеніе евангелиста *Марка*, на золотомъ фонѣ, сидящаго и пишущаго начало своего евангелія, равно къ началу евангелія отъ Луки — изображеніе евангелиста *Луки*, также на золотомъ фонѣ и пишущаго по гречески начало своего евангелія. Всѣ эти рисунки сохранились превосходно.

Въ евангеліи отъ Матоея недостаетъ 1-го листа и начинается со 2-го, т. е. съ конца 17-го стиха: ნათესავი ათათბეტი. (18) ქ. იესო ქრისტეს შობაჲ ესრეთ იყო, რამეთუ თხავნილ-იყო დედაჲ მისი მარიაჲ იოსებისა და ვიდრე შერთვადმდე მათ: იხავა იგი მიდგომილი სულისკან წმიდისა. Окончивается евангеліе отъ Матоея 28-ой глав. 20 ст. და ასწავებდით მათ დამარხვად ყოველი, რადგან გამტენ თქვენ, და აჰა ესერა შე თქუქსნათნა ვარ ყოველთა დღეთა და ვიდრე აღსასრულადმდე სოფლისა.

Здѣсь слѣдуетъ запись, сдѣланная почеркомъ текста четвероевангелія, что оно написано при царѣ Давидѣ Куропалатѣ; она приведена нами ниже.

Далѣ слѣдуетъ начало евангелія отъ Марка 1 ст.: სხსრებჲ მარკოზის თავისა თავი: ქ. დასაბამი სხსრებისაჲ იესო ქრისტესი, ძისა ჳ.ე, ვითარცა წერილ-არს ესთა. წინწრ ტულს: აჰა ესერა... Окончивается это евангеліе гл. 16, ст. 20: ქ. იგინი გამოვიდეს და ქადაგებდეს ყოველსა ქუნსა უღისა შეწევნითა [და] სიტყვისა მის დამტკიცებითა მათ მიერ, რამულსი იგი შეუდგეს მათ სასწაულნი.

Слѣдуютъ имена переписчиковъ *Архима* и *Давида*.

ქე. შე. ში. არქჳს.

ქე. შე. ცი. ში. დთ.

(т. е. ქრისტე, შეიწყოლე ცოდვილი მწერალი არქიპოსი, დავითი).

Евангеліе отъ Луки начинается гл. 1, ст. 1 такъ: სსხარებად ღუკადს თავის თავი. რამეთუ მრავალთა კელ ჭყვეს აღწერად მათ სრობად გულსავსედ სარწმუნობისათვის ჩუწნ შს საქმეთა აღსრულებულთად, ვითარცა იგი მომტეს ჩუწნ, რომელნი დასაბამიდგან თვთ მხილველ და მსახურ ყოფილიყვნეს სიტყვას მის. Это евангеліе окончивается гл. 24, ст. 52; 53. და იგინი მოიქცეს იემდ სინარულითა დიდითა და იყოფოდეს ტაძარს მას შინა მარადის [აქებდეს] და აკურთხებდეს ღმერთსა.

Евангеліе отъ Іоанна гл. 1, ст. 1—2. სსხარებად იოანის თავის თავი. ქ. ჰინველიდგან იყო სიტყუჲად და სიტყუჲად იგი იყო ღმერთისა თანა და ღმერთი იყო სიტყუჲად იგი; ესე იყო ჰინველიდგან ღმერთისა თანა . . . . . окончивается гл. 21, ст. 25: და არიან სხუანიცა მრავალ სსწაულნი, რი ქმნა იე, რომელნი თუმცა დაიწერებოდეს თითქმულად არცაღამცა სოფელმან ამან დაიტია აღწერილი წიგნები. . . . .

Евангеліе это окончивается записью переписчика его «грѣшнаго *Давида*»: დასრულდა წმიდა ესე სსხარება კელითა ცოდვილისა დავითისათა. ღმერთო, წყალობით მოიხსენე სული მისი!

Упомянутая выше запись, сдѣланная почеркомъ текста въ концѣ евангелія отъ Матѳея гласитъ: დიდება შენდა ქრისტე, ნათელა სოფლისაო! დაესრულა სსხარება მათე მცქსა . . . . . უფალო, იესო ქრისტე, მოფლობელე ყოველთა სუფევებათა, ადიდე შენსა ზეცისა სსსუფეველსა შენ მიერ გვირგვინოლსანი მეფე ჩუწნი დავით კრწლტი (კურთხალტი). ესე სსხარება დაიწერა მათსა ზეობასა კელითა რბთა მწერალთათა დავითისათა და არქიპოსისითა. «Господи Іисусе Христе, держащій всѣ царства, прослави въ Твоемъ небесномъ царствѣ, Тобою вѣнчаннаго царя нашего *Давида Куропалата* († 1001)! Евангеліе это написано *отъ его царствование* рукою двухъ писцовъ *Давида* и *Архима*».

Въ концѣ евангелія отъ Іоанна мы находимъ запись, сдѣланную почеркомъ текста заглавными буквами и красными чернилами: ქ. უფალა, იესო ქრისტე, მეოხებითა წმიდათა მსხარებელთა ადიდე იოვანე მამათმთავარი ჰირველ მტბეკარი და აწ შენ მიერ მასწუჭტრელი ეპისკოპოსი და აქალად მუნვე თვისსა საუდრად შესრული. «Господи Иисусе Христе, ради (заступничествомъ) св. евангелистовъ прослави бывшаго *Тбетскаго* патріарха (католикоса), нынѣ *Аикурскаго* епископа *Іоанна*, возвратившагося снова въ свою обитель».

Черезъ двѣ страницы, въ началѣ указателя дневныхъ чтеній евангельскихъ мы читаемъ запись, сдѣланную строчными буквами почерка текста: დანიწერა წმიდაჲ ესე წიგნი საუდარსა შინს ტბეთისასა, საყოფელსა წმიდათა მოციქულთასა, დასაბამიდაცა გარდასრულთა წელთა, ქორონიკონსა სიე (215—995 r.) კელითა ორთა მწკრალთათა: დო გლასაკისთა და გლასაკისა აჩქსნისთა. ქრისტეს მან მრეტინ სასუიდელი შრომისა მათისა სასუფეველსა. და შეიმოსა კელითა სანატრელისა მღვდლისა სტეფანესითა: ქმან აკურთხენ ყოველნი მოღვაწენი ამის წიგნისანი! «Написана св. книга сія въ церкви (соборѣ) св. апостоловъ въ *Тбети*, по прошествіи отъ сотворенія міра (?) *хроникона 215 (= 995 г. по Р. X.)*, рукою двухъ писцовъ... *Давида и Архипа*... а переплетена рукою достопочтеннаго священника *Стефана*».

О мѣстоположеніи *Тбети*, лежащемъ въ *Шавшети*, нынѣшней Батумской области, грузинскій географъ XVIII ст. Вахунтій говоритъ: выше *Сатле* (небольшой городокъ и рѣчка) на югъ отъ берега этой рѣчки — лежитъ *Тбети*, который получилъ свое названіе отъ множества небольшихъ озеръ, тамъ находящихся. Въ *Тбети* находится церковь съ куполомъ (соборъ) изящной архитектуры и чрезвычайно красивая; ее выстроилъ багратидъ *Ашотъ-Кухъ* († 916). Здѣсь сидѣлъ епископъ, управлявшій всею мѣстностью выше *Анакертти*, всемъ *Шовшети* и *Артануджи*. См. Descript. géogr. de la Géorgie par *Wakhoucht*, publiée... par M. Brossët. St.-Petersb. 1842. p. 113. *Тба* (ტბა) значитъ «озеро», *Тбети* — мѣстность, гдѣ находятся озера. И по

сїе время *Тбетскій* соборъ, по словамъ послѣдняго путешественника Д. И. Бакрадзе, привлекаетъ вниманіе археолога; тамъ же составленъ груз. документъ XIII в. о пасхальномъ циклѣ и Фоліантъ IX—X в., бывший въ В. Сванетіи, а нынѣ хранящійся въ Тифлиской духовной Семинаріи.

Въ началѣ этого Тбетскаго евангелія, на 4-й стр. мы находимъ запись, сдѣланную отличнымъ отъ текста этой рукописи строчнымъ церковнымъ письмомъ не позже XI—XII стол. Запись сдѣлана черными чернилами и гласитъ: მე გლახკმან სამოელ, რომელი დიხსვიქმენ მეოთხედ ეპისკოპოსად. . . . строки двѣ соскоблены здѣсь и слѣдуетъ позднѣйшая прибавка; затѣмъ, снова тѣмъ же почеркомъ: [ვიხილუ] წიგნი ესე, ოთხი თავი სსხარება, და ვპოვე აღწერილი და შემკული ყოვლითა განგებულებითა, ხოლო ნაკლულევან იყო ხატთა და კამარათავან და გულსვიდგინე დიდითა ხარკებითა, და გამოვიხვენ ესე ხატნი და კამარანი საბერძნეთით, ქალაქით დიდით სამეუფოეთ და ჩაურთენ ამას წმიდას სსხარებასა, და ვინ შემდგომად ჩემ გლახკის დიხს იქმნეთ მნებად (ძნებად?) . . . строка поскоблена. . . სსხარების გაქსენუნ წყალბადა ჩემ ცოდვთა ამის და ბრალთა შინა განფასდითთა (?!), რათა თქვენ მიერ დიხს ვიქმნეთ თვალთუხილავთა მათ კეთილთა, რომელი განმზადებულ არს მოყვარეთა თჳს სსხელისა მისისათ. «Я, недостойный *Самуилъ*, который удостоился быть *четвертымъ* (по времени?) *епископомъ* (въ Тбети?) . . . (видѣлъ) книгу сію, четвероевангеліе, и нашель се написанную и украшенную со всею заботливостью, но безъ *изображений* (евангелистовъ) и безъ полусводовъ, рѣшился съ большими затратами выписать ихъ изъ *Греции, изъ великаго царственнаго города* (Цареграда), и вставилъ ихъ въ это св. евангеліе, и всѣ тѣ, которые удостоитесь послѣ меня» и т. п. просить читателей сотворить молитву о спасеніи души его.

Рѣдко приходится библіографу имѣть удовольствіе видѣть и описать такой роскошный экземпляръ рукописи изъ отдаленной эпохи какъ *Тбетское четвероевангеліе*, снабженное всеми свѣдѣніями, которыя желательны и необходимо знать наукѣ о рукописи;

и, если чего-нибудь ему недостаетъ, то это исторія его существованія въ теченіи длиннаго ряда вѣковъ почти 900-лѣтъ. Въ чьихъ рукахъ и библіотекахъ рукопись эта перебивалась? Когда и какъ она пронутешествовала изъ своей далекой родины свыше 3000 верстъ, преодолевъ и горы, и море, и очутилась въ Петроградѣ? На эти вопросы мы отвѣтовъ, вѣроятно, никогда не получимъ, но по пергаменту и черниламъ видно, что оно находилось въ хорошихъ рукахъ и въ сухомъ климатѣ. Наконецъ, гораздо важнѣе положительныя свѣдѣнія о самой рукописи, дошедшей до насъ, и вотъ, мы резюмируемъ ихъ вкратцѣ на основаніи предпосланныхъ записей: четвероевангеліе, о которомъ идетъ рѣчь, написано въ *Тбети въ 995 году* писцами *Давидомъ* и *Архиномъ*, въ царствованіе *Давида В. Куропалата*, при епископствѣ *Іоанна*, переплетчикомъ былъ священникъ *Стефанъ* и, наконецъ, украсилъ его изображеніями евангелистовъ и арками епископъ *Самуилъ*.

Это, конечно, только внѣшняя исторія этого четвероевангелія; пока послѣ бѣлаго осмотра содержанія, могу только сказать, что Тбетское евангеліе ни по объему, ни по языку не представляетъ различій, значительно отступающихъ отъ позднѣйшихъ рукописныхъ и печатныхъ евангелій, что можно усмотрѣть отчасти и изъ приведенныхъ выше отрывковъ.

6. Четвероевангеліе in 4°, заключающее въ себѣ 254 листа, изъ коихъ 16 листовъ занимаетъ «указатель евангельскихъ чтеній». Судя по палеографическимъ признакамъ, четвероевангеліе это должно быть отнесено къ XI—XII ст.. Записей, указывающихъ на время его написанія, равно и другого какого-нибудь содержанія, въ немъ не имѣется. Длина каждаго листа 5 вершк., ширина 4½ вершка. Текстъ писанъ въ два столбца красными и черными чернилами. Раздѣленъ на главы и стихи. По 25 строкъ на каждой страницѣ. Письмо текста евангелія *строчное*, но довольно крупное, красное и четкое; указатель же чтеній писанъ *мелкимъ* строчнымъ *церковнымъ*, какъ и весь текстъ, письмомъ. Сокращеній сравнительно мало и рукопись легко читается, не смотря на то, что пергаментъ мѣстами почернѣлъ и поистерся.

Вообще рукопись значительно пострадала отъ времени и стихій: она нѣсколько разбита — однихъ листовъ недостаетъ, другіе перемѣшаны между собою; края листовъ также сильно поношены. Доски переплета этого четвероевангелія еще уцѣлѣли, но онѣ разбиты и выгѣдены червями, а кожа съ нихъ ободрана.

Въ началѣ евангелія отъ Луки находится не совсѣмъ искусно раскрашенная *заставка* и буква j (kh) съ *миниатюрой*, а передъ этимъ на цѣлой страницѣ мы встрѣчаемъ изображеніе евангелиста Луки, писанное красками; оно стариной простой работы. Евангелистъ представленъ на багровомъ фонѣ, въ желтой хламидѣ, нѣсколько поистершейся, но въ цѣломъ изображеніи хорошо сохранилось; другихъ изображеній въ этомъ четвероевангелии не имѣется.

Въ началѣ рукописи недостаетъ нѣсколькихъ листовъ и евангеліе отъ Матѳея начинается гл. 2, стихомъ 9: *სოლო მათ* . . . *ქმს ესე მეთვის მს გან წრ ვდეს, და აჰა ვარსკვლავი იგი, რომელი იხილეს აღმოსავლეთით წინს უძღლდა მთ, ვიდრემდე მოვიდა და დაადგინა ადგილს მს, რომელს იყო ურმა იგი. . .* Окончивается евангеліе отъ Матѳея гл. 28, ст. 20: *და აჰა ესე რა მე თქუეს თა ვარ უკვლოთ დღეთა, და ვიდრე აღსასრულამდე სოფლისა ამის.*

Передъ началомъ евангелія отъ Марка помѣщено *перечисленіе* главъ, заключающихся въ этомъ евангелии, а именно: მთ (49?). Далѣе, въ-самомъ началѣ евангелія Марка мы находимъ *заставку*, хотя и незатѣйливой работы и вслѣдъ за этимъ гл. 1, ст. 1: *სახარებაჲ მარკოზისა თავი. დასაბამი სახარებოსაჲ იესო ქრისტესი ძისა ღმრთისა, ვითარცა წერილ-არს. . .* Окончивается гл. 16, 20: *სოლო იგინი გამოვიდეს და ქადაგდეს ყოველსა ქრესტესსა მათსა და სიტყვისა ამის დამტკიცებითა მის მიერ, რომელნი იგი შეუდგეს მს სსწენი. ამის. დაესრულა მარკოზის სახარებაჲ თავის ღზ (?), მუხლი ჩოქ.*

Далѣе слѣдуетъ «перечень» главъ (чтеній) ев. Луки, числомъ 99 (96?), а на слѣдующей страницѣ описанное нами выше изображение ев. Луки и начало самого евангелія: *სახარებაჲ ლკეს თავი. ვინაჲდგან უკუეს მრწალთა კელევეს აღწერად.*

Евангеліе отъ Іоанна имѣется безъ начальныхъ стиховъ и начинается гл. 1, стихомъ 20: ... სარ? ღ ლიარს ღ არა უარჳყო, ღ ლიარს ვითარმედ; მე არა ვარ ქრისტე. და მათ ჳკითხეს მს: და უკრწლ ვა სრ მს, ელია სარას? და მან რ ქა: არა ვარ. წწწლი იგი სარას მს? და მიუგო: არა. და ჳრქეს: გუარჳქე ხს ვინ სრ მს, რთა სტეჲ მღვარსთჳთ მომავლინებელთა ხნთა? რასა იტყუ მს თს? და თქა: მე [ვარ] სჲ ღ ღადებისაჲ უდაბნოსა, — განმზადენით გჳსნი უფლისანი... Окончивается ев. отъ Іоанна гл. 21, ст. 25: და არიან სხჳსნიცა მრავალ, რ ლ ქმნსა იო, რონი თუქცა დაწერებოდეს თითოეულად არცაღა... სოფლ მს ამან ღაიტოა ღწერილი წიგნები, სნ.

7. Здѣсь же даю описаніе *Пицундскаго* четвероевангелія, доставленнаго еще прежде въ Спб. Публичн. Библіотеку изъ Абхазіи; тѣмъ болѣе охотно дѣлаю это, что я не нашелъ его описанія въ печати, хотя оно, какъ видно, было въ рукахъ у акад. Броссе. Это Пицундское четвероевангеліе состоитъ изъ 230 листовъ, изъ коихъ 223 занимаетъ евангельскій текстъ, а 7 «указатель» евангельскихъ чтеній; въ длину имѣетъ 12 вершк., въ ширину 1½ вершка. Рукопись эта весьма пострадала отъ времени и стихій: пергаментъ весьма тонкій, поношенный, покрытый пятнами, пропшедшими отъ сырости; особенно края листовъ сильно поизносились, къ тому же они разбиты и большая часть ихъ находится *по одиночкѣ*, отъ многихъ листовъ, особенно въ концѣ рукописи, остается только *средняя* часть; гдѣ же нѣтъ слѣдовъ сырости, тамъ письмо сохранилось совершенно отчетливо и въ свѣжемъ видѣ, какъ и самый пергаментъ. Не всѣ листы на лицо. Писано это евангеліе въ два столбца весьма четкимъ *строчнымъ* церковнымъ письмомъ XII столѣтія съ обозначеніемъ *главъ, стиховъ* и дневныхъ чтеній въ текстѣ. Начальныя буквы и строки писаны частью киноварью, весь остальной текстъ черными чернилами. Каждый стихъ начинается большею заглавною буквою, писанною золотомъ, остающимся, большею частью, и по сіе время. Это Пицундское евангеліе было, какъ видно, въ роскошномъ переплетѣ: толстая доска съ обѣихъ сторонъ, теперь почти вся выѣденная червями, облита позолоченною кожей, а съ ли-

цевой стороны атласною матерією желтозеленоватаго цвѣта, съ оборотной стороны была покрыта тоже шелковою свѣтлою матеріей. На передней сторонѣ видны слѣды широкаго креста, а на задней сторонѣ по краямъ слѣды четырехъ овальныхъ образцовъ (вѣроятно, евангелистовъ) и одного по срединѣ. Ни креста, ни образцовъ на евангелии въ настоящее время не имѣется.

Евангеліе отъ Матѳея начинается гл. 1, ст. 18: იყო დედა მისი მკ'ამ იოსებისა, და გ'ე შეტოვამდე მათა; იზოვა იგი მიდგომილ ს'ლისაგან წმიდისა. ხოლო იოსებ, ქმარი მისი, მართალი იყო და არა უნდა გნმხილება მისი, იოსებას ფარულად განტყუება მისი.

Окончивается гл. 28, ст. 20: და აჭა ესერა მე თქნათსა ვარულთა დღეთა და გ'ე აღსსრ'ლდმდე სოფლისა. ამინ.

Въ евангелии отъ Матѳея недостаетъ въ разныхъ мѣстахъ нѣсколькихъ стиховъ; въ концѣ этого евангелія мы находимъ трудноразбираемую запись, сдѣланную мелкимъ церковнымъ почеркомъ: მათეს თავი ს'რბაჲ, — თავი ტნე (355?) მუხლი ც...იდ (?). აღიწერა ი'ოამს, იზგმს (?), მერვესა წელსა ქს ამალეობიდან. ხოლო იკითხების.

Далѣе слѣдуетъ *оглавление* ев. отъ Марка: ესე თავები არს მარკონის სხარებისა, — 57 (57, гл. 2). Съ 53 листа начинается и текстъ гл. 1, ст. 1, ев. отъ Марка съ небольшою и незатѣйливою *заставкой* и заглавной буквою **Θ** съ *миниагурою*, довольно поистертыми: სხარება მარკონისა. დასაბამი სხარებისა ი'ო ქრისტესი. . . . и на 100-мъ листѣ окончивается гл. 16, ст. 20: ხოლო იგინი გამოვიდეს და ქდგებდეს ულსა ქუნსას უისა შეწევნითა და სიტყვისა მის დაშტკიცებითა ეს მ'რ, რ'ნი შეუდგეს მ'ს სსსწაულნი. ამინ. დაესრულა მარკონის სხარებაჲ თავი ს'ლს, მუხლი ჩოფ'.

На 101 л. слѣдуетъ ев. отъ Луки гл. 1, ст. 1, съ *оглавлениемъ*, равно съ полуистертою незатѣйливою *заставкой* и заглавною **Π** съ *миниагурою*: ესე თავები არს ლუკასსა სხარებისაჲ. На 104 л. სხარებაჲ ლუკასი: ვინაჲდგან მრავალთა გელ-ჭევეს აღწერაჲ. . . . на 177 л. окончивается гл. 24, ст. 53: და მოიქცეს იქლემდ სწრლითა დიდითა და იყოფოდეს ტიქსსა მ'ს მ'ს, მ'დის აქებდეს და აკრთხებდეს ღ'ს. ან. Тѣмъ же почеркомъ: დ'ჲ მ'მს, და

ძესა და წასწლსა, აწ და მრდის და უკნითი უკე. ან. აღიწერა სსსს-
რებაჲ ლკასი შდ ამდლებისა უფსა ჩნისა იო ქესი, წელსა მესო-
ხუთმეტესა. სტიქონნი ორათასსა საშეოცდა ათი. თავნი საკით-
ხავთანი ყვ.

На 180 л. начинается ев. отъ Иоанна гл. 1, ст. 1: სსსსრე-
ბაჲ იოქსი. შლითგან იყო სტყჲ და სტყჲ იგი იყო ღთსა თა და
ღთი იყო სტყჲ იგი... Первая буква **У** съ полустертою мини-
тюрой безъ заставки.

На 286 л. это ев. оканчивается гл. 26, ст. 25: და არიან
სსსწაუღნი მრვლ, რლ ქმნა იო... დაიწერებოდეს თითოეულად,
არცა და, ვჭკონებ, ვრმცა სოფელმან ამან დაიტია აღწერილი წიგნები.
ამინ. Въ слѣдъ за этимъ на 4-хъ листахъ слѣдуетъ «указатель»
дневныхъ чтеній.

Въ началѣ этого Пицундскаго четвероевангелія на толстой,
но отчасти поношенной, *бумагѣ* мы находимъ нижеслѣдующія
записи: ქ. ჰი, შენ ცთა სწორც (სწორც) ბიჭუტისა მღთისა
მშობელა! ჩუწნ, შარვაშიძემან სსსტნ (სუსტან?), შემოგწირეთ
ესე მტირე შესაწირავი: ერთი გოგო, — ჩვენდა სადღეგრძელოდა და
გასამარჯვებლად და საგარკეზის (?) აღსაზრდელად...

ქ. ჰი, შენ დიდათ შეენიერო და ცთა ადმტებულა, შენ, ბი-
ჭუტის მღთის-მშობელა, ჩუწნ, შენმან მონდობილმან და მოსავ-
მან შარვაშიძემა საუსტნ, შემოგწირეთ ესე მეორე შემოსაწირავი:
გაიჩქინდი ხუტესი ჩანგელია, — ამ სოფელსა, ჩუწნდა სადღეგრ-
ძელოდა და გასამარჯვებლად და ძისა ჩუწნისა სსხვარკეზისა (?) აღ-
საზრდელად, და მას, საუკუნოს [ცხოვრებას], ჩუწნის ცოდვილი სუ-
ლისა სსცხოვრებლად და საოხად, ოდეს მოვიდეთ (?) სუფევითა შენითა.

ქ. ეჭ, ზესთა უმადლესა და ქერაბინთ უჟასთესა (უზესთაესა),
გულწმინდავა გვიშტარავა (?), ღვთის მშობელა, შემოგწირეთ
მტირე შესაწირავი ჩვენს ბატონმან შარვაშიძემან სუსტანმან,
ჩვენდა სადღეგრძელოდა და გასამარჯვებლად ჩვენი შვილი სსხვარკეზისა
(ხვარკეზისა?), — ერთი დიდი ქვა [შე]გწირეთ.

Эта послѣдняя запись сдѣлана другимъ почеркомъ, чѣмъ двѣ
первыя. Всѣ же онѣ писаны гражданскою наклонною скорописью,
и первыя двѣ отчетливѣе и грамотнѣе, чѣмъ послѣдняя. Въ нихъ

кн. Сустанъ Шарвашидзе обращается къ *Пицундской богородице* съ просьбою даровать ему и его сыну *Схварезу* (?) долгоденствіе, побѣду и спасеніе души, за то, что онъ принесъ ей (сея храму въ Пицундѣ) въ даръ «одну дѣвушку», «одного священника Г. Чагеліа» и «одинъ большой [драгоценный] камень».

На 8 л. этого евангелія находимъ еще записъ, сдѣланную гражданскою скорописью, въ ней протопопъ Іоаннъ Гюселіановъ (?) говоритъ, что «прибылъ съ супругою въ 1812 году, янв. 1-го дня на поклоненіе и обозрѣніе этого храма» и просить у Пицундской Владычицы споспѣшествованія въ задуманныхъ предпріятіяхъ: *ინვაზს ა. მრევდი თაყვანის სტუმრად და განსახილველად წმიდას ამის ეკლესიისა მე, პრეტოპოპი იოსანე იოსელიანოვი (?) მეუღლითა ჩემითა ინადშვილის ასატანდრისითა (?) და ძეთა ჩემთა ვასილ და ალექსისითა, წარმომართე, ღვთისმშობო ბელე, განზრახვანი . . . [ჩემნი]*.

8. Д. Въ списокѣ книгъ Дадіановской бібліотеки читаемъ: «Евангеліе большого формата, писано на *пергаментъ заглавными буквами* стариннаго церковнаго письма, разбитое по листамъ прежде, теперъ же переплетено». Судя по тому, что *заглавными* церковными буквами писались, обыкновенно, до X-го ст. включительно, надо полагать, что экземпляръ этого евангелія, заслуживаетъ особеннаго вниманія по своей древности, а можетъ быть, и по другимъ достоинствамъ.

9. Д. Тамъ же читаемъ: «старинное рукописное Евангеліе съ изображеніями двухъ евангелистовъ; въ немъ недостаетъ начала и конца».

10. Д. Кн. Бытія, Пѣснь Пѣсней и *Шаралитоменонъ* (საშობო, ბეჭობა?) отдѣльными книгами; какъ видно, дублиеты, списанные съ Ао. списка Библіи; письмо гражданское, новое.

11. Д. Старинное Евангеліе церковнаго письма, не большого формата.

12. Ст. Евангеліе на персидскомъ языкѣ, писанное гражданскими буквами.

13. Въ собраніи рукописей кн. И. Г. Грузинскаго оказалось нѣсколько драгоценныхъ миниатюрныхъ экземпляровъ Евангелія и другихъ книгъ духовнаго содержанія. Ими очень дорожили въ старину грузины: одинъ или нѣсколько экземпляровъ подобной крошечной, исполненной со всевозможнымъ тщаніемъ, едва разбираемой простымъ глазомъ, рукописи всегда имѣлось въ семействѣ; ихъ давали родители даже въ приданное дочерямъ, — въ особенности же были распространены акаѳисты Божіей Матери (აჟუჯდობულო).

Четвероевангеліе 3 вершка въ длин. и 2½ вершк. въ шир. есть рѣдкая по изяществу, отчетливости и затѣйливости орнаментаціи рукопись. Письмо церковное, хотя весьма мелкое, но красивое. Изображенія евангелистовъ также весьма красиво исполнены, нѣкоторыя изъ нихъ имѣются въ двухъ видахъ: въ византійскомъ и персидскомъ стилѣ; бумага, на которой писаны текстъ евангелія, тонкая, глянцовитая; поля страницъ широкія, расписанныя золотомъ въ формѣ вѣтвей дерева. Текстъ писанъ въ два столбца, раздѣленныхъ разноцвѣтными линиями, оба столбца окаймлены семцвѣтною каймою съ позолотой. Заставки расписаны весьма красиво, равно и инициалы, которые писаны золотомъ. Текстъ евангелія писанъ черными чернилами и киноварью. Въ концѣ рукописи имѣется Указатель дневныхъ чтеній и таблица Церковнаго календаря, весьма искусно исполненная. Вся рукопись вполне свѣжа и чиста, и находится въ хорошемъ кожаномъ переплетѣ.

Въ концѣ указателя дневныхъ чтеній мы встрѣчаемъ запись писца, въ которой онъ говоритъ, что если патріархъ, или, вообще, духовное лицо, равно, если царь или царица, царевичъ или кто-нибудь другой испортитъ или измѣнитъ что-нибудь въ этомъ четвероевангеліи, да будетъ проклятъ, напротивъ того, заботливо охраняющіе эту книгу да будутъ благословены. Далѣе писецъ говоритъ, что оно написано въ 1676 (364+1312). Царствованіе царя *Шахнаваза*; себя писецъ именуетъ «грѣшнымъ *Пануной*». *Шахнавазъ*, или Гургенъ-Ханъ, т. е. Георгій XI, царство-

валь въ Карталиніи въ 1675—1688, 1691—1695, † 1709 г. Вотъ эта записъ: ვინცა შენდბა გუბბრანთ თქუცა შეგინდოთ ღმნ. ამინ. უ იესო ქრისტე, ღთო სუენო დამტკიცე შეუობაჲ ჰატონისა შატნაოზისა და ხატონის შვილობაჲ. ჟდ ცოდვილის სოლომონისნი. ამინ.

სრულ იქმნა წმიდა ესე წიგნი ქენსა ტად, თთსა მარტსა კს, ინდიკტიონს შეუობისა შატნაოზისა მეათცხრამეტესა, წელსა ნა მეთფრამეტესა; აღმისაგან ვდრე მოქამომდე შვიდათას რვე წელი გამოსულა. . . კელითა ჟდ ცოდვილისა ჰაჰუნასითა, ვინცა შენდბა ბრძანათ დმერთმა თქვენცა შეგინდოთ.

14. Четвероевангеліе 2 вершк. въ шир. и 3 вершк. въ длин., а мѣсто, занимаемое текстомъ еще меньше; писано на тонкой желтоватой бумагѣ церковнымъ, чрезвычайно мелкимъ; но красивымъ письмомъ, въ два столбца съ Указателемъ дневныхъ чтеній въ началѣ и концѣ. Текстъ евангелія съ обозначеніемъ главъ и стиховъ обнесенъ разноцвѣтною каймою съ позолотою, красивыми заставками и инициалами, равно и другими изображеніями въ текстѣ: сверхъ евангелистовъ, хотя и не особенно затѣйливой работы. Рукопись почти нова и легко читается, она находится въ богатомъ серебрянномъ позолоченномъ окладѣ съ весьма красивыми рельефными изображеніями евангелистовъ на лицевой сторонѣ въ четырехъ углахъ, а по серединѣ такое же изображеніе I. Христа; на оборотной же сторонѣ на окладѣ вырѣзана слѣд, надпись: სიტუა ღსო, ულთა ეთა და შემთნთა შინა მფარველ შევაჲ სხარება ესე შენი მონსა შენსა სქლს მეფის ირაკლის მეორის ძესა მიჩიანს. ივლ. ა. წ. ჩყა. სანკტპეტერბურღს. Въ ней сынъ груз. царя *Ираклія II Мирианъ* поручаетъ себя покровительству этого евангелія отъ 1-го іюля, 1801-го г. С.-Петербургѣ.

Въ концѣ же евангельскаго текста мы находимъ слѣдующую записъ писца: იო ქრტე, შეიწუაღებ შეუნდევ ულნი შეცნი სქლოს ქათოლიკოზს-ჰატონარსს დომენტის, მეფეთ-შარავანდელის ლევანის ძესა, რომლისა ბრძანებითა აღიწერა წა ესე სხარება, და განმშუენებელი წიგნისა დევგრძელ ჰეჲჲ მადლითა შენითა. ქენ: ტყო,

ქრისტეს აქათ: ხდია. Далѣс: ზე აღიღოს ღწ უდ სსხატრელი და განმანათლებული საქთ მსა ჰატრინაქი, ბატონისშვილი, დომენტი, რწ მრავლითა სურვილითა აღმაწერინა წა და სწლო... ესე სსხატრება, მე უდ უღირსსა დეკანოზს იესეს ძეს გაბრიელს... დასაბამიდან ესე. Въ нихъ писецъ *протоіерей Гавриилъ сынъ Тесея*, заявляетъ, что онъ написалъ евангеліе это по желанію патріарха католикоса *Даментія*, сына груз. царя *Левана*, въ 1711 г., а груз. хроникона 399 г.

15. Четвероевангеліе 2 вершк. въ длин. и 1½ вершк. въ шир., писано церковнымъ, чрезвычайно мелкимъ, письмомъ на весьма тонкой глящевой бумагѣ, въ два столбца черными и красными чернилами; имѣются разрисованныя заставки и изображенія евангелистовъ; рукопись почти новая и легко читается. Въ концѣ текста имѣется Указатель дневныхъ чтеній. Писецъ иѣкто «Павелъ»; написано въ Тифлисѣ, безъ указанія времени, но суди по письму, оно должно быть отнесено къ 17 стол. «აღიწერა ტეფლისს ქალაქსა, მონსტრესს სიონისსა»... Четвероевангеліе это находится въ богатомъ серебрянномъ позолоченномъ окладѣ съ рельефными изображеніями евангелистовъ.

16. Четвероевангеліе въ 2 вершк. длин. и 1½ вершк. шир., письмо церковное 17-го в. и весьма мелкое, но рукопись хорошо сохранилась и легко читается, писана въ два столбца черными и красными чернилами; страницы текста евангелія обнесены золотою каймой; бумага тонкая, но крѣпкая. Рукопись усыпана драгоценными камнями, украшена весьма красивыми изображеніями евангелистовъ и другими рисунками въ персидскомъ стилѣ, и таковыми же заставками.

17. Евангеліе въ 1¼ вершк. длин. и 1 верш. шир. есть самое маленькое изъ всего этого замѣчательнаго собранія миниатюрныхъ евангелій. Рукопись эта заключаетъ въ себѣ ев. Матѳея цѣлкомъ, Марка же безъ конца, писана на тонкой желтоватой бумагѣ, весьма мелкимъ церковнымъ письмомъ, хотя довольно разборчивымъ, черными и красными чернилами. Рукопись очень хорошо сохранилась и относится къ 16—17 ст. Въ

началѣ этого евангелія находимъ изображенія Пресв. Богородицы, а въ концѣ — Спасителя.

Всѣ вышеописанные экземпляры Евангелія могутъ служить лучшими образцами древне-грузинскаго миниатюрно-каллиграфическаго искусства.

18. Четвероевангеліе, писанное груз. гражданскимъ письмомъ въ Тифлисъ въ 1778 г.

19. Четвероевангеліе, писанное гражданскимъ письмомъ въ Тифлисъ, въ 1814 г., писано въ два столбца красивымъ круглымъ устовомъ и украшено изображеніями четырехъ евангелистовъ; писецъ нѣкто ჰატაკა ანუთინს ქე — ტინატუ ჰეტტე.

20. Четвероевангеліе in folio мал. форм., стр. 391, *напечатанное* въ Тифлисъ въ 1786 (ხეზე) г., красивымъ крупнымъ церковнымъ шрифтомъ въ одинъ столбецъ, при царѣ Иракліѣ II, супругѣ его Дареджапѣ (Даріѣ), при патріаршествѣ Антонія I-го. Оно было напечатано по повелѣнію царя Ираклія придворнымъ священникомъ его *Христофоромъ Кежерашвили* изъ сел. Марткопи, при содѣйствіи священниковъ *Іоанна Иосеძე, Авраама, Давида* и сына его *Георгія*. . . . გურთხევითა მეფის ძის ანტონი ჰატაკაკე. ყოფლას სქარძას, ხლენის უწმინდის სინოდის, დაიბეჭდა სამეფოს ქალაქს ტფილისს, სამეფოს ჰალატს. . . . დაიბეჭდა ღრამბატოვის კანონს წა განმარტოთა და შრობის მმარათქლობითა უღიხის ხუცის ოსესძის იონესითა; სტამბის უხუცესობითა და დასვის-მმარათქლობითა მისის უგანთლს კარის ხუცის აბრამ ურიაყოფილისა; მწერლობითა კარის ეკლესიის ხუცის დავითისათა. . . და გარჯითა დავით მღუდლის ძის გიორგისათა. მებრძანა უკეთილმისხის და უმაღლესის კელმწიფის ყსს საქრთქს ირაკლი მეორის მიერ მე, მისს მონას, მისის უმაღლესობის კარის ხუცესს მარტყოფელ კეყერაშვილს ქრისტეოფორეს დაბეჭდვად სამლომას და სამღუდელომას სხსარების, და აღვასრულე ბრძანება ფრინდითა შრომითა და სოფსისს ჩემის წარსგებულთა (?). . . .

Въ концѣ евангелія припечатанъ Указатель дневныхъ чтеній

и краткій Церковный календарь съ обозначеніемъ имени святыхъ по днямъ года.

21. Четвероевангеліе in folio мал. форм., стр. 301, напечатанное въ два столбца красивымъ, крупнымъ церковнымъ шрифтомъ въ Тифлисѣ въ 1791 (Блжс), при царѣ *Иракліи II*, супругѣ его Дареджанѣ (Даріѣ), при патріаршествѣ Антонія II-го, сына царя Ираклія. Въ концѣ имѣется Указатель евангельскихъ чтеній и Церковный календарь по мѣсяцамъ года... На стр. 301: გასსრუელდა ხელითა მესტამბე რომანოზ ზუბალაშვილისათა; ზღაპის-მჭრელობითა და დაზვის-მმართველობითა კარის საყდრის სუტის დავით უღირსისათა; გამგებელი და ზედამხედველი ბეჭდის ამის მისის უგანთლის კარის სუტესი ქრისტიანთა მარტყოფელი კეკეკრა-შვილი; რუსეთიდან მოვატანინეთ ქალადი, და სხუა და სხუა ქალადი მოვიდის, — განაღა ანა ყოფასა საღმრთოებსა წერილისსა, ესრეთვე განმრავლება ვარნიე.

22. Четвероевангеліе въ двухъ экземплярахъ in 8°, въ красномъ кожанномъ переплетѣ, напечатанное довольно отчетливо церковнымъ шрифтомъ въ *Саихерэ*, Имеретіи (Кутаисск. губерня.), въ имѣніи князей *Церетели* и «на счетъ князя маіора и кавалера *Григорія Церетели*» въ 1817 (БѣиѦ) г., 543 (ფმე) стр. занимаетъ текстъ евангелія, а 75 стр. (რე) Указатель дневныхъ чтеній. Въ немъ имѣются и изображенія четырехъ евангелистовъ, равно заставки и инициалы съ миниатюрами, довольно отчетливо исполненные; текстъ евангелія раздѣленъ на главы и стихи. На 1-ой стр. читаемъ: სადიდებულად წმიდისა თანა-არსისა და განუყოფელისა ცხოველ-მყოფელსა სამებისა... დროს უკეთოსსა და თვთმზრსა დიდისა კელმწისა ალექსანდრე ჰავლეძისა, სდ რომისისა და სხუათა, გურთხევითა უღასამღ-მას მღუდელ-მოაფრისათა (?) დაბეჭდა წიგნი ესე საღმთო სსხარება სსხხერეს, სსხხლესა სარდალ-სსხლთხუტის წერქილისასა, საფასის-წასსაგებულთა თავადის შაიორის და კავალერის წერქთლის გრიგორისათა. წელთა დასაბგან სოფლისა გტკე. ხოლო განკორცოილებიდან სიტყვისა ღთსა ხეიზ, თთუჭისა აზრისს, რიცხუსა ვ. На стр. 644 припечатана: უფალნო და ძმანო, მამისხესეთ მე, მდაბალი და უღირსი

ახსნიან დრიტი გენათელი ცოდვილი საქარია, რომელმან ფრიადი შრომა თავს ვიდევ წმიდის ამის სხსარებისათჳს და მრავლითა ღუბაწლითა ადვანსრულე. Далѣе на стр. 75 въ концѣ читаемъ: მუშაკთა ამის სხსარებისა არა მცირედი შრომა გვინილავს, გვედრებით მხილუბლთა: შეცთობა თუ რამე იხილოთ, ნუ გვწყევთ, ად შეგვინდევით. . . . На 76 стр., наконецъ, мы находимъ печатное посланіе отъ редактора и надсмотрщика при печатаніи этого евангелія *архимандрита Гелатскаго монастыря*, близь г. Кутаиса, *Захаріи къ князю Зурабу Церетели*, по приглашенію котораго Захарія напечаталъ это евангеліе: მაღალბრწყინვალე თავადო წერეთელო ზურაბ, მოწყალეო კელმწიფე! არა თავისა ხალხო თვისა ეძიებენ ღსამოყვარენი, ად მოყუისისაცა: თუთეული, რომელი ესე იქმნების აღმასრულებელ საღთმისა სჯულისა ყოფლისა, და მე უბუბ რადენ მთხრვდა ღსამსახურებაჲ თქუბნი, მსახურებასა შეუდეგ ბრწყინვალეობისა თქუბნისას; ეჲ ჰსუროდა საღმთოსა სულსა შენსა — წმიდა ესე სხსარება დავბუბდე მრავლითა შრომითა, და სსუათაცა წიგნთა და წიგნაკთა ნაშრომთა ჩემთა სხელი შენი ადვსწყრე. ვსასრებ კაცთამოყვარისა ღთისაკან, რათა უსადითა კეთილმოქმედებითა შენითა წიგნთაცა შინა ცხრვრებისათა აღიწყრო სამარადისოდ. ღუთისამსახურებისა თქუბნისა მლოცუბლლი მდაბალი ახსნიან დრიტი საქარია. На оберткѣ записъ, сдѣланная женскимъ почеркомъ: დაკეჴან დეოდოფლისა т. е. «принадлежитъ царицѣ *Дореджант*», ვბროათო, супругѣ Ираклія II.

23. Ст. Евангеліе церковной печати, издан. въ Тифлисѣ въ 1751 г.

24. Ст. Евангеліе гражд. печати изд. въ Сиб. библейскимъ обществомъ.

25. Д. Евангеліе церковной печати XVIII ст.

26. Д. Евангеліе съ апостоломъ гражд. печати.

27. Д. Два евангелія малаго формата старинной печати, т. е. XVIII ст.

28. Евангеліе съ апостоломъ гражданской печати, изд. въ С.-Петербургѣ въ 1818 г. библейск. обществомъ, in 4° больш. форм. стр. 614.

29. Д. Апостоль, большого формата, писанный старинными церковными заглавными буквами, недостаетъ начала и конца.

30. Апостоль въ двухъ экземплярахъ, in folio мал. форм., напечат. въ Тифлисѣ въ 1791 (ზღუა) г., церковнымъ крупнымъ шрифтомъ, 303 стр., а 88 стр., которыя занимаетъ Указатель дневныхъ чтеній, напечатаны мелкимъ шрифтомъ. Въ началѣ и концѣ апостола говорится, что онъ напечатанъ при царѣ Ираклиѣ II, его супругѣ Дареджанѣ и при патриархѣ Антоніѣ II. Надъ печатаніемъ потрудились: სიონის იკონომოსის დეკანოზის ოსკეს ძე იოანე, მესტამბე რაზმაძე რომანოზ ზუბაშვილი, გამგებელი და შედამხედველი ქრისტეფორე კეკელიძე.

31. Апостоль въ двухъ экземплярахъ, in folio мал. форм. стр. 63, напечатанъ церковнымъ крупнымъ шрифтомъ въ *Сацхере* (Имеретіи) въ 1815 (ჩუიე) г., въ имѣніи и на счетъ генер.-маіора кн. *Зураба Церетели*. На 1-ой стр. სადიდებულად წმიდის... დროს... აღექსანდრე იმპერატორის სრულიად რომისის, გუბერნიის უღსავლედელთა იმერეთის მღუდელ-მთავართა, დაიბეჭდა წიგნი ესე სამთო სამოციქულო სახსერეს, სსსსლეს შა სარდალ-უბუტეს ზურაბ წერეთლისსა, საფასის-წარსაკებელითა მისვე დებეჭად-მაიორის და კავალერის თავადის ზურაბ წერეთლისა სარდალ-უბუტესისათა, ჩუიე. Въ концѣ на 63 стр. поименованы лица, печатавшія этотъ апостоль: სტამბის ამის უფლითურთ მმართველი და წამდგომელი საქართველოს მრავალმთის გარეჯის ბერი, გენათის არქიმანდრიტი ზაქარია; სტამბის ამის ბეჭდის მუშაკი რომანოზ მესტამბის ძე მესტამბე დავით ზუბაშვილი.

32. Апостоль, напечатанный церковнымъ шрифтомъ въ Москвѣ въ 1765 (ზღა) г. in folio мал. форм. стр. 469. Трудами и паживеніемъ (ღვაწლითა და წარსაკებელითა) тифлискаго митрополита *Аванасія*, пзъ рода кн. Амилахвари. А кн. Димитрій Циціановъ сверялъ его съ русскимъ апостоломъ. Этотъ кн. Дим. Циціановъ есть отецъ пзвѣстнаго кавказскаго героя кн. Павла Димитріевича Циціанова, кончившаго трагически свою жизнь въ 1806 г. въ г. Баку.

33. Апokalипсисъ и кн. Немесія (?) церковн. рукопись.

34. Псалтырь (დავითნი) писана на пергаментѣ довольно красивымъ и разборчивымъ церковнымъ письмомъ, черными и красными чернилами, страницы обнесены каймой, состоящей изъ 7-ми цвѣтовъ съ позолотой, въ длин. 1½ вершк., въ шир. 1 верш., почеркъ въ немъ мѣняется, но древнѣйшій долженъ быть отнесенъ къ XII—XIII ст. На 1-ой страницѣ остаются слѣды заставки.

35. Псалтырь in 4° въ 365 стр. церковной печати, изд. въ Москвѣ въ 1821 г.

36. Псалтырь in folio, церковн. печати, недостаетъ начала и конца.

37. Псалтырь in 4° въ 538 стр., безъ начала и конца, церковн. печати XVIII, судя по характеру буквъ, напечат. въ Тифлисѣ.

38. Часословъ (ჯამნი) церковнаго письма in 8°, писанный рукою протоіерея Сіонскаго собора въ Тифлисѣ *Николая* въ 1756 г.

39. Часословъ церковн. печати, Москва, 1768 (წმღწ) г., стр. 826, in 4° мал. форм., напечатанъ на счетъ тифлискаго митрополита *Афанасія*, изъ рода Амилахвари, подъ наблюдениемъ и трудами кн. Димитрія Циціанова.

40. Часословъ церковн. печати in 4°, стр. 827, Москва, 1822 г.

41. Молитвенникъ (ლოცუნი) in 4° мал. форм., 96 лист., напечатанъ въ Тифлисѣ въ 1710 году, украшенъ изображеніемъ І. Христа и заставкой, шрифтъ церковный, мелкій, но четкій: ლოცუნი აჲ სხალი დაბეჭდილი ქართულს ენას ოს ჟამს ამდღებულს და სხელოვანის მევისს, უფლს ქან-ს-რ-ს-ს, შრ-მითა. ჭ წასსკებელითა [ქართლი]ს გამგებელის ბატონი შვილის უფლის ვახტანგისათა; გაიმართა კელითა ნიკოლოზ დედემონსონის რბედიანისათა და მისილ სტეფანესქის რგ-რ-ვ-ლ-ს-ე-ლი-ს-ათა. Итакъ, молитвенникъ этотъ напечатанъ при *Каихосро*, иждивеніемъ правителя Карталинїи *Вахтанга* (царя Вахт. VI), трудами іеромонаха *Николая Орбелишвили* и *Михаила Стефановича* изъ Валахїи.

42. Пространный молитвенникъ in 4°, красивое церковное письмо, писанъ въ 1777 году, принадлежащее перу извѣстнаго въ то время каллиграфа протоіерея Сіонскаго собора въ Тифлисѣ *Николая*.

43. Молитвенникъ in 8°, гражданскаго письма XVIII ст.

44. Молитвы полунощныя (შუალამისანი) in 4°, церковн. письма XVIII ст.

45. Молитвы утреннія (აღტეხანი გახთიადისანი), тетрадь in 4°, писана въ 1788 г. въ Кременчугѣ гражданскимъ почеркомъ, рукою архимандрита *Гая* (გაიანაზი).

46. Молитвы разрѣшительныя (აღტეხანი გახსნობანი), читаемая надъ усопшимъ; книжка in folio, годъ и мѣсто напечатанія не указаны.

47. Молитвенникъ in 4° церковной печати, пзд. въ Москвѣ въ 1815 г. Переписчикъ, наборщикъ и корректоръ Петръ Кебадзе.

48. Молитвенникъ in 4°, напечатанъ въ Москвѣ въ 1826 г. гражданскимъ шрифтомъ.

49. Молебникъ (პარაკლისი) церковной печати in 4°, стр. 109, напеч. въ Москвѣ въ 1767 (1768) году, въ типографіи, устроенной митроп. *Аванасіемъ* и его же иждивеніемъ. Въ концѣ этой книги находимъ грузинскій патріаршій гербъ и гербъ княж. рода Амилахвари, а кругомъ герба надпись: შიტრეზეღიტი ტფილისის საბსისი, თავადი შიღახვარი.

50. Молебникъ, тетрадь in folio, писанная гражданскимъ письмомъ на сѣрвовой бумагѣ, въ стихахъ; сост. кн. Григоріемъ Ивановичемъ Грузинскимъ.

51. Октоихъ (პარაკლიტანი) in folio, стр. 115, церковной печати въ два столбца, Москва, 1829 г., въ концѣ книги присоединено извѣщеніе отъ царя Ираклія II, взятое изъ прежде напечатаннаго въ Тифлисѣ октоиха, что онъ (ц. Ираклій) печатаетъ этотъ октоихъ со списка католикоса Антонія I, писаннаго этимъ послѣднимъ въ г. Владимірѣ.

52. Молитвенникъ (აღტეხანი), писанный изящно, четко, хотя и очень мелко, церковн. письмомъ, съ красивыми инициалами, за-

ставками и вшитками киноварью, остальной же текстъ черн. чернилами; каждая страница обнесена золотой каймой съ краснымъ бантомъ, бумага бѣлая, глянцовитая, переплетъ кожаный, свѣжій какъ и вся рукопись, въ 58 стр. Писецъ извѣстный каллиграфъ XVIII ст. прот. *Николай*: ფეღ ცოდვილი და უღირსი დეკანოზი ნიკოლოზი, ქრე შუიწე. ჩდნვ (1756 г.).

53. Молитвенникъ такой же точно экземпляръ церкви. письма, только нѣсколько пострадавшій отъ времени, писанный тѣмъ же каллиграфомъ прот. *Николаемъ* въ 1756 г.; въ 1 $\frac{1}{2}$ вершк. длин. и 1 верш. шир.

54. Требникъ (გურთხევანი) in 4°, церковной, не особенно красивой печати, напечат. въ Тифлисѣ въ 1764 г. На 1-ой стр. заглавие: სადიდებულად წესა . . . დროსა უღირსი უბრწევინავადესისა უკეთესისა და უმწესისა ირაკლი მეორისა, ყოფლისა საქართვლისა, და კეთილმორწმუნისა დედოფლისა დარეჯან დედანის ასულისა და კეთილმორწმუნეთა მეფის ძეთა და მეფის ასულისა; გურთხევითა უნეტარებისა და უწმიდებისა ანტონი ჰატრიაჩისა ყოფლისა საქართვლისა, — დაიბეჭდა წიგნი ესე გურთხევანი, სამეფოსა ქალაქსა ტფილისსა, ესოსა სამეფოსა. წესა დასწვან სოფლისა ესობ, ხოლო განხტეილებიდაჩ . . . ჩდდდ, თქმსა აზრისა კწ. На 2-ой стр. напечатанъ грузинскій гербъ; — на 3-ей стр. акростихъ Антонія объ Ираклиѣ II, послѣдняя строфа котораго гласитъ: ორგვის მახლი (ირაკლი) წიგნისა ამის. На 4-ой стр. изображение Троицы. На послѣдней стр., въ послѣсловіи сообщаются интересныя свѣдѣнія для исторіи книгопечатанія въ Грузіи въ XVIII стол. მხილულთადმი წიგნისა ამის გურთხევანისა ანდერძი მშრომელთა მიერ: როდეს მეფობდა საქართულთა შა გურთხევით მონსენებული მეფე ვახტანგ (VI) დროსა მის გამართულიყო წიგნი ესე, რლ. არს გურთხევანი უღირსადდედლომსა სამთავრელ ეპისკოპოსისა კიპრიანესაგან ბერძულსა გურთხევანსა წდა, ვითა დედანი გურთხევანისა ამის მოუთხრობდა, და დაბეჭდილიყოცა, და აწ დროსა ამის ბრძანებითა მისისა მის კეთილმისხურებითა მეფისა ჩუქნისა ირაკლისათა განახლდა რა და წარმოდგა ბეჭედი სტამბისა ამის და დაიბეჭდა: წდ ფსალმუნა, მეორედ გონდაკი, და შესამედ კუალად

ფსალმუნნი, და ეგრეთვე მცირედნი წიგნნი, რომელნივე სხვადასხვა ეკლესიისა ჩვენისა ქართულთასა; შდ გუბბრძანა ბეჭდუაჲ გურთა სეფანისა, და ვიწვევით რა ვითა დედანსა ეწერა და რჩი და სამი ფურცელი დაიბეჭდა, იხილა უწმიდესობამან სანატრელისა მამათ-მთავრისა ჩუწნისა ანტონისამან, რაღა გარეგან ღრმამატივისა კანონთა და წესთა იყო ნაბეჭდი ჩვენი და დედანიცა, რაღა წა ვსწერდით, და მოახსენა ძმისა თვისისა (?) და მეფესა ირაკლის და ამისთჳს ებრძანა. . . . გლახაკს ბერს იღუმენს მსატვრის ძეს მიხაილს, და გაიმართა მისგან კანონსა ღრმამატივისას და დაბეჭდილ იქმნა რაოდენ სახლ მესტამბეთაგან შეიძლებოდა. . . . ურბის მმართველი იგოვე იყო; მესტამბეთა უსუცესობითა სიონის დეკანოზის ნიკოლოზისათა ღ უდიწისს ხუცის მსატვრის იოანესითა; ზედამდგომლობითა მდივნის ედიშერ თუმანიშვილისათა და. . . სტამბის სახმართა წა გარჯითა მარკოზის ძისა ზაქარიასითა.

55. Трѣбникъ in 4°, стр. 500, красивой церковн. печати, Москва, 1825 г.

56. Трѣбникъ, печат. въ Москвѣ въ 1826 г.

57. Служебникъ (სამღთო მსახურება), напеч. въ Тифлисѣ въ 1751 г.

58. Служебникъ (წიგნი საღმთ. მსახურებისა) in 4°, стр. 302, и Указатель стр. 130, печат. въ Москвѣ въ 1824 г.

59. Служебникъ (კონდაკი) in 4°, писанъ въ два столбца красивымъ церковнымъ письмомъ въ 1780 г. известнымъ каллиграфомъ протоіер. Николаемъ *только разъ очиненнымъ перомъ*. Служебникъ заключаетъ въ себѣ обѣдни трехъ святит. Василия Вел., Григ. Богослова и Иоанна Златоуста: ადიდოს უნ ბატონის შვილი გიორგი, რაღისა ბრძანებითა აღესწერე კონდაკი ესე უღისამან მონამან, სიონის დეკანოზმან ნიკოლოზ დასაბ. ხსზბ, ქს აქეთ ჩღჳ მოიხსენეთ, რომელ ერთის გამოჭრილის კალმით დამიწერია, რომ არ გამომიცივლია კალამი, და ჩუწნდა შდ ვინც ეს ასე მწერლობა ეცადინოს — საქებულ იყავნ.

60. Служебникъ in 4°, писанъ красивымъ церковнымъ письмомъ XVIII ст. въ два столбца на бумагѣ.

61. Трѣбникъ весьма красивой, крупной печати in 4°, стр. 677,

Тифлисъ, 1784 г. სადიდებულად... დროსა ედუბჭყინვალესისა, უკეთმსისა და უმჯლესა ირაკლი მეორისა, მეფისა ელსა საქმისა, დაკეთლმწესა დედოფლისა დარეჯან დადიანის ასულისა, და კეთილ მოწმუნეთა მეფის ძეთა და ასულთა, კურთხევითა უნეტარესისა და უწმიდესისა მეფის ძის ანტონ პატრიარქისა, უღისა საქართმისა, ჩლეუნისა უმაღლესისა სინოდისათა, — დაიბეჭდა წიგნი ესე სადმთო კურთხევანი, სამეფოსა ქალაქსა ტფილისს, პალატასა სამეფოსა. წელსა დასაბ. გსუბ. ხოლო განხორც. ჩღჰდ, თუქსა თებერვალსა ა. На 3-ей стр. აკროსტისულნი დასდებულნი ქმნილნი ანტონი საქართმისა პატრიარქისა, რლანს — კიდურწერილობა: «ირაკლი მეფე საქართმელმასა, ორგზის მასლი წიგნთა საბეჭდავისა». На 7-ой стр. изображение св. Троицы и кругомъ: სამებაო წმიდაო, ადიდე მადიდებელი შენი, ბეჭდისა ამის მეორედ განმასხლებელი მეფე სრლს საქართმელმასა ირაკლი.

62. Краткая Праздничная Миния (გამოკრებული სადღესასწაულო) церковной печати, in 4° мал. форм., стр. 507 (ფზ), бумага синяя, въ кожан. переплетѣ; напеч. въ деревн. Цесъ (въ Рачѣ, Имеретин), въ 1811 г.; издатели: епископъ Софронъ и кн. Зурабъ Церетели, наборщики: Романозъ и сынъ его Давидъ Зубашвили: დაიბეჭდა სამდთო და საეკკლესიო წიგნი «გამოკრებული სადღესასწაულო სოფელსა შა წესს ჩეია, გულს-მოდგინებითა, შრომითა და ღვაწლითა ედსამდღელომასა ნიკოლოზ-წმიდელ არქიერის სოფრონისათა, კელითა მესტამბე რომანოზ ზუბაშვილისათა, რომელიცა მიცვალებულ იქმნა უწინარეს შესრულების ამის, ხოლო შდ მიცვალების მისისა მე, ქემან მისმან, მესტამბემ დავით ვიწყე და აფვასრულე ძლთა ღთსათა. На последней стр. читаемъ: მესტამბის უხუცესობითა თავადის სსლთ-ხუცის ზურაბ წერეთლისათა მათს ედსამდღელებს ნიკოლოზ-წმიდელს სოფრონს ესე «გამოკრებული სადღესასწაულო» დაეწყო და რამდენიმე რვეული თავის ხარჯით დაბეჭდა და აწ ჩუქს, წერეთელმა თავადმან სსლთ-უხუცესმან ზურაბ, ვინებეთ ამ სადღესასწაულოს შესრულება და ჩვეუნის საფასით დაბეჭდეთ და შევასრულეთ.

63. Праздничная Миния (სადღესასწაულო), in folio, въ 802 стр. Москва, 1805—1808 г., напечатана съ полного списка катол.

Антонія I. Надъ печатаніемъ ея трудился: сынъ кн. Эривастав-
ксанскаго Давида, членъ св. синода *Варлаамъ*, митроп. *Иона Гедео-*
нишвили въ качествѣ цензора, внукъ царя Иессея *Димитрій*
Баграціонъ, подъ наблюденіемъ котораго совершалось печатаніе
этой книги, игумень *Никифоръ*, сынъ придворнаго священника
въ г. *Телавъ* Михаила Михаллишвили и наборщикъ *Георгій Паи-*
дчадзе (პაიჭაძე). Минея эта напечатана въ два столбца красивымъ
церковнымъ шрифтомъ.

64. Праздничная Минея съ указаніемъ чтеній изъ В. и Н.
Завѣта, которыя тутъ же приведены. Книга сильно разбита, пи-
сана на бумагѣ церковн. письмомъ XVII—XVIII ст. in folio
мал. форм. Начало удобочитаемо только съ ноября мѣсяца, а
окончивается сентябремъ. Писецъ *Маркъ Чаджанидзе* (მარკე
ჩაჯანიძე მწერალი შობი).

65. Требникъ, состоящій изъ пергаминнаго свитка въ нѣ-
сколько *аршинъ* длин. и 9 вершк. шир., начало свитка нѣсколько
пострадало: края обожжены и обрѣзаны, остальное же все цѣло
и очень легко читается; свитокъ писанъ четкимъ церковнымъ
письмомъ XI—XII ст. черными чернилами, а инициалы кино-
варью. Въ разныхъ мѣстахъ указаны порядокъ отправленія требъ
епископомъ, священникомъ, причтомъ на крещеніе, свадьбу, по-
гребеніе и т. п. приведены цѣликомъ евангельскія и апостольскія
чтенія на упомянутые случаи, равно и сама служба. Этотъ пер-
гаминный свитокъ требника есть одинъ изъ древнѣйшихъ па-
мятниковъ груз. церковн. письма, который одинаково интересенъ
какъ по своему *объему* и *внѣшней формѣ*, такъ и по своему
содержанію, хотя, къ сожалѣнію, не достаетъ конца.

66. Четыр-Миней на весь годъ съ сентября по августъ для
чтенія и цѣнія по указанію устава (თათქსნი ჰორმეტოს თქს-
თანი, გახინებოთ ცობიკონისკებრ, სკობხველის-სვალაბელნი), пи-
саны въ Имеретіи in 4° красивымъ церковнымъ мелкимъ пись-
момъ XVII ст. на толстой глянцовой бумагѣ. Запись, сдѣлан-
ная рукою ц-ча Григорія Иоанновича, гласитъ, что эта книга при-
надлежала невѣсткѣ царя Георгія XIII *Кетевани*, дочери кн. *Зу-*

რობა *Церетели*, жენჭ ც-ჩა *Иоанна* ი, что въ 1825 г. съ нея сдѣ-
лалъ копію ц-чь *Григорій*, которая хранилась у ц-ча *Иоанна*.

67. Четы-Миней за сентябрь, октябрь и ноябрь мѣсяцы
(თთჳსწნი ებკენისთვიდამ ნოემბრამდინ), in folio, церковной раз-
борчивой печати; заглавнаго листа недостаетъ, но, судя по ха-
рактеру шрифта, онѣ напечатаны вѣроятно въ Тифлисѣ при
Иракліѣ II. Запись гласитъ, что эта книга принадлежала свящ.
Игнатію Иосселиони, и тутъ же записаны даты о рожденіи
дѣтей этого священника, между прочимъ *Платона*, впоследствии
извѣстнаго груз. археолога; род. 1809 г.

68. Постная Тріодь въ двухъ экземплярахъ, in folio, стр.
547 (ოგმწ), приб. 23 стр., Тифлисъ, 1893 г. Надъ печатаніемъ
трудилась: архимандр. *Трифиле* и *Романозъ Зубашвили Размадзе*.
Въ концѣ этой тріоди мы находимъ весьма интересный списокъ
книгъ, напечатанныхъ въ *Тифлисъ* подъ наблюденіемъ священ-
ника *Христовора Кежерашвили*, по повелѣнію царя *Ираклія II*:

- 1) Акаѳистъ Божьей Матери напеч. гражд. шриф-
томъ (მხედრული დაუკადრებელი). . . . . 400 экз. (უ).
- 2) Китайская мудрость (კიტაის სიმბრძნე). . . . . 400 » (უ).
- 3) Молитвеникъ (ლოცუნი). . . . . 1000 » (წ).
- 4) Евангеліе (სახარება). . . . . 800 » (უ).
- 5) Апостоль (სამოციქულო). . . . . 1000 » (წ).
- 6) Акаѳистъ Б. Матери, нов. изданіе. . . . . 1000 » (წ).
- 7) Часословъ (ყამნი). . . . . 1000 » (წ).
- 8) Евангеліе, нов. изданіе. . . . . 800 » (უ).
- 9) Постная Тріодь. . . . . 1000 » (წ).

На 1-ой стр. სადიდებულად წსა . . . . . ბძანებითა უკეთილმსხუ-
რესისა და უმაღლესისა მეფისა ყოვლისა საქართველომსა ირაკლი
მეორისა, ძისა ცხებულისა მეფისა თეიმურაზ მეორისა, რომან
მიიღო მეფობაჲ კახეთსა წა წელსა განხორც. ჩემდ, და შედ ნეტარ-
ხსენებულისა მამისა თჳსისა წელსა ჩემდ შემკრთებელისა ორთავე სა-
მეფოთა სკიპტრითა ქართლისა და კახეთისათა, დროსავე თანამე-
ცხედრისა თვისისა უკეთილმსხსა და უმაღლესა მეფაჲ დადიანის ასუ-

ლის დარბაზსა და კეთილმოკწმუნეთა ძეთა და რძალთა და ასულთა; კურთხევითა უნეტსა და უწმისა ქათოლიკოს-პატრიარქისისა უღსსა სა-ქართულელთა ანტონი, ძისა მისისათა, — დაიბეჭდა წიგნი ესე «სამსაგალაობელი წმიდათა დიდთა მარხუათა», სამეფოთა ქალაქსა ტფილისს, ჩღუკ. ВЪ КОНЦѢ ЭТОЙ КНИГИ: ღრამბატოკისა კანონსა წა გა-მართვითა და ჰრობის მართვითა მისის უწმიდესობის მონისა ანქი-მანდრიტის ტრიფილესითა, კელითა მესტამბე რაფმადე რამა-ნონსა ზუბაშვილისათა. მეგრძანა უკეთილმისხისა და უმაღლესისა კელმწიფოსა უღსისა საქართლსა ირაკლი მეორისა, მე, მისის მო-ნასა, მისის უგანათლებულესობის კარის მღუდელს, მარტყოფელ კეჟერაშვილს ქრისტეოფორეს გამგეობაჲ და წა მხედულელობაჲ სტამბისა, რლისა სიუფარული ივრადი შქონდა, და დაიბეჭდე შრო-მითა და საფასითა ჩემითა. . . слѣдуетъ вышеприведенный списокъ напечатанныхъ книгъ. . . და შევეგნითა სულისა წდსათა ესე უო-ველინი შემოსხენებულნი წიგნნი დაიბეჭდიეს საჯრითა ჩემითა (?) აღსამადლებლად და განსაძლიერებლად უფლისა ჩემისა (მევე ირაკ-ლისა) და საოხად ცოდვილისა სულისა ჩემისა, რომელიცა ვმოქენე-ობ მხილულთაგან შენდობასა.

69. Цвѣтная Тріодь (ზადიგი) церковной печати, in 4° мал. форм. стр. 876, Москва, 1838 (ჩღლწ) г. напечат. по повелѣнію царя *Бакара*, въ типографіи, устроенной, въ Москвѣ груз. архі-епископомъ *Іосифомъ*. Надъ печатаніемъ и установленіемъ текста трудился: іеромонахи *Гурамышвили*, *Давидъ Хосашвили* и свящ. *Георгій*, а архимандритъ *Германъ* держалъ корректуру. На послѣд-ней стр. чит. იკურს-მოდგინა უღსსანატრელმან ანქიებისკობრზმან განთმდივან მწიგნობართ უხუცესის ქობულის თამაზის ძემან სამე-ბელმან იოსებ და მიგრძანა მე უღუდირისსა ბეჩს გურამიშვილს სტამბის გაკეთება. . . . გავაწუე წარსაგებელითა და საფასითა მისითა, მაშინ კელ-გჭყავ ძალითა ღრთისათა წსა ამის «ზადიგის» ბეჭდვად რუსულს ზადიგსედ უმეტსაკლოდ. Далѣе говорится, что недостаю-щія мѣста въ груз. Цвѣтн. Тріоди дополняли съ русской тріоди свящ. *Георгій*.

70. Великій Канонъ св. Андрея Критскаго (დიდნი გალობანი წმიდისა მამისა ჩქსნისა ანდრია კრიტელ-იერუსალიმელისა), in folio,

писанъ тифл. Сіонскаго собора протоіер. *Николаемъ* въ 1767 г., въ два столбца красивымъ церковнымъ письмомъ, на бумагѣ.

71. Акаѳистъ Божьей Матери (დაჯგდამედი ფეთის-მშობლის), in 12°, церковнаго письма XVIII ст.

72. Акаѳистъ Б. Матери въ 2 вершк. длин. и 1½ вершк. шир. церковнаго, чрезвычайно красиваго письма XVIII ст., писанъ на хорошей бумагѣ; въ акаѳистѣ имѣются довольно красивыя изображенія І. Христа и Богородицы.

73. Акаѳистъ Б. Матери, in 12° мал. форм. стр. 139, напечатанный церковн. шрифтомъ «въ царскомъ имѣнїи *Цесъ*, при царѣ имеретинскомъ *Соломонъ II*». Въ 1810 году царь Соломонъ удалился изъ Имеретїи и предѣловъ Грузїи въ Турцію, слѣд. книга эта напечатана до 1810 года; на 1-ой стр. читаемъ: დროსა უდაუბწყინვალესისა, უკეთილმსახურესისა და უმადლესისა სოლომონ მეორისა, მეფისა ყოფლისა იმერეთისსა და კეთილმცრწმუნისა დედოფლისა მარიაშ დადიანის ასულისა; კურთხევითა უდაუსამღუდელოესთა იმერეთისა მღუდელმთავართა დაიბეჭდა წიგნი ესე «სავედრებელი ღს-მშობლისა» სამეფოელსა ქრესტყანასა წესს, კვლითა რამაზნობისათა. Въ концѣ этой книги запись отъ 1825 г. гласитъ, что она принадлежитъ *Платону Иоселиани*.

74. Акаѳистъ Б. Матери самого маленькаго размѣра, въ 1½ вершк. въ длин. и 1 верш. шир., писанъ очень красивымъ гражданскимъ письмомъ въ 1789 г. рукою каллиграфа *Захарїи*, на желтоватой глянцовитой бумагѣ. Въ красивомъ массивномъ серебрянномъ окладѣ съ позолотою новѣйшей русской работы. На послѣд. стр. აღწერა ოკლამბერს, ქრს აქეთ ჩღვთ, — მე, უდაცოდვლიმან ზაქარიაშ, აღვსწერე.

75. Акаѳистъ Б. Матери, точно такой же экземпляръ какъ № 72, только писанъ *церковнымъ* письмомъ XVIII ст. и безъ серебряннаго оклада.

76. Ирмосы къ Богородицѣ (ბილის-პირნი ღს-მშობლისანი) in 4°, гражд. письма XVIII ст. Рукопись эта принадлежала *Иоелю Алексееву*.

77. Акаѳистъ (აკაფისტა) св. Великомуч. Варвары, in 4°, гражд. письма XVIII ст.

78. Молитвы св. Иоанна Златоуста, in 8°, стр. 8, гражд. письма, 1836 г. Спб., переводъ съ русскаго, сдѣланъ іеромонахомъ *Ионой*, духовникомъ имеретинской ц-цы Маріи.

79. Молитвы Б. Матери въ стихахъ (ძედაძე) мон. *Петриція* и стихи въ честь *Петриція* катол. *Антонія I*, in 4°, стр. 26, перепис. въ Спб. 1851 г. С. *Табидзе* для ц-ча *Михаила*.

80. Къ числу древнѣйшихъ Житій Святыхъ грузинскихъ, сохранившихся на грузинскомъ языкѣ, долженъ быть причисленъ, безспорно, и *сборникъ XI столѣтія*, заключающій въ себѣ Житія основателей и первыхъ настоятелей Иверскаго монастыря на Аѳонѣ. Житія эти послужили источникомъ и оригиналомъ для всѣхъ послѣдующихъ пересказовъ о первыхъ трехъ иверскихъ святогорацахъ. Сборникъ этотъ, привезенный въ Грузію однимъ изъ аѳонскихъ монаховъ, попалъ мнѣ въ руки случайно въ 1878 г., во время моего путешествія по Мингреліи, и немедленно описавъ его и сдѣлавъ нѣкоторымъ выдержки, распорядился списать *имъ* Житіе св. основателей иверской лавры; которое надѣюсь издать при удобномъ случаѣ. Здѣсь постараюсь по подробнѣе описать и передать содержаніе этой замѣчательной, единственной рукописи, какъ потому, что во время своихъ странствованій она легко можетъ пропасть, такъ и потому, что въ печатной литературѣ объ ней такихъ свѣдѣній не имѣется, а то, что мы знаемъ на основаніи позднѣйшихъ списковъ, противорѣчить въ существенныхъ пунктахъ относительно многихъ важныхъ вопросовъ по исторіи груз. литературы свѣдѣніямъ сообщаемымъ этимъ сборникомъ XI вѣка, какъ увидимъ ниже: рукопись эта in 4° мал. форм. стр. 431, страницы нумерованы арабскими цифрами и, какъ кажется, въ новѣйшее время, она въ досчатомъ разбитомъ переплетѣ, обшитомъ черной кожей, листы держатся еще крѣпко; рукопись въ началѣ писана церковнымъ письмомъ XI стол. довольно крупнымъ и разборчивымъ на хорошо сохранившемся переплетѣ. Записей на грузинскомъ и греческомъ языкахъ имѣется много,

неудобочитаемых помарокъ въ текстѣ тоже не мало, во второй половинѣ сборника письмо значительно мѣняется, но большая часть страницъ удерживаетъ еще типъ письма XII стол. Есть записи, сдѣланныя и гражданскимъ письмомъ. Содержаніе рукописи разнообразно и разнохарактерно:

I) съ 9—134 стр. занимаетъ Жизнеописаніе св. Іоанна, Евфимія и др. святогорцевъ-грузинъ *описанное* (აღწერილი), или составленное іеромонахомъ *Георгіемъ*: ცხოვრება ნეტარისა მამის ჩუბნის იოანესი და ეფთვიმესი, და უწყება ღირსისა მის მოქალაქობისა მათისა, აღწერილი გლახაკისა გიორგის მიერ, ხუტვას მონასტრისა;

II) стр. 134 — 188: Житіе св. Иларіона-грузина и перенесеніе его мощей изъ Θεсалоника въ Константинополь: ცხოვრება და მოქალაქობა წს და სანატრელისა მამის ჩუბნის ილარიონ ქართველისა, ა ვь концѣ: მოყვანებისთჳს ნაწილთა წს ილარიონისათა თესლონიკეთ გონსტანტინოპოლად. На стр. 159 этого же житія: უწყება შენებისთჳს ჭრომანისა (?). Вь концѣ житія: ლოცვას ჭყოფდეთ ქრისტეს მოყვარენო მამისა გრიგოლისთჳს, რამეთუ ამის წს ცხოვრებისა დასაწერელი ეტრადი მან მიბოდა, და ლოცვას ჭყოფდეთ ჩემ ცოდვილისთჳსცა, რომელმაც დაგხსრიკე (?).

III) стр. 183—317 занимаетъ Житіе св. апостола и евангелиста *Іоанна*, переводъ св. Евфимія: ცხოვრება და ქადაგება წს და უცქებულისა მოციქულისა და მახარებლისა იოანე ღუთის-მეტყველისა, აღწერილი პრესოტერეს მიერ მოწაფისა მისისა, ერთისა შეიდთაგანისა, ძმისწულისა წს სტეფანე პირუტყლ-მოწამისა. თარგნილი წს მამისა და განმანათლებლისა ჩუბნისა, ახლისა ოქროპონისა, ეფთჳმე მთაწმიდელისა. Это житіе писано болѣе крупнымъ почеркомъ, чѣмъ предшествующія, въ заключеніе его писецъ монахъ нѣкто *Михаилъ Дагалисонети* говоритъ, что онъ *написалъ* (დავსწერე) или переписалъ въ лаврѣ св. Евфимія же сначала а) житіе св. Евфимія, затѣмъ б) житіе св. евангелиста Іоанна, во время настоятельства *Георгія Олтисари*, при Деканствѣ свящ. *Якова*, въ хроник. 294 (1074) г. შექცნითა...

და მადლითა წეს მამისა ჩუენისა ეფთჳზე მთაწმიდელისაჲთა, მე გლას-
ხაკმან სუელითა და უნდომან ხორციითა მიქაელ დადალისონელმან,
სახით ხოლო მონაზონმან, დაფწერე ცხოვრება განმანათლებელისა
ჩუენისა ეფთჳზე ქართუჭლისა, ახალი რქონიისა და მერმე, ვი-
ნაიდგან იგი მისისა ხატისათჳს იწამა, ქადაგებანი და მიმოსლვანი
დიდებულისა დთის-მეტეუჭლისა ჳ მახარებელისა იოანესი, — მამისა-
ხლისობასა გიორგი ოლთისარისასჳ (ოლტი . . .), დეკანოზობასა
იაკობ მღჳდლისასა, განსრახვითა მისით; ეტრატო იაკობ დეკანოზ-
მან შოილო . . . ფარისად (разгонисто, крупно) წერისათჳს შემინ-
დევით, რამეთუ შესამესა წელსა ბოსტანსა მას [გეიყავ] და დასასრულსა
შა ასაკთასა ვიქცეოდი, ქორონიკონი იყო ოდეს დაიწერა ორას
ოთხმოცდა ათოთხმეტო (1074 г.) დაიწერა წეს ეფთჳზის მიერ
აღშენებულსა ლავრასა შა და თჳთ მას წეს დაუყოფია (?) და ვინცა
ვის ამას წეს ეკკლესიასა რათაც შიხეწითა გამოახუნას წიგნი ესე,
რომელსა შინა სწერია: წეს მამისა ჩუენისა ცხოვრებაჲ და მერმე
აღაპნი და მერმე ქადაგებანი მოციქულთანი, — იგიმცა ნუ არს
კუთხეულ და ვინცა ვინ შეამოსინოს-კუთხეულ იყავნ იგი . . .

IV) стр. 318 — 330: каноны (въ честь?) св. Иларіона: დას-
დებელნი წეს და ნეტარისა მამისა ჩეს ილარიონისნი;

V) стр. 330 — 346: каноны св. Іоанна - грузина: დასდე-
ბელნი წეს მამისა ჩუენისა იოანე ქართველისა, რომელმან აღაშენა
მთაწმიდის დიდი ლავრა ქართველთა;

VI) стр. 346 — 370: каноны св. Евфимія: დასდებელნი და
გალობანი წეს მამისა ჩუენისა ეფთჳზი მთაწმინდელისა.

დასდებელნი და გალობანი — восхваления, или гимны, состав-
ленные въ честь святыхъ;

VII) наконецъ, стр. 370 — 430 обнимаютъ *аганы* (ἀγάνη); —
это въ родѣ Синодика, заключающіе въ себѣ списокъ и порядокъ
поминовенія во время службы лицъ, оказавшихъ Иверскому Ао.
монастырю какія нибудь услуги или сдѣлавшихъ какія либо при-
ношенія этой лаврѣ, равно указанъ и чинъ богослуженія для та-
кихъ случаевъ: ესე არიან აღაპნი მახსტარისა ჩუენისანი ვინაჲდა
გან აღშენებულარს, ვიდრე აქამომდე (вѣроятно, до 1074 г.);
на послѣдней стр. 430 этихъ *аганы* читаемъ: ლოცუჳ ჳყავ, ძმარ

დეკანოზი, უნდოდას და უდიდისისა იოანე თფლას (თეოფილას) ძისა თჳს, რქეს «აღაპნი» იქი-ქა დაფანტულად ეწერეს და სჭირი იყვნეს საქმენელად, ხ მე ბრძანებითა წის მამისა ჩუჭნისა იოანეს სითა, ჩემსა შავ-დეკანოზობასა, გარდავსწერენ დაწყობით, ვითარცა ჯეჩაიყო, არა რაჲ შეგვიმატებია და არცა რაჲ დაგვიკლია, თვინიერ ცუდთა სიტყვათა, — სხვა ყოველი პირველისაებრ სწერია, ანაიერაღმთა და ყოველითა, და ვითარცა მუნ ეწერა და ვითარცა ბრძანებაჲ მოგვედო, ამისთჳს გულისხვსე იყენით და ვინ სხვასა აღაპსა დასწერდეთ აშით (არშინაჲ) ნუ დასწერთ, ადგილი შიგნიდგან დაგვიტყუებია და ჩუჭნთჳს ლოცუა ჭყავთ. . . . მე მამამან ჰავლე, ყოველთა ძმათა კითხვითა. . . განვაწესეთ. . . (აღაპნი) და ვინცა ესე წერილი ამხრატოს, ამცახრტილარს სხსენებელი მისი წიგნისა მის-გან ცხოველისა და შეხვეწებულყოფის ნესტო რის და რიგინესთანა და ყოველთა მწვალებელთა თანა. . .

Эти слова писаны однимъ изъ двухъ преобладающихъ въ этомъ сборникѣ почерковъ: характеръ буквъ перваго письма крупный, разгонистый, но красивый и, по всей вѣроятности, древнѣйшій, т. е. до 1074 года, такъ какъ этимъ письмомъ писаны: начало этихъ агаповъ съ Декабря по 13 Февраля, т. е. около 14 первыхъ страницъ, хотя и не послѣдовательно, ибо, какъ видно, впослѣдствіи пришиты листы пергамента и на нихъ записаны новые агапы позднѣйшею рукою; равно этимъ же крупнымъ письмомъ писаны вышеупомянутые: Житія св. Іоанна Богослова и каноны въ честь св. Іоанна, Георгія и Даниїла. Второе письмо, которымъ писаны также древнѣйшіе изъ этихъ агаповъ, мелкое, не особенно красивое, чернила блѣдныя, такъ написано приведенное выше *послѣсловіе* агаповъ. Сверхъ этихъ двухъ древнѣйшихъ (XI—XII) типовъ груз. церковнаго письма, масса агаповъ записана въ послѣдующіе XIII—XIX вѣка, которые наглядно представляютъ послѣдовательное развитіе и видоизмѣненіе по вѣкамъ груз. церковнаго письма за періодъ времени съ XI ст. по начало XIX ст. Характеръ церковнаго письма этихъ агаповъ столь различенъ, что нѣкоторые изъ нихъ очень похожи на гражданское письмо, *შეჯდრული*. Многія записи, сдѣланныя на поляхъ

и внизу страницъ, стерты и неудобочитаемы, многое выскоблено, въ нѣкоторыхъ же мѣстахъ вырѣзаны цѣлыя листы, соскоблены по мѣстамъ также слоги греческой записи, которая сдѣлана внизу страницъ по одному слогу, и тянется черезъ всю книгу: τὸ παρὸν βιβλίον ὑπάρχει τῶν κλιτόρων ἱεραῶν ἡμῶν μονῆς τῶν Ἰβήρων κειμένης ἐν τῷ ἁγιονύμφῳ ὄρει τοῦ Ἄθωνος.

Отдѣлъ объ *агапахъ* этого Афонскаго сборника есть не только весьма важный *палеографическій* памятникъ грузинской письменности, наглядно представляющій намъ развитіе и измѣненіе грузинскаго письма въ теченіи болѣе чѣмъ *восьми* вѣковъ, но онъ важенъ, кромѣ того, какъ *лѣтопись Иверскаго монастыря на Афонѣ* и, слѣдовательно, какъ источникъ и матеріаль для исторіи Грузіи. Такъ какъ въ этотъ отдѣлъ объ агапахъ вносились имена не только членовъ братства Иверской лавры, но и постороннихъ лицъ, сдѣлавшихъ пожертвованія въ пользу монастыря, хотя чаще, къ сожалѣнію, безъ указанія года, то мы встрѣчаемъ въ этомъ реестрѣ имена: византійскихъ императоровъ и императриць, царей и цариць, и владѣтелей Грузіи, равно Самцхійскихъ атабековъ, эриставовъ и князей, духовныхъ лицъ и простыхъ паломниковъ, за сдѣланныя ими Ив. монастырю пожертвованія: деревнями, деньгами (ფულადი და ვეცხლად), утварю, за возобновленіе церкви или ограды, за украшеніе иконъ или устройство мельницы, за подареніе: мула (катера) съ сѣдломъ, масличныхъ деревьевъ, грузинскихъ книгъ и т. п. (არჩი თვალსი წისქვილი, არჩი ჯორი უნაგრიანთ, ზეთისხილის ხეები); такъ на стр. 379 этого Афонск. сборника читаемъ: იგი ახვარს — ადაჲი განგვიწესებოეს ჰეტრე ხუცისათჳს; ამან შემოსწირს კეკელისას ასათუჭარნი ასთარმეტთა თვეთან, თჳსითა კელითა დაწერილნი, შვიდად წიგნად, ყოვლითურთ სრულნი, სტიქარონითა და ყოვლითა სავალდებლითა, ვითარცა წსა გიორგის ხუსხათა შს სწერია უნაკლულად, და ამისა უწინა. შემოეწირეს კურთხევანი სრულნი მისივე სანატრელის მამისა გიორგის თარგმნილი.

Между прочимъ внесено въ эту лѣтопись Ив. лавры письмомъ не позже XII ст., что *Петре Хуцеси* пожертвовалъ Иверск.

монастырю *Четыр-Миней* на 12 мѣсяцевъ *отъ семи книгъ*, полный, списанный имъ самимъ съ подлинника св. *Георгія* - грузина безъ пропусковъ, а до того Петре Хупеси пожертвовалъ *полный служебникъ*, переводъ св. же *Георгія*, за что ему назначается *агапи*. Далѣе на стр. 416 говорится, что Ив. монастырь получилъ въ даръ: *Молебникъ*, *Постную Трїодъ* и *Праздничную Миней* (ზარაკლიტონი, მარხვანი და სადღესსწაულა). Вотъ еще нѣкоторыя выдержки изъ этихъ агаповъ: декабря 15, агапи въ честь св. Иоанна, основателя Ив. монастыря, აღაპი არს იოანე სვინგელაზისა, მსუენებელისა დიდებულისა ამის ლავრისა; дек. 6, *Георгія В.* აღაპი გიორგი დიდისა; дек. 12 *Петрицию* (Петрицію) и брату его *Иоанну*, ჰეტრიკის და ძმის მისის იოანეს აღაპად განგვიწესებოს: ოდეს დედოფალმან ბაგრატის დედამან ლიტონკრთი სოლიმნი შეგვიქმნა და ბაგრატ (IV, † 1072) დიძოს მოგვიცა (მოგვიწყო), — ორივე ესე დიდი საქმენი მათითა თანაბჭობითა და მოღვაწეობითა სრულ იქმნა. Писано рукою დადალისონელი (Дагалисонели) писца житья св. Иоанна Богослова; дек. 25, нѣкоего *Санана*, который часто говорилъ *царю Абхазск. Баграту* (III, † 1014) о нуждахъ афонскихъ монаховъ.

Дек. 6. *Константина Мономаха*, კოსტანტინე, მონომახისისა, — სოლიმენი უოველი მან შეგვიქმნა და დიძოსი მოგვიწყო, и ниже: агапи *Константина Порфирогенета*. (დალისონელი?).

Февр. 12. *Георгія Чорчanelи*, сына (брата?) *Парсмана*, გიორგი ჩორჩანელისა ძისა (ძმისა?) ფარსმანისა. Торникій говоритъ о себѣ: ძემან სულკურთხეულისა ჩორდვანელისამან. См. выше объ Ав. Библии, стр. 5.

Мая 13. Св. *Евфимія* — основателя Ив. лавры, მსუენებელისა.

Юля 7. *Георгія-переводчика*, გიორგი მთარგმნელისა.

Апр. 30. *Маріи*, жены *Сумбата Куропалата*, † 992: აღაპი მარიაჲ, სუმბატ კურთხალატის მეუღლისა, რომელმან ქმრის სუმბატის მიცვალების შემდეგ შემოჰსწინა ივერიის მონასტერს სოფელი როდონი და მრავალნი ქანებანი უანდერძნა.

Авг. 15. *Царицѣ Маріи*, матери царя *Баграта Куропалата* († 1075 г.): აღაპი მარიაჲ დედოფლისა, ბაგრატ კურთხალატისა

დედისა, რქმან ლიტრა ერთი სოითმნი (?) შეგვიქმნა ბერძენთა შეფისაგან.

Юния 8. На стр. 404, атабега самцхинскаго *Кваркваре*, † 1496 году. . . . დიდი და სსხელგანთქმული, ათაბაგი და სპასალარი ჯაყელი, ტიხისჯვრელი, დიდად-წარსინებული პატრონი უვარყვარე . . . სიბერით კეთილად ღთსა მიიტყვალა ქკ რვე (186 = 1498 г.) . . . შემდგომად მისსა პირმშო შვილი მისი ქაიხოსრო ეპატრონა ულსა სსხელმწიფოსა მისსა . . . ამასვე მონასტერსა შემოსწირა ოცდასუთი ათასი სუთასის ოთმანური, — ზოგი ფულურად, ზოგი თეთრად . . . აგრეთვე, აღზრდილი მთავრის ქაიხოსროსი, ანსი მანდრიტი ემბროსი დიდათ შეეწია მონასტერს . . . დედისა იმედი, — ცალი უვარყვარესი და შვილნი მისნი: მსეჭაბუკი, სანადური, იანქო, ორბაქანდა, მანუხარი, მართალიხონი, ქალნი: როდონი, გულბუდადი . . .

Наконецъ, июля 25, агапи въ честь царицы *Тамары*, † 1212: აღაპი განგვიწესებია თამარ დედოფლისადა, რ ოდეს კელნი დაგვეწინეს მონაზონი აღმოსავლეთს გავეზავნეთ და თამარს მოეცა (ეგლოგოდ): ოცი დუკატი, ორნი დიდი სტავრანი, რ ონი ოცოცსა დრჰკანსა სჯობდეს, და კვალად ნიკოლოზ გულაბერძემან მოგვცა მისვე (თამარისა) კ (20) პრეპრერა ძესლისა წახდომილისა შესაკაზმავად და წისქვილისა, ბოსტნისა შესაქმნელად . . . ამისთვის გარდაიხდობდეს: ლოცვითა, მწუხრითა, წირვითა და სამ სჯმი კრასოული იხმონ ძმათა . . .

Агапи эти состояли въ томъ, что *вечерня* наканунѣ праздника, *утреня* и *обедня* въ день праздника, совершались нѣсколько иначе, чѣмъ обыкновенно (სხვა ტიბიკონით), т. е. объёмъ и порядокъ этихъ службъ измѣнялся по указанному въ этихъ агапахъ уставу и соответственно заслугамъ лицъ, въ поминовение которыхъ совершался агапи; за сравнительно меньшую услугу, совершалась только панихида. Въ день праздника (სერობად, სამხრად და მწუხრად), иногда и наканунѣ, въ такихъ случаяхъ за обѣдомъ или за ужинномъ, или оба раза, братьи подавалось за трапезой отъ 2—5 чарокъ вина (კრასოული იხმონ ძმათა), смотря по важности праздника.

Очевидно, что въ эту летопись Иверск. монастыря внесены

имена далеко не всѣхъ жертвователей и не всѣ названія самыхъ пожертвованій, даже крупнѣйшихъ, такъ напр., обширныя имѣнія Иверск. монастыря въ Грузіи, Византіи, или нынѣшней Турціи, равно въ Россіи, которыми и до сихъ поръ пользуется Иверск. монастырь, вовсе не поименованы въ агапахъ, хотя и существуютъ до сихъ поръ письменные акты, данные Иверск. монастырю жертвователями. Эти агапи, записываемые при жизни жертвователей или вскорѣ послѣ ихъ смерти, свидѣтельствуютъ, что приливъ паломниковъ и пожертвованій не прекращался ни въ скорбныя эпохи грузинской исторіи XIII—XVI в., ни тогда, когда Турція смѣнила Византію. Особенное участіе въ судьбѣ Иверск. аоонск. монастыря принимали жители Самцхе-Саатабаго. Начиная съ XI в., когда впервые были записаны, или вѣрнѣе *перетисаны*, имена первыхъ жертвователей въ пользу этого монастыря вплоть до 70-ыхъ годовъ текущаго столѣтія лѣтопись эта испещрена записями, такъ: подъ 1755 годомъ есть запись груз. архіеписк. *Тимотея* (ტიმეთე), совершившаго путешествіе по св. мѣстамъ и описавшаго ихъ на груз. языкѣ; кромѣ того есть записи разныхъ другихъ богомольцевъ подъ 1812 г., запись за 1849 г. 23 мая, кажется, сдѣлана рукою археолога П. И. Иоселиани, посѣтившаго въ этомъ году Аоонъ и, наконецъ, запись помѣченная 1868 г. Какъ видно, книга эта была доступна богомольцамъ, пріѣзжавшимъ на Аоонъ, въ которую они вносили свои имена. Вотъ эта запись архіеп. *Тимоте* на 1-ой же стр. დმეტოე მადლო და ხატოე დიდებულე ბერტაიტოა, შეიწვალე ცოდვილი, ქუთათელი ყოფილი და სწიქვისკობრზი ქართლისა ტიმეთე, წამუელიცა მკვიწიე მთასა მას, მონასტრეთა ქართუზლთასა, ქარახნიკონი იუე უმგ (1755 г.)

Но самый важный документъ, заключающійся въ разбираемомъ аоонскомъ сборникѣ, — это, безспорно, житіе св. основателей Иверскаго аоонскаго монастыря; онъ есть, если не самый древній, то одинъ изъ древнѣйшихъ документовъ, дошедшихъ до насъ, который повѣствуетъ намъ исторію основанія Иверск. монастыря на Аоонѣ и его существованіе въ теченіи почти столѣтія (980—1077 г. или вѣрнѣе до 1060-хъ годовъ), равно.

сообщаетъ намъ массу драгоцѣнныхъ свѣдѣній о грузинской письменности и образованности того времени. Документъ этотъ озаглавленъ такъ: «Житіе св. *Іоанна* и *Евфимія* и увѣдомленіе (повѣствованіе) о достохвалныхъ подвигахъ ихъ, описанное (составленное) недостойнымъ іеромонахомъ *Георгіемъ*». Вначалѣ біографъ даетъ жизнеописаніе св. *Іоанна*, † 998 г. и сподвижника его по основанію Иверск. монастыря *Торникія*, бывшаго грузинскаго вельможи и военачальника, который въ 978 т. съ 12 тыс. войскомъ разбилъ возмущившагося Варда Склира при малолѣтнихъ дѣтяхъ императора Романа II Василия II и Константина VIII и пожертвовалъ большія сокровища въ пользу этого монастыря; затѣмъ, мы знакомимся весьма подробно съ жизнью и подвигами втораго настоятеля Иверск. монастыря св. Евфимія, сына св. *Іоанна*, настоятельствовавшаго 998 — 1012, † 1028, 13 мая, на 65 году жизни. Біографъ распространяется о дѣтствѣ св. Евфимія, о его воспитаніи и обученіи, объ его трудахъ по переводу священныхъ книгъ и монашескихъ подвигахъ, сообщаетъ его монастырскій уставъ, привычки и эпизоды изъ его жизни, чудеса и испытанія, которымъ онъ подвергался, наконецъ, о его административныхъ трудахъ по управленію столь обширнымъ монастыремъ, гдѣ было при немъ до 300 иноковъ. Далѣе біографъ описываетъ судьбу Иверск. монастыря при 3-ьемъ настоятелѣ *Георгіи* I съ 1012—1028, умершемъ въ ссылкѣ, при *Григоріи*, *Арсеніи*, *Симеонѣ* игуменахъ и др., но о *Георгіи* II Святогорцѣ-переводникѣ, настоятельствовавшемъ съ 1047—1057 г., который и есть «составитель» этого житія св. *Іоанна* и *Евфимія*, почти ничего не говорится, равно и объ его преемникѣ *Георгіи* III Олтійскомъ, такъ, что лѣтопись эта Иверскаго монастыря кончается приблизительно 1060-ми годами, слѣдов., въ 1074 она была только переписана монахомъ *Михаиломъ Дагалмисонели*, который въ концѣ сборника говоритъ, что онъ написалъ это «житіе св. Евфимія-грузина, новаго Златоуста, просвѣтителя грузинъ и . . . проповѣди и хожденія богослова и евангелиста *Іоанна*, — во время настоятельства *Георгія*

Олтійскаго, при деканствѣ священн. *Якова* и по его желанію... въ хрон. 294 (1074 г.).»

Въ концѣ житія читаемъ: «во имя... я отецъ *Георгій*, во время моего *настоятельства* перенесъ мощи св. Евфимія изъ церкви св. Иоанна Крестителя въ большой храмъ (соборъ) Преч. Богоматери и устроилъ лампаду... которая должна оставаться на всегда»... Изъ житія св. Георгія II, четвертаго настоятеля изъ грузинъ Иверск. монастыря, † 1066, извѣстно, что онъ дѣйствительно перенесъ мощи св. Евфимія изъ Иоанно-Крестительской церкви въ упомянутый выше соборъ, достроенный имъ же въ честь Успѣнія Б. Матери и остающійся и по сіе время.

Итакъ, разбираемое житіе св. Иоанна и Евфимія «описана», или *составлена* св. *Георгіемъ II* на Аѳонѣ, вѣроятно еще до своего настоятельства въ Иверск. монастырѣ, между 1040—1047 годами, слѣдов., спустя около 12—20 лѣтъ послѣ смерти св. Евфимія († 1028 г.); житіе же св. Иоанна и Евфимія, дошедшее до насъ въ разбираемомъ здѣсь сборникѣ, есть *стисокъ*, сдѣланный съ упомянутаго оригинала въ 1074 году на Аѳонѣ, монахомъ Иверск. лавры *Михаиломъ Дагалмисонемъ*.

Теперь спрашивается, чѣмъ руководствовался, откуда черпалъ свои свѣдѣнія св. Георгій II при составленіи имъ житія св. Иоанна, Евфимія, Георгія I и др. отъ которыхъ время 12—20 лѣтъ отдѣляло? На 2-ой же страницѣ онъ намъ отвѣчаетъ на это: «не смотря на то, что мы, спустя значительное время послѣ отшествія ихъ (св. отцевъ) къ Богу, принялись записывать эти нѣсколько словъ, но, да не сомнѣваются [въ ихъ правдивости], ибо мы ничего не писали отъ себя, но то, что мы узнали отъ людей, достойныхъ вѣры, и отъ духовныхъ отцевъ, которые видѣли ихъ и служили при нихъ, [отъ людей], которые были чужды всякой лжи и исполнены благодати свыше, и сами дѣла ихъ (святогорцевъ) суть молчаливые свидѣтели... Лавра эта (Иверск.)... равно свидѣтельствуютъ «увѣдомленія» (სტῆροῦσες), находящіяся въ переведенныхъ св. Евфиміемъ книгахъ, ... который былъ извѣстенъ не только въ Грузіи, но и Греціи, такъ какъ перевелъ

съ грузинскаго на греч. языкъ «Балавари» (ბალავარი, фундаментъ), «Абукура» (აბუკურა) и нѣсколько другихъ [книгъ]». Въ другомъ мѣстѣ біографъ св. Евфимія ссылается на «Житіе Основателя» Иверск. монастыря, вѣроятно отца Евфимія, — Іоанна, ვითარებას ან ღმრთიანების ცხოვრებაში. Или, описывая пожертвованія, сдѣланныя разными лицами Иверск. монастырю, говорить: «и это все мы писали какъ было писано у нашихъ отцевъ», ესეცა უფუჯლო მამათავე ჩუწნთა დაწერილისაგან დაგვიწერია. Далѣе біографъ, говоря, что св. Іоаннъ, умирая благословилъ сына и далъ наставленіе, или завѣщаніе и «это онъ оставилъ *письменно*», აღწერილი დაუტოვა. Слѣдовательно біографъ упомянутыхъ святыхъ писалъ ихъ житіе не только со словъ еще живаго поколѣнія людей, лично знавшихъ, видѣвшихъ и служившихъ при нихъ, но и на основаніи письменныхъ памятниковъ: какъ видно, существовало уже «Житіе Основателя», т. е. св. Іоанна, отца Евфимія, далѣе, существовало его же «письменное завѣщаніе сыну»; затѣмъ, множество книгъ, переведенныхъ св. Евфиміемъ «съ увѣдомленіями (ანდებო)» или по нашему, предисловіями и послѣсловіями, или записями, которыя могли снабжать матеріалами для біографіи основателей Иверск. лавры.

Насъ болѣе всего занимаютъ въ настоящее время тѣ значительныя книжныя сокровища, которыя еще въ *половинѣ* XI-го стол. были накоплены въ Иверск. монастырѣ: мы выше привели изъ «Агаповъ» нѣсколько названій церковно-богослужебныхъ книгъ, пожертвованныхъ Иверск. монастырю; въ житіи св. Іоанна и Евфимія ихъ перечислено еще нѣсколько, такъ: 1) въ двухъ книгахъ І. Златоуста «жемчугъ», 2) книги св. Ефрема, 3) поученія св. Кирилла, 4) книга (сборникъ), въ которой есть отрывки изъ всѣхъ старинныхъ книгъ, რომელსა სწერისან უფუჯლებივე ქუწლო წიგნო, 5) кн. пророковъ, 6) кн. Маккавейскія, 7) Праздничная Минея съ жизнеописаніемъ наиболѣе извѣстныхъ святыхъ (სწიბნათა წმიდათა), 8) Четвероевангеліе въ переплетѣ изъ драгоценной матеріи. Далѣе продолжаетъ біографъ св. Евфимія: «отецъ Іоаннъ говорилъ [Евфимію]: сынъ мой, земля грузинская

сильно нуждается въ книгахъ и много книгъ ей недостасть, и вижу, что Богъ дароваль тебѣ [способность], потрудись, чтобы увеличить даръ полученный отъ Бога. Онъ же (Евфимій) такъ какъ былъ всегда безусловно послушенъ во всемъ, послѣдовалъ немедленно его приказанію и началъ переводить, и всѣхъ удивилъ; ибо подобныхъ переводовъ не было на нашемъ языкѣ и не будетъ, *за исключеніемъ тѣхъ, которые были содѣланы еще прежде* (букв. за исключеніемъ *первыхъ переводовъ*, გაწიქე მათ ზარჩულებას); и много книгъ послалъ царю *Давиду Куропалату* († 1001 году), . . . который, увидѣвъ ихъ преисполнился радости, ибо онъ былъ набоженъ, и сталъ прославлять Бога, говоря: благодареніе Богу, который, явилъ и въ наши дни новаго Златоуста! Безпрестанно писалъ онъ Евфимію, чтобы тотъ переводилъ и посылалъ ему; этотъ же блаженный неутомимо трудился надъ переводами, и не давалъ покоя себѣ, день и ночь извлекая сладкій медъ изъ свящ. книгъ; этими переводами усладилъ языкъ нашъ и церковь нашу, ибо *перевелъ столько свящ. книгъ, которыя сосчитать почти невозможно, изъ которыхъ мы здѣсь назовемъ нѣсколько*, чтобы по этимъ могли судить всѣ христіане и о другихъ его трудахъ; ибо онъ переводилъ не только у *Олимпіа* и на *св. Горѣ* (Афонѣ), но и въ *Царьградѣ*, во время *путешествія*, и въ другихъ подобныхъ мѣстахъ» . . .

Ниже біографъ говоритъ, что «большую часть книгъ св. Евфимій переводилъ ночью, при свѣчѣ, по неимѣнію времени днемъ», უფროსნი წიგნნი ღამით სწობდით უთარგმნის ფ დს უცალოებისგან და სუკრეკლთ. Еще въ нѣсколькихъ мѣстахъ говоритъ агіографъ о массахъ книжныхъ сокровищъ, которыми въ его время была переполнена Иверск. лавра. Вотъ тѣ переводы св. Евфимія, которыхъ названія приводитъ его біографъ въ порядкѣ послѣдовательности самого Житія:

- 1) Евангеліе отъ Іоанна, თარგმანებად იახნეს თავის სწასრებისად.
- 2) Поученія св. отца нашего Василія В. სწავლანი მამის ჩუბლის დიდის ბსიჯისნი.

3) Толкованіе на псалтырь, его-же (Василія В.?), მისივე: თარგმანებად ფსალმუნთაჲ.

4) Книга св. [Іоанна] «Клемаксъ», წიგნი წეს [იონე] «გლემაქსი(სი)».

5) Книга св. Макарія, წნი წეს მაკარისი.

6) Поученія Максима, მაქსიმეს სწავლანი.

7) Кн. св. Исаака, въ которой есть избранныя поученія и другихъ отцевъ, წიგნი წეს ისაკისა, წელს შა არიან სხვათადა მამათა გამორჩეულნი სწავლანი.

8) Кн. св. Дородея, წიგნი წეს დორეთესი.

9) Мученичество и поученія св. перво-мученика Димитрія, წამებად და სწავლანი წეს მთავარ-მოწამისა დიმიტრისანი.

10) Житіе и мученичество св. Стефана-панаго, ცხოვრებად და წამებად წეს სტეფანუ-ახლისა.

11) Житіе и мученичество св. Климента, папы римскаго, ცხბა და წმბა წეს კლემენტოს ჭროთა ჰაზისა.

12) Мученичество св. Клима Анкирскаго, წამებად წეს კლიმი ანკვირელისა.

13) Житіе св. Василія Вел. Кесарійскаго, ცხოვრებად წეს დიდის ბსილ კესარიელისა.

14) Житіе св. Григорія Богослова, ცხბა და წეს გრიგოლ დი-თის-მეტეველისა.

15) Мученичество св. Аксими, წბა წეს აკეფსიმადისი. . . .
შჯლისა და თქმულნი მისნი. . . .

16) Житіе св. Баграта, ცხბა და წეს ბაკრატისა.

17) Мученичество святыхъ: Мины и Ермогивны (?), წამებად წელათა: მინა [და] ერმოგინესი (мой списокъ чит. ერმოგინელი, Ермогивскій, Ав. М. ერმოგინეთი).

18) Речь, сказанная св. Григоріемъ Нисскимъ брату своему Василию В., წეს გრიგოლ ნოსელისა თქმულნი «შესხმაჲ» ძმისა თჯისა დიდის ბსილისი.

19) О дѣвственности, его же, ქალწულებობისათჯს.

20) Толкованіе на «Отче нашъ» его же, წეს «მამალ ჩუჭნოს» თარგმანი.

21) О святыхъ постахъ, его же, წმიდათა მარხვათათს.

22) Толкованіе (комментарій) [на книги] св. пророка Моисея, его же, წს მოსე წინსწახმეტუჭლსის თარგმანი.

23) Начертаніе правилъ для отшельниковъ, написанное (переведенное?) по просьбѣ одного изъ братій, его же, «სხედ დაუუდების», წლი ძმის ვისე ეთხვა.

24) Переводъ «Апокалипсиса», евангелиста Иоанна и *толкованіе* на «Апокалипсисъ» Андрея Критскаго, იოანე მახრებელის «ბილვამ» და «ბილვისა» თარგმანი, ხდრეკა კრიტელისა.

25) Поученіе св. Иоанна Дамаскина «о двухъ естествахъ Христа», თქმული წს იოანე დამასკელის «რისა ბუნებისათჳს ქრისტესა».

26) Другое [поученіе] «о рожденіи св. Богоматери», სხუა «წს დთის-მშობლისა შობისათჳს».

27) Житіе Аоанасія В., ცხოვრება დიდის ათანასესი.

28) Мученичество святыхъ трехъ отроковъ: Алфія, Филделфа и Квирина, წამება წთ სამთა ურმათა: ალოიოს, თილადელ-ფოს და კვირინესი.

29) Житіе св. Онофрія-Мдзовли, ცხოვრება წს რხოფრი მვრსა (მძოვრისა?).

30) Житіе св. Маріи Египетской, ცხოვრება წს მარიამ პეკვიტელისა.

31) Поученія св. Зосима, სწავლანი წს ზოსიმესნი.

32) Поученія св. отца Ефрема «о вѣрѣ», სწავლანი წს მის ეფრემისნი «სარწმუნობისათჳს».

33) Синаксарій, малый, на весь годъ, სვინაქსარნი საველიწ-დამ, უმცროსი.

34) Хожденія и проповѣдь св. евангел. Иоанна, მიმოსლვანი და ქადგებანი წს იოანე მახრებელისანი.

35) Переводы посланій къ *Галатамъ*, *Тесалоникамъ* и *Римлянамъ*, თარგმანება გალატელთა, და თესალონიკელთა და ჰრო-მაელთა ეპისტოლისა.

36) Постная Тріодъ полная, დასდებელი მარხვათანი სდ.

37) Гимны въ честь многихъ святыхъ, მრავალთა წთა გა-ლაბები.

38) Мученичество св. мученика Прокопія, წამებაჲ წეს მკწს-
მისა ჰროკობისი.

39) Переводъ евангелія отъ Матоея, თარგმანებაჲ მათეს თავის
სახარებისა.

40) Хожденія и проповѣди св. апостола Андрея, მიმოსლვანი
და ქადაგებანი წეს ანდრია მოციქულისანი.

41) Чинъ освященія монашескаго одѣянія по греческому
уставу, სქემის გუბთხევა ბერძული.

42) Чинъ постриженія въ монахи, მონაზონური გუბთხევა.

43) Номоканонъ св. Іоанна-постника и 6-го собора [вселен-
скаго], რჯულისკანონი წეს იოანე მმარხველისა და მეექვსისა კრე-
ბისა. Одинъ экземпляръ его, писанный на пергаментѣ X—XI ст.,
надо полагать на основаніи записей, автографъ самого св. Евфи-
мія, хранится въ Аз. М. Академіи Н. и есть одинъ изъ древнѣй-
шихъ и лучшихъ памятниковъ груз. письма. Онъ былъ найденъ
въ *Володы Строевымъ* въ 1829 г. см. *Rec. des Actes de l'Acad.
des Sciences de St.-Petersb.* 1838, p. 133.

44) Символь православной вѣры, ძეგლი მართლისა სარწმუ-
ნობისა.

45) Молитвы св. Мартвила, ლიტურგია წეს მარტვილისანი.

46) Мученичество св. Февроніи, წამებაჲ წეს ფებრონიასი.

47) Мученичество святыхъ: Анѳима, Власа и 20 тысячъ (?),
წამებაჲ წეს: ანთიმოსი და ვლასისი და ორთა ბევრეულთა.

48) Мученичество св. Θεодора-Стратилата, Θεодора-Пер-
гійскаго, Евстафія, жены и дѣтей Евстротія, წამებაჲ წეს თეო-
დორესტრატიატისა და თეოდორე ჰერგელისა, და წთა: ევსტრატ-
ტესი და შვილთა და ცოლისა ევსტრატესი.

49) Поученія св. Касіана, სწავლანი წეს კასიანესნი.

50) Книга діалоговъ, წიგნი დიალოგონი (და ლოღონი?).

51) Чудеса святыхъ архангеловъ, წთა მთავარ-სანგელოსთა
სასწაულნი.

52) Житіе св. Николая, ცხოვრებაჲ წეს ნიკოლასონისა.

53) Сочиненіе Григорія Богослова, წიგნი ღთის-მეტყუენლისა
გრიგოლისი.

54) Кн. Максима. «объ осьми страстяхъ (вожделеніяхъ)», მასქნიმქსი, «რგა გულის-სიტუჟათათჳს».

55) Сказаніе Василя В. «о семи мщеніяхъ Каина», ბსილის თქმული «კაცნის შვიდთა შურისგებათა ოს».

56) Молитвы и каноны св. отцевъ греческихъ, ლიტურჯანი ბერძულნი მამისანი და კანონნი.

57) Житіе св. Антонія В. ცხოვრებაჲ წსა დიდის სტოანის.

«Эти всѣ и гораздо больше этихъ перевелъ св. Евфимій» . . .

большую часть изъ вышепоименованныхъ онъ перевелъ еще при жизни отца своего Іоанна т. е. до 998 г., говоритъ его біографъ.

Изъ этого реестра трудовъ св. Евфимія видно, что онъ изъ Ветхаго Завета ни одной книги не переводилъ, а изъ Новаго Зав. перевелъ только: *Евангелія отъ Матѳея и Іоанна, Апостолписи и посланія къ Галатамъ, Тесалоникамъ и Римлянамъ*. Нѣсколько экземпляровъ Новаго Завѣта, писанныхъ до X-го стол. дошло до насъ, слѣд., св. Евфимій переводилъ ихъ, конечно, не первый, точно также переводили и послѣ него, напр., Іоаннъ-философъ Петрицій, въ концѣ XI и нач. XII в. и вообще, смотря по разпочтеніямъ груз. Н. Завѣта, равно и Ветхаго, было нѣсколько редакцій переводовъ груз. Библии; дошедшій же до насъ *Афонскій* списокъ груз. Библии, какъ видно, писанъ до 80-ыхъ гг. X столѣтія, когда св. Евфимію было не болѣе 15—20 л. Нѣтъ основанія предполагать, что біографъ св. Евфимія, перечисливъ менѣе важные его труды, не счелъ бы нужнымъ упомянуть о другихъ переводахъ груз. *библейскихъ* книгъ, сдѣланныхъ этимъ св. отцемъ; вѣроятно ихъ больше и не было. Св. Евфимій, какъ видно, переводилъ то, чего еще не было на груз. языкѣ, или то что ему хотѣлось передать лучше, чѣмъ это было до него сдѣлано, — этимъ слѣдуетъ объяснить происхожденіе его переводовъ вышепоименованныхъ 6-ти Новозавѣтныхъ книгъ, равно и перевода *Псалтыри*, если дѣйствительно онъ былъ сдѣланъ св. Евфиміемъ, какъ гласитъ послѣсловіе одного экз. Псалтыри XI—XII в. Азіатск. Муз. На основаніи всего этого *невозможно считать его переводникомъ всей Библии или даже одного*

Н. Завнта, хотя эпитетъ переводчика, толкователя (მთარგმნელი), придаваемый ему груз. писателями разныхъ вѣковъ, волиѣ заслужилъ оиъ своимъ необыкновеннымъ мастерствомъ передачи «на подобіе первыхъ переводчиковъ», какъ говоритъ его біографъ, и необыкновеннымъ обиліемъ трудовъ, переведенныхъ имъ на груз. языкъ.

Самый эпитетъ მთარგმნელი или слово თარგმანი, თარგმანებად (ср. арм. *Թարգման*), употребляется часто безразлично въ значеніи: переводчика, комментатора, или толкователя, перифразиста, хотя біографъ св. Евфимія и старается разграничить специальное значеніе въ данномъ случаѣ этого слова, — когда его слѣдуетъ понимать «переводъ თარგმანებად» и, когда «толкованіе, თარგმანი». У грузинскихъ писателей упоминается десятка два извѣстнѣйшихъ «переводчиковъ и комментаторовъ» преимущественно книгъ духовнаго содержанія за X — XI вв., изъ которыхъ нѣкоторые поименованы и въ разбираемомъ Жлтин св. Евфимія. Такъ въ предисловіи грамматики катол. Антонія, XVIII стол., *Аз. Муз.* № 88, 6 читаемъ: «სადაცა ესენი არიან სამდთონი მამანი მეთარგმნენი ქართულისთანი, რომელთა სსხელები მოხსენებოან აქა, т. е. таковы имена св. отцевъ переводчиковъ (комментаторовъ) грузинскихъ: 1) Иоаннъ Грдзелидзе, იოანე გრძელიძე; 2) Иоаннъ, отецъ Евфимія, იოანე, მამა ეფთიმისი; 3) св. Евфимій, წა ეფთიმი; 4) Св. Арсеній, епископъ Ниноцминдскій, წა არსენი, ნინოწმიდელი ეპისკოპოსი; 5) Достопочт. Иоаннъ Хахульскій, котораго прозвали *Златоустомъ*, დირსი იოანი სსხეული, რომელსა ზედწოდებულ ჭყოფენ რქროპირად; 6) Блаженн. Григорій, котораго прозвали *новымъ Авраамомъ*, ნეტარი გრიგელი, რომელი ზედწოდებულ იყო აბრაამ სლად; 7) Захарія сынъ Мпрдата, ზაქარია მირდატის ძე; 8) Арсеній, но не католикось и не икалтойскій, а другой, არსენი, მაგრ არა იყალთოელი, არცა კათალიკოსი, დ სსხა; 9) Георгій отставленный, გიორგი შეკეცბული, (это 3-ий настоятель Иверск. монастыря, преемникъ св. Евфимія); 10) Иларіонъ Великій, Тулійскій (Тулаели), духовникъ Георгія-Святогорца, ილარიონ დიდი, თულაელი, მოძღვარი

გიორგი მთაწმიდელის; 11) св. Георгій-Святогорець, წა გიორგი მთაწმიდელი; 12) Иоаннъ, бывший Стефанъ Патрикій, იოანე, ჰს ტრიკად ნამუოა-სტეფანე; 13) Георгій Олтійскій, გიორგი ოლთისელი; 14) Василий Хахульскій, сынъ Баграта; დუაჲ, говоритъ катол. Антоній I, что онъ былъ сынъ царя (Баграта), ვასილი ბაგრატის ძე ხახულელი და ესე საგონებელ მიხსნ ძედ მკეთისად; 15) Иоаннъ божественный (священный) философъ, котораго обыкновенно называемъ *Петршиѣмъ*, იოანე საღმთოა ოგილოსოფოსი, რომელსა ჩუჭულ ვართ ზედწოდებასა ჰეტრიწად; 16) Блаженный Ефремъ младшій, ნეტარი ეფრემ მცირე; 17) Достопочт. Теофилъ, თეოფილე ღიბსი; 18) Арсеній Икалтойскій, არსენი იკალთელი; 19) Иоаннъ Тапчисдзе и много другихъ, იოანე ტაჩისძე და სხუანი მრავალნი. Я здѣсь же привожу для полноты и цѣльности и другое свидѣтельство грузинскаго писателя XVIII стол. о древнѣйшихъ грузинскихъ *переводникахъ* и *переводахъ*, записанное въ двухъ мѣстахъ, въ концѣ «Праздничной рукописной Минеи» и перевода «союза» Прокла Діодоха изъ собранія кн. И. Г. Грузинскаго. Запись эта принадлежитъ перу извѣстнаго каллиграфа XVIII ст. придворнаго священника царя Ираклія II *Захаріи*: «ძქლესა წიგნსა შინა მისილავნ მე, ზაქარია მოძღუარსა, და მუნიტგან გარდამომიწერიეს: მრავლით ჟამითგან უწინარეს ეფთიმისა და გიორგისა, წთა მამათა მთარგმნელთასა, დავით და სტეფანე ქართუჭლთა გუარისანი იერუსალიმს მიიწინეს და მუნ შეეგეტნნეს ელინთა ენამოყობასა და პირუჭლად მათ გარდმოსთარგმნეს რადენიმე საეკკლესიონი წიგნი ბერძულისგან ქართულად და არაბთა ენისა განცა საღმთონი წიგნი გადმოიღეს მრავლითა შრომითა; და შემადგომად მრავლისა ჟამისა აღემენა საუდარი ჰორტაიტისა ღთისა მშობლისა და მუნ შეჭკობნეს მრავალნი ქართუჭლნი მონაზონნი, და მათ შორის გამოსჩნდეს ეფთიმი და გიორგი სანატრელნი მამანი და რადენნიცა დავით და სტეფანეს მიერ თარგმნილნი წიგნი მწერალთა განერუენეს ამაი განაწრფელნეს და განმართნეს, და უმრავლესი ახლად გარდამოსთარგმნეს. ამათსა შემდგომად გამოსჩნდეს სამცხით ღირსნი მონაზონნი: საბა თუხარელი და ეფრემ მცირე, მოწაფე იოანე ჰეტრიწისა. ესე ეფრემ ორიად აძიულა

საბა თუხარელმან თარგმანებად რადენტამე წიგნთა, რომელნი
 არა თარგმნილ იუქნეს ენას ჩუქსსა, — და გარდამოსთარგმნა [იერემი-
 მან]: 1) წიგნი დიონისოს არქეპაპელისა, 2) გრიგორი ღუთისამეტ-
 უქსლის «ლავსაიკონი»; 3) დავითნის თარგმანი, ორ წიგნად;
 4) სჯულის-კანონი დიდი; 5) და რომელნიმე ცხოვრებანი და წამე-
 ბანი წმიდათანი; 6) თეოფილონ ისტორია (?); 7) და თქმულნი კა-
 სიანე მონაზონისანი; ხალა იერემ იერ შავ-მთასა და ოდესმე იერუ-
 სლიმსაცა. «Я, духовникъ *Захарія*, видѣлъ (нашелъ) въ одной ста-
 ринной книгѣ и выписалъ оттуда [нижеслѣдующее]: за долго
 до *Евфимія* и *Георгія*, св. отцевъ-переводчиковъ, прибыли въ *Иеру-
 салимъ* *Давидъ* и *Стефанъ* грузины, они тамъ выучились *елли-
 скому* *языку* (краснорѣчию) и *первые* перевели нѣсколько св.-
 щенныхъ (церковныхъ) книгъ съ *греческаго* *языка* на грузин-
 скій и съ *арабскаго* *языка*; священныя книги перевели послѣ
 большихъ трудовъ. А *стуся* *многу* *времени* возникла церковь
 Богоматери *Портаитиссы*, тамъ собралось много грузинскихъ
 монаховъ и среди ихъ появились блаженные отцы *Евфимій* и
Георгій и, искаженные переписчиками переводы, сдѣланные еще
Давидомъ и *Стефаномъ*, они очистили и установили и несравненно
 больше еще перевели вновь. Послѣ нихъ появились въ *Самуилъ*
 пречестные монахи: *Савва Тухарели* и *Ефремъ младшій*, ученикъ
Иоанна Петричія. Этого Ефрема убѣдительно просилъ Савва
 Тухарели перевести нѣсколько книгъ, которыхъ переводовъ
 не было еще на нашемъ языкѣ, и тотъ перевелъ: 1) кн. Діони-
 сія Ареопага; 2) Григорія Богослова «лавсанконъ»; 3) Толко-
 ваніе на псалтырь въ двухъ книгахъ; 4) Большой Номоканонъ;
 5) Нѣсколько житій и мученичествъ святыхъ; 6) исторію Тео-
 филона; 7) Сказанія монаха Касіана. Ефремъ былъ на Черной
 горѣ (въ Сиріи), равно когда-то и въ *Иерусалимѣ*».

Въ заключеніе слѣдуетъ замѣтить, что въ Житіи св. Евфимія
 нѣсколько разъ распространяется біографъ и о благочестивой
 жизни свящ. *Гавриила*, по преданію принявшаго явившуюся
 на морѣ икону Б. Матери, и ничего объ этомъ чудѣ не говоритъ,
 но церковь Б. Матери названа *портаитскою*, კარის კეკელიძე

слѣд., эта икона и Иверская обитель были уже извѣстны и тогда подъ этимъ названіемъ, и легенда *могла бытъ* уже тогда общеизвѣстна и записана въ другихъ книгахъ, не попавъ сюда случайно; разборомъ этого вопроса занимается, между прочимъ, архимандритъ *Сергій* въ своей брошюрѣ: «Иверская св. и чудотворная икона Богоматери на Аѳонѣ и списки ея въ Россіи». Д. Б. арх. Сергія. Москва. 1879 г. Вотъ еще нѣсколько сочиненій, посвященныхъ описанію Иверскаго монастыря и ея сокровищъ, которыя, къ сожаленію, все еще весьма мало извѣстны: «Подлинныя акты, относящіяся къ иверской иконѣ Божьей Матери, принесенной въ Россію въ 1648 году. Изданіе комиссіи печатанія грамотъ и договоровъ при Главн. Арх. мин. иностр. дѣлъ». Москва. 1879. Заключаетъ въ себѣ изображеніе Божьей Матери иверской, снятое въ 1735 г. и греческій подлинникъ съ русскимъ переводомъ грамоты Аѳонскихъ монаховъ, при которой препровождалось изображеніе иверской Б. Матери въ Москву къ царю Алѣксѣю Михайловичу и архимандриту (впослѣдствіи патріарху) Никону въ 1648 году.

Книжныя сокровища Иверскаго монастыря также обращали на себя вниманіе посѣтителей Афона какъ грузинъ и русскихъ такъ и иностранцевъ; къ сожалѣнію, П. И. Юселиани, бѣдившій туда съ спеціальною археологическою цѣлью въ 50-ыхъ годахъ текущаго столѣтія, не оставилъ намъ подробнаго описанія ни Аѳонскаго списка грузинской Библии, ни другихъ грузинскихъ рукописей Иверск. монастыря; равно и грузинскіе путешественники архипастыри *Иона* и *Тимофей* XVIII ст. оставили намъ довольно подробное описаніе своихъ путешествій, которыя уже изданы, но также сравнительно мало подробностей сообщаютъ о книжныхъ сокровищахъ Иверск. монастыря. Въ XVIII ст. знаменитый русскій путешественникъ о В. Г. Барскій два раза посѣтилъ Аѳонъ въ 1726 г. и 1744 г. и подробно осматривалъ Иверск. лавру и ея книжныя сокровища, о которыхъ и сообщаетъ кое-что въ своемъ сочиненіи: Пѣшеходца Василя Григоровича *Барскаго*-Плаки-Албова, уроженца Кіевского, монаха Антіохійскаго, пу-

тешествіе къ Св. мѣстамъ, въ Европѣ, Азій и Африкѣ находящимся, предпринятое въ 1723 г. и оконченное въ 1747 г. имъ самимъ писанное, изд. 3-е Спб. 1793 г., часть II, стр. 591 — 593. О. Барскій, поименовавъ святыхъ, которыхъ мощи хранятся въ Иверск. монастырѣ и описавъ скевофилакіонъ (сокровищницу) его съ *хрисовулами* и *симліонами*, или грамотами царей и патріарховъ, и драгоценную церковную утварь, о библиотекѣ говоритъ, что она — древняя, большая, превосходящая библиотеки всѣхъ святогорскихъ монастырей числомъ и разнообразіемъ книгъ. Библиотеку эту, во время моего странствованія, продолжаетъ онъ, обновилъ, умножилъ и въ порядкѣ расположилъ своими средствами и усердіемъ блаженной памяти *Киръ Неофитъ Мавроматъ*, бывшій митрополитъ города Арты, человѣкъ ученый и знатокъ еллинскаго языка. . . онъ безмолствовалъ 30 л. на св. горѣ. . . наибольшее время провелъ въ Иверскомъ монастырѣ. . . всѣ главныя и примѣчательныя книги перечиталъ и лично говорилъ мнѣ, что тамъ находятся многія замѣчательныя книги: еллинскія, латинскія, греко-латинскія, философскія, богословскія, историческія и отеческія, рукописныя же и печатныя, на пергаментахъ и на бумагѣ, и сказалъ мнѣ, что между тѣми книгами были нѣкоторыя, копъхъ нигдѣ болѣе найдти нельзя, потому, что оныя въ свѣтъ изданы не были; изъ нихъ много превозносилъ какъ наилучшую, весьма толстаго объема, рукописную книгу, именуемую «*куварасъ*» т. е. *собираетель*. Въ ней были собраны, говорилъ онъ, различныя сочиненія: богословскія, философскія, отеческія, нравоучительныя, историческія, заключавшія въ себѣ отвѣты на всякій вопросъ, какой только кто можетъ пожелать о времени же ея написанія и о ея сохранности справиться не успѣлъ, ибо слышалъ о ней при самомъ отъѣздѣ. Было же тамъ книгъ, полагаю, болѣе 3000 томовъ. . . .

Изъ послѣдующихъ русскихъ путешественниковъ весьма важныя и довольно подробныя свѣдѣнія сообщаетъ изъ греческихъ источниковъ объ Иверск. монастырѣ и его книжныхъ сокровищахъ *архимандритъ* (выпѣ Епископъ) *Порфирій* (Успенскій)

въ своихъ сочиненіяхъ: «Исторія Аона». Кіевъ. 1877 г. (I—II) и «Путешествіе по Аонскимъ монастырямъ». Кіевъ. 1877 г. (I—III), «Указатель актовъ, хранящихся въ обителяхъ св. горы Аонской», Журн. М. Нар. Просв. 1847 г. LV часть. Далѣе находимъ кое-что и В. И. Григоровича (1844 г.) въ его Очеркѣ путешествія по Европейской Турціи, 2-ое изд. Москва 1877 г. у о. архимандрита Антонина: «Замѣтки поклонника св. горы», въ Трудахъ Кіевск. Дух. Академіи — 1861 г. мм. февраль, октябрь, ноябрь и 1862 г. мм. май и июнь — в отдѣльной книжкѣ; между прочимъ у о. Антонина помѣщено описаніе двухъ древне-греческихъ документовъ Иверск. монастыря — 982 г. и 984 г., уже извѣстныхъ изъ «Исторіи Аона» Порфирія, — снимки съ которыхъ находятся и въ Собраніи П. И. Севастьянова. Изданіе реестра рукописей знаменитаго Севастьяновскаго Собранія, сдѣланное г. *Викторовымъ*, (Собраніе рукописей П. И. Севастьянова. А. Викторова. Москва 1881 г.), значительно увеличиваетъ наши свѣдѣнія о письменныхъ сокровищахъ Иверск. монастыря. Въ этомъ отношеніи весьма важно Библиографическое розысканіе Тимоея Флоринскаго: Аонскіе Акты и фотографическіе снимки съ нихъ въ собраніяхъ П. И. Севастьянова. Спб. 1880. Въ Запискахъ Историко-Филолог. Факультета Спб. Университета, ч. V. На стр. 47 указаны *три* документа, имѣющіе отношеніе къ Иверск. монастырю:

1) 6493 (984) г. м. декабрь, индиктъ 13. Снимки съ грамоты на землицу «Κλήμη», приложенную лаврѣ св. Аонасія монахомъ *Іоанномъ* съ братьею и утвержденную за этимъ монастыремъ хрисовуломъ императора Василія. За подписью самого Аонасія слѣдуетъ подписи монаха *Іоанна*, который и писалъ самую грамоту, и другихъ монаховъ, описаніе ея у архим. Антонина «Замѣтки поклонника Св. горы». . . Труды Кіевск. Дух. Акад. 1861 г., февр. стр. 292.

2) 6490 (982) г. м. июнь, индиктъ 10. Сдѣлка Іоанна Ивира, основателя Иверскаго монастыря, съ жителями города Ерисса о земляхъ, принадлежавшихъ сему монастырю.

3) 6812 (1304) г. Дарственная запись о владѣніяхъ Иверскаго монастыря.

Архимандритомъ Порфиріемъ въ указанныхъ выше сочиненіяхъ отмѣчено до 30 документовъ, изъ которыхъ многіе весьма древни, и относятся къ Иверск. монастырю. Изъ иностраницъ, посѣтившихъ Аѳонъ, во второй половинѣ XVIII стол. и въ теченіи текущаго стол., поименованныхъ между прочимъ и въ приведенномъ выше розысканіи г. Флоринскаго стр. 9—10, нѣкоторые коснулись въ своихъ описаніяхъ и Иверск. монастыря, но самый замѣчательный трудъ о письменныхъ сокровищахъ Аѳонскихъ монастырей вообще и Иверскаго въ частности, — это Отчетъ доцента греческой исторіи и палеографіи въ Аѳинскомъ университетѣ Спиридона *П. Ламброса* (или Ламбра), о командированіи его на св. гору лѣтомъ 1880 г. Результатомъ командировки проф. Ламброса и съ нимъ трехъ студентовъ и одного швейцарца рисовальщика было *составленіе полного систематическаго каталога греческихъ рукописей*, хранящихся въ 20-ти Аѳонскихъ монастыряхъ въ 2500 писанныхъ страницъ въ 4-ку, ожидающаго выхода въ свѣтъ, о важности, объемѣ и содержаніи котораго мы можемъ судить по упомянутому выше «Отчету», котораго переводы въ сокращенномъ видѣ уже появились у насъ отъ профессора Гавріила Спиридоновича Дестуниса, въ Журн. М. Н. Пр. за 1881 г. и заграницей: *Die Bibliotheken der Klöster des Athos. . . nach dem Rechenschaftsberichte des Prof. Dr. Sp. Lambros. . . von Dr. A. Boltz, Professor. Bonn. 1881.* Изъ всѣхъ 20-ти Аѳонскихъ монастырей самымъ богатымъ письменнымъ памятникомъ оказывается Иверскій, а именно, въ немъ 1386 рукописей греческихъ, изъ всего числа 5766 рукописей, хранящихся во всѣхъ 20-ти монастыряхъ. Проф. Ламбросъ не говоритъ, къ сожалѣнію, какъ велико хоть приблизительно число *грузинскихъ* письменныхъ памятниковъ, хранящихся въ Иверск. монастырѣ, но въ приведенныхъ имъ греческихъ рукописяхъ есть такія мѣста, которыя имѣютъ отношеніе къ исторіи Грузіи, такъ, напр., № 7: Ма-

нула, великаго ритора святѣйшей Константинопольской великой Божьей церкви, сказаніе о честной иконѣ Владычицы нашей Богородицы и преносѣвы Маріи, яже во Асгоріи (Ацхурѣ?) и о совершенныхъ ею въ разныя времена чудесахъ. Упомянувъ, что подобныя сказанія содержатъ въ себѣ историческіе факты, Ламбросъ заявляетъ, что такимъ является и настоящее сказаніе, изъ котораго мы много новаго узнаемъ о сношеніяхъ *Византійцевъ съ Восточной Грузіей (Иверіей)*, равно объ *Исторіи Грузіи и Персіи при Якубъ-Ханъ*. Пожелаемъ въ заключеніе настоящаго библиографическаго обзора, чтобы и *грузинскія* письменныя сокровища Иверскаго монастыря нашли своего Ламброса, чтобы при помощи ихъ уяснилась историческая судьба *девяяти вѣковаго* существованія этой замѣчательной святыни православнаго Востока вообще и древнѣйшаго разсадника образованности въ Грузіи.

КАТАЛОГЪ

грузинскихъ рукописей и старопечатныхъ книгъ
Иверскаго монастыря на Аѳонѣ, составленъ
въ іюнѣ мѣсяцѣ 1883 года.

1. Библия, въ двухъ одинаковаго размѣра томахъ, $9\frac{1}{2}$ вершка длины, $7\frac{1}{4}$ ширины; въ I-мъ томѣ 532 листа, во II т. 418 л. На прекрасно сохранившемся бѣломъ, свѣжемъ пергаментѣ. Письмо церковное, крупное, четкое, строчное и почти одинаковое въ обоихъ томахъ, на сколько письмо трехъ писцовъ-современниковъ (Михаила, Георгія и Стефана) можетъ быть одинаково. Оба тома писаны въ два столбца, по 26 строкъ на страницѣ. И по размѣру, и по почерку, и по записямъ писцовъ, имѣющимся въ концѣ почти каждой книги Библии, видно, что она писана въ одно время для Торникія, тремя писцами, еще при жизни Торникія, а переплетена однимъ изъ писцовъ Стефаномъ; вѣроятно, она была полная тогда и только со временемъ разбилась и, вслѣдствіе этого, пропали недостающіеся листы и книги. Какъ видно, Дадіановская копія сдѣлана съ этой Библией тщательно и точно, и недостающія мѣста вѣрно обозначены. Переплетъ обонхъ томовъ крѣпкій, досчатый, обтянутый черной кожей. Пагинація идетъ регулярно черезъ каждые 8 листовъ буквами грузинскаго алфа-

вѣта на поляхъ сверху и снизу листовъ, и изъ этого видно, что Библия эта была полная. Въ началѣ книги Бытія теперь недостаетъ 6 листовъ и начинается съ 9 стиха 12-ой главы.

Главы и стихи въ обоихъ томахъ не обозначены, но переписчикамъ 1851 года Дадіановскаго списка помѣчены: главы и страницы арабскими цифрами, а недостающіяся мѣста карандашемъ; на 3-мъ листѣ на полѣ внизу находимъ записку свѣц. Табланидзе, который говоритъ, что по повелѣнію экзарха Грузіи Исидора и еп. викарія Никифора 16 января 1851 г. въ субботу началъ переписывать эту книгу. Послѣ книги Бытія слѣдуетъ Исходъ весь, но въ кн. Левитъ недостаетъ съ 11 главы до конца, т. е. 16 главъ; равно недостаетъ книга Чисель вся, Второзаконія вся, Ис. Навина вся и 18 стиховъ въ 19-ой главѣ книги Судей. На 143 страницѣ читаемъ: წიგნი მეგრე რუთისი. ქე: შე ანკ. Въ концѣ книги Руоь читаемъ: დიდებო შენდა ქე ნათელა სამარადისოა, სულთა წნთა განმანათლებლო, განსრულდა წიგნი მეგრე რუთისი; ქე შველე მამად იოვანი თორნიკე ყოფილი.

Далѣе кн. Іова: წიგნი მეგრე იობისი. Записи въ кн. Іова: ჰატრონსა ბაადურს შს და შაადას ძმას ჰტრონსა ქახოსროს შს ღწ. დიდო და ბრწყინვალითა ნათლითა შემოსილო ბოტაიტისა ღმთის-მშობელო, შე ცოდვილი ბარნაბა ურბხელი ეპისკოპოსი. ღო იხსენ ვნებისაგან სული ჩემი, დიდათ ვისურენ წიგნი მხედმან ამათან, — მროველი იონა.

На 224 л. читаемъ: დდა შნდა ქე, დაესრულა წწაჲ ესაისი, ქე შეიწყალე თორნიკე ჰატრიკი და გლახაკი მქლ მწერალი, ან. Ниже: წინასწარმეტყველებაჲ იერემიასა. Въ концѣ прор. Іереміи читаемъ: აქამოდე თავიდან გადავწყვე მღწ შტრე ტახლიანიძემ, ფებ. იე. ჩუნა. Въ серединѣ прор. Іезекіиля: ქ. ეპა დიდებულო და ქერაბიმსერა ბიმთა უზეშთაესო, და წთა უწდსო, და ბრწყინვალეო დიდებულო ბოტაიტისა ღმთის-მშობელო, შე სდ ცოდვილი ფილიპე უდირსი მღუდელ-მონასტონებისა, რ მლი სახით ვარ და ხოლო საქმით ვერ აღვა სრულებ. წელთა ჩეჲს (1567). Въ концѣ пророка Іезекіиля: ქე ადიდე თორნიკე ჰატრიკი შვილითურთ, ან. და გლახაკისა მიქაელ მწერალისათჳსცა ლოცვაჲ ჭყავთ.

Первый томъ кончается книгой Юдишь, хотя тутъ же приши- ты листа три изъ книги Товія, но, судя по почерку, надо полагать, что они позднѣйшаго происхожденія; во всякомъ случаѣ письмо Товія другого вѣка, чѣмъ письмо всѣхъ другихъ книгъ этихъ двухъ томовъ Библии.

Второй томъ этой Библии начинается книгами Царствъ: ქ. მიხეელი თავი მეფეთაჲ სულისი და დავითისი, და სამეფელ წყევლისაჲ. Въ концѣ 2-ой кн. Царствъ: ქე შე თორნიკ სვინგულაზი და შვილნი მისნი, ან. Въ концѣ 3-ей кн.: ქე შე თორნიკ იოვანე. Въ концѣ 4-ой книги читаемъ: დება ღსა, დაესრულა წიგნი მეფეთაჲ გელთა გლახაკისა სტესითა (სტეფანესითა). საყვარელნო, თუ დაკლებად რადმე იუოს შემინდევით და გსენებულმტა ვარ წთა შა ლოცუბათა თქნთა, ამინ.

ქ. იო ქე, ადიდე სულიერად თრჩე სვინგულაზი და შვილნი მისნი.

იო ქე, ადიდე იოვნნი ვრზუნი სულიერად და შვილნი მისნი უკე უამთა, ან, იოვნ.

დაიწერა წა ესე წიგნი ლავრასა შინა დიდსა უშეს საყოფელსა წდსა ნათლის მტემელისასა სალოცველად სულ კურთხეულისა თორნიკ სვინგულაზისათვის და შვილთა მისთა. მოწყალეო ღო, უხუად მისნიტე წყალობად შენი სულსა მათსა, ან.

Всѣ эти записи сдѣланы перомъ почеркомъ текста за исключеніемъ записи въ концѣ 4-ой кн. Царствъ: эта послѣдняя писана заглавными буквами черными и красными чернилами, а нижеслѣдующія писаны строчными буквами, постепенно уменьшающимися до едва читаемаго письма: ქ. საყვარელნო, გუფს მოდგინება ფდ მაქუნდა, გარსა წერადცა ესთენ ვეტადე, ღოსათჳს შემინდევით; ოდეს ამას წიგნსა ვწერდი გონებითა ვერ დაწუნარებით ვიუავ.

შრომისათვის ლოცვა უვო, დაკლებისათვის შ მნდევით: ქე, მფლო ბელო ორსავე სფელს, შე მქლ ძე ვრასვანესი, — დიდი სიტკობობად მიხეენეს ამის წიგნისა შრომასა.

ბრძნისა კაცისა უი სფელი ფას-არს, ს უგუნურისა არცა ერთი ღნგი (დარგი?).

წნო მშანო, მთა-წმიდელო, გლახაკი ამის მშრომელი. ღოცსა
წსა მომხსენეთ.

Эти приписки ясно доказывают, что эта Аоонская Библия написана въ X вѣкѣ до построения большаго Иверскаго монастыря (985 г.) на мѣсто древней Климентовой обители, въ Лаврѣ Св. Іоанна Крестителя, называемой и теперь греками Ушкѣ, слѣд. еще при жизни Торинкiя, и по всей вѣроятности, по его же желанiю. Весь I-ый томъ переписанъ Михаиломъ, книги Царствъ (1-4) переписаны Стефаномъ, а далѣе Георгіемъ, сыномъ Геласiя; такъ въ концѣ Притчей Соломона читаемъ: დაესრულა იგავთაჲ სეფითა გლახაკისა გი გელასის ძისათა. ქე ადიდე იე იე ინე შჯლითურთ და ხემთაჲსცა ღცვა უავთ.

Въ концѣ кн. Екклесіастъ читаемъ: უო, მოხსენე გი: ქებაჲ ქებათაჲ თქავმოჯლი (თქმული) სოლომონისი: ამბოზ მიყავ შე.... ჰირისა მისისათა.

Въ Пѣсн Пѣсней всѣхъ заглавій, писанныхъ строчною кинноварью, 29 и совпадаютъ съ Дадіановскимъ спискомъ этой книги, далѣе вездѣ: მარჯვენე მისი თვსა ხემსა ქვეშე, а не ზედა, какъ въ Дад. спискѣ, равно въ Аоонскомъ спискѣ читаемъ ეეღო, а не სეღო, какъ въ Дад. спискѣ.

Въ 7-ой гл. 1 ст. რაჲ იხილოთ უდულაშეთის თანა (а не უდუ-დაშელისთანა Дад. сп.), რლი მოვალს, ვა გუნდი ბანაკათა.

Въ концѣ Пѣсн Пѣсней: დიდებაჲ შნდა ღო, დაესრულა ქებაჲ ქებათაჲ. ქე შწყე გლახაკი გი, ან.

Ниже кинноварью: სობრძნე სოლომონისი ჰანარეტოსი. ქე შწყელე იე თრნიკ.

Въ концѣ Притчей Соломоновыхъ читаемъ: დდა ღსა, დაესრულა სობრძნე სოლომონისი. თავი — დ. ქე ადიდე მამაჲ იე თორნიკ მოძლოჯრით, ძმით, შჯლითურთ, ან. უო მოხსენე გლახაკი გი გელასის ძე; რი დამეკლას შემდგით.

Въ серединѣ книги Іисуса сына Сираха читаемъ: აქამდე გი-სი, აქამთგან მიქელისი წადმარო [ნაწერის]. И дѣйствительно не только почеркъ, но и цвѣтъ чернилъ мѣняется: Михаилъ пишетъ квадратно, разборчиво, четко, а Георгіи, равно и Стефанъ, пи-

шуть კრამბ თოგო კრასივო, პოაონსკი, თ. ე. ნბსკოლკო პროდოღო-
ვათყმი თოპკიმი ბუკვამი.

ოკაყჩივათყა ათოტბ II თომბ 12-ბო მალყმი პროროკამი: წიგნი
ათორმეტოა. წწმტუველოა.

ა. თავი ჳსესი	ა: მ: ე:	ზ. ნაუმისი.
ბ. » იოველისი	ა: რ: ღ:	წ. ამბაკუმისი.
გ. » ამოსისი	ა: ი: მ:	თ. სოფონასისი.
დ. » აბდიასისი	ე: ჳ: ზ	ი. ანტეასისი.
ე. » იონასისი	ნ: სგ:	ია. ჳაქარეასისი.
ვ. » მიქეასისი	ე: ე: ჳ	იბ. მალაქიასისი.

Въ концѣ II тома читаемъ: ღბა შნდა ქე, ნათელა სამარადი-
სოა, სწოთა წნთა გასმანათლებელა, გნსრულდა წიგნი ათორმეტოა
წწმტუველოა. ქე ადიდე თორნიკე ჳატრიკი და შვილნი მისნი ან,
ან, ან. — აქამდე მიქელისი, — აწლსა ცთომილვიეო ღთსათჳს შემინ-
დევით და ღწუასა მომიხსენიეთ. Эта запись сдѣлана почеркомъ
текста 12 пророковъ.

Въ самомъ концѣ на двухъ страницахъ помѣщено Послѣсло-
вiе. Начинается это Послѣсловiе догматико-богословскимъ раз-
сужденiемъ, затѣмъ слѣдуетъ извѣстное: და ჳა სღვაა შეიკრებს
ქლიერებსა მდინარეთსა და არა გარდაეცემის... такъ же какъ и въ
Дад. списокѣ: რომლისათჳსცა მე იოვანე თორნიკე ყოფილმან ძე სულ-
კურთხეულისა ჩორღვანელისმან მოვიკე წა ესე წიგნი მეფეთაა
სალოცველად თავისა ჩემისა და ძმათა ჩემთა და შვილთა ჩემთათჳს და
მოსახსენებლად სულისა ყლთა მიცვალებულთა ჩემთასა. აწ წა ღვთი-
სანო, ვინცა იმსახურებდეთ... დაიწერა წა ესე წიგნი კელითა სამთა
მწერალთა: მიქელისითა, გიორგისითა და სტეფანესითა; ჩნთსცა ღლა-
რუა ჳყავო, წნო ღთსანო, ან. რდეს ესე წიგნი დაიწერა ქორონიკონი
იეო რეჳწ. შეიმოსა კელითა გლასაკისა სტეფანესითა. ღოცვასა მო-
მიხსენიეთ წნო ღთსანო მთაწდლსო, გულს-მოღვინებაა ფრდ მს-
ქუნდა, განა წერაა და მოსაა-ესთენ ვეცადე.

Все это Послѣсловiе писано однимъ почеркомъ, хотя оно п-
отъ имени Торникiя (владѣльца) и отъ имени писцовъ; почеркъ

строчный, старинный, аонскій, X в. нѣсколько мелкій, но весьма похожъ на почеркъ кн. Царствъ, писанныхъ писцомъ Стефаномъ, который и въ этомъ Послѣсловіи именуется себя. Книги Царствъ имеютъ особую пагинацію: всѣхъ листовъ 1 — 28 (s — 36), а слѣдующая затѣмъ часть, заключающаяся въ этомъ же томѣ, — особую (1 — 26) и шесть страницъ (s — 33), слѣдовательно, первоначально онѣ были отдѣльно отъ остальной части Библии, затѣмъ переплетены вмѣстѣ. Послѣсловіе писано положительно рукой Стефана писца книгъ Царствъ, такъ какъ одна изъ записей, сдѣланныхъ имъ въ концѣ 4-ой кн. Царствъ, и выписанная нами выше, совершенно тождественна по почерку съ Послѣсловіемъ этого II-го тома аонской Библии.

Итакъ, Ао. Библия написана въ 978 (698) г. (а не переведена), вѣроятно, по порученію Торникія тремя писцами: Михаиломъ, Стефаномъ и Георгіемъ. I томъ весь писанъ Михаиломъ, книги Царствъ писаны Стефаномъ, остальные книги II-го тома писаны Георгіемъ, а въ концѣ нѣсколько книгъ малыхъ пророковъ писаны снова Михаиломъ. Изъ почерковъ лучшей Стефана и Георгія. Стефаномъ въ концѣ книги Царствъ сдѣланы записи семью разными почерками, начиная съ крупнаго унциальнаго до едва читаемаго, но одинаково четко и красиво. Есть въ нихъ киповарныя заглавія, но безъ разрисованныхъ инициаловъ, заставокъ и миниатюръ, которыхъ совсѣмъ нѣтъ, хотя есть и крупныя, красивыя заглавныя буквы. Тамъ гдѣ въ I-мъ томѣ недостаетъ кн. Чисель, Иисуса Навина, Второзаконія и пр. помѣчено 22 (36) и черезъ 7 листовъ 50 (6), слѣдовательно, первоначально эти книги были на лицо. Итакъ, Библия была полная въ началѣ. Она, какъ сказано выше, написана въ климентовой обители (Лаврѣ) при церквѣ Св. Іоанна Крестителя еще до построения большаго Иверскаго монастыря, т. е. до 982—985 г. Она — одинъ изъ роскошныхъ и наилучше сохранившихся памятниковъ груз. письменности. Въ ней весьма мало слѣдовъ улобления, какъ и въ Іерусалимской Библии. По размѣру напоминаетъ Іерусалимскій списокъ Пророковъ; но этотъ послѣдній писанъ разгонието и не такъ красиво какъ

Афонскій списокъ и, по всей вѣроятности, списанъ съ другого списка, а не съ Афонскаго, такъ какъ въ нихъ есть значительныя различенія, которыя были указаны нами въ каталогѣ Грузинскихъ Иерусалимскихъ рукописей; сверхъ того и порядокъ расположенія библейскихъ книгъ разнится въ нихъ другъ отъ друга, такъ, напр., въ Иерусалимскомъ списокѣ идутъ сначала 12 малыхъ пророковъ, начиная съ Осипъ, затѣмъ уже 4 большіе (Исаія, Іеремія съ Варухомъ, Іезекіиль, Даніиль), а въ Афонскомъ сп. наоборотъ—сначала идутъ большіе, затѣмъ малые пророки.

2. Псалтырь, 8½ в. дл. 6½ шир. 103 л. на пергаментѣ, безъ начала и конца, писана постишно, строчнымъ, крупнымъ церковнымъ письмомъ X—XI в.

3. Псалтырь, in 4° на бумагѣ, церковнаго строчнаго письма XV—XVII в.

4. Четвероевангеліе, 11½ в. дл., 8 шир. 315 л. на пергаментѣ. Письмо церк. строчное, мелкое, не красивое, но четкое. Въ началѣ на 6-ти листахъ подъ раскрашенными погрузински арками имѣется таблица дневныхъ чтеній. Въ концѣ, по черкомъ текста писанной записи читаемъ, что это Четвероевангеліе перевелъ [съ греческаго] *Георгій* [Мтацминделл] и, кажется, онъ же и писалъ этотъ экземпляръ, слѣд. XI в. «*გორგის ოჯს, მამუკუთა-ბგმბე, ლიტურჯეზი*».

5. Евангеліе слѣдованное, 11½ в. дл., 8½ шир. 169 л. на пергаментѣ. Письмо четкое, строчное; рукопись въ кожанномъ переплетѣ, писана въ 1043 г. *Іоанномъ Хахулели* на Афонѣ, въ Иверскомъ монастырѣ, при игуменствѣ брата его *Стефана Хахулели*, переплетена и частью писана кромѣ того писцами *Микеломъ* и *Георіемъ*. Такимъ образомъ мы имѣемъ здѣсь имена трехъ афонскихъ оо. *Стефана*, *Микеля* и *Георія*, которыя встрѣчаются какъ имена писцовъ Ао. списка Библии 978 г. Есть ли это случайное совпаденіе?! Значительная разниця во времени написанія этихъ двухъ списковъ (978—1043) почти совершенно исключаетъ тождественность этихъ писцовъ.... Запись о писцахъ, времени, мѣстѣ написанія этой рукописи въ концѣ, сдѣлана по черкомъ

текста.... იოანე ხასუელის... წ დაიწერა წაჲ ესე სხსარებაჲ მთხს
წსა ათხსს, სყოფელსა წმ. ღსმშობლისსა, მონასტერსა ქარს
თუჭლთსა მამობსა ძმისა ჩემისა სტეფანე ხასუელისსა, მეფო-
ბასა კონსტანტინესა, წსა ეწოდა მეორედ მონაძხსა; წ დაიწერა
წმ. ესე წიგნი და შეიმოსა გელითა ძმათა სუელიერთა შქლ და გრგსათა.
ქვნი იყო სჲგ (1043 გ.).

6. Евангеліе, 5½ в. дл., 4½ шпр. 71 л. на пергаментѣ, не полное, имѣется на лицо только Евангеліе Матоея и Лукы, безъ указанія пмени писца и года написанія. Рукопись въ два столбца, писана красивымъ строчнымъ письмомъ XI—XII в.

7. Евангеліе, 4½ в. дл., и 3¾ шпр. 156 л. на пергаментѣ; имѣется на лицо Евангеліе Марка и Луки полное, Матвѣя не полное, а Іоанна вовсе нѣтъ. Письмо красивое, строчное XI—XII в., безъ указанія писца, года и переплетчика.

8. Евангеліе, 5½ в. дл., 4½ шпр. 94 л. на пергаментѣ. Рукопись безъ начала и конца. Письмо строчное, четкое XI—XII в. Имѣется и изображение св. Іоанна.

9. Изъ Евангелія и Апостола избранныя мѣста на годичныя праздники, 5½ в. дл., 4 шпр. 215 л. на пергаментѣ. Письмо строчное, четкое XI—XII в., а бумажная тетрадь, пришитая къ пергаменту XIV—XV в.

10. Четвероевангеліе, 8¾ в. дл., 5½ шпр. 235 л. на бумазѣ. Письмо строчное, красивое XIV—XVI в. Писецъ *Іосифъ*. Рукопись сильно выѣдена червями. Имѣется въ ней указатель дневныхъ чтеній и дѣленіе главъ и стиховъ. Въ концѣ недостаетъ листовъ.

11. Апостолъ, 4¾ в. дл., 4¼ шпр. 255 л. на пергаментѣ. Письмо строчное, отчетливое X—XI в. Начинается Посланіями ап. Павла. Рукопись въ два столбца, писана на Олимпѣ, въ монастырѣ Космы и Даміана, при Константинопольскомъ патр. Полиевктѣ и при имп. Никифорѣ, приобрьлъ эту рукопись монахъ *Микелъ*.... მე მიქელ გლახკმან, სსეკლად სეტესმან, უნარჩეუელსმან მღუდელთამან შოვიკე წმ. ესე ჰავლე განსრახვიითა მოძღურისა ჩემისა გიორგიისითა და შეწევნითა იოვანე კახისადათა. დაიწერა წმ. მთხს

ოფინზომასსა, სყოფელსა წმ. გომან და დამიანეთასა, ჰატონ
ანქობასა გონსტანტინოელს ჰოლიოგოტომასა, მეფობასა ნიკოფო-
რესა. მე მქლ მღუდელმან, ზეკეპე ბერძან, ქუაბისა მულმან, ბერძან
აღზრდილმან, ესე წმ. ჰაფლე მფიგე.

12. Апостоль, $9\frac{1}{2}$ в. дл., $7\frac{1}{2}$ шир. 182 л. на пергаментѣ. Письмо мелкое, строчное, некрасивое, по всей вѣроятности, автографъ Св. Георгія Мтацминдели (Святогорца † 1066 г.), который, какъ сказано въ рукописи, «пересмотрѣлъ (Апостоль) и перевелъ, ონ განიხილა და სთარგუმსა» и въ концѣ рукописи иисецъ проситъ читателя помолиться за Георгія-переводчика, ღოცუბ ჭყავთ «გომარგის თჳს მთარგუმნელისა». Итакъ, Евангеліе № 4 и Апостоль № 11 могутъ считаться автографами Георгія-переводчика и доказываютъ, что этотъ афонскій дѣятель пересматривалъ грузинскіе переводы Евангелія и Апостола, сличалъ ихъ съ греческими подлинниками и проредактировалъ новые переводы этихъ книгъ какъ и нѣсколькихъ другихъ. А приобрѣлъ книгу эту грѣш- ный Николай... მფიგე ონ ნიკელსა.

13. Апостоль, $8\frac{3}{4}$ в. дл., $5\frac{1}{2}$ шир. 201 л. на бумагѣ. Строчное, красивое письмо XIV—XVI в. Начальныхъ и конеч- ныхъ листовъ недостаетъ.

14. Часословъ, $4\frac{1}{4}$ в. дл., $2\frac{1}{2}$ шир. 60 л. на пергаментѣ. Письмо мелкое, строчное, разборчивое X—XI в.

15. Часословъ, 5 в. дл., $3\frac{1}{2}$ шир. 184 л. на пергаментѣ. Въ началѣ и концѣ недостаетъ нѣсколько листовъ. Письмо строчное, красивое XI—XII в.

16. Часословъ и отрывки изъ Евангелія и Апостола, $3\frac{3}{4}$ дл., $2\frac{2}{3}$ шир. 147 л. Письмо строчное XIV—XVI в. на бу- магѣ.

17. Параклитонъ, $7\frac{1}{2}$ в. дл., 6 шпр. 309 л. на пергаментѣ. Письмо въ родѣ папирусной Синайской Псалтыри, мелкое, чет- кое, въ одинъ столбецъ, безъ украшеній, X—XI в.

18. Параклитонъ сокращенный, $5\frac{1}{2}$ в. дл., $3\frac{3}{4}$ шир. 169 л. на сильно почернѣвшемъ пергаментѣ, такъ что съ трудомъ чи- тается. Письмо строчное XI—XII в. Имѣются въ ней записи

ახრიენ. Тимоея отъ 1756 г. и еп. Елисе отъ 1640 г. ეზსი
ელისე, სკინაშვილი ყოფილი, რი მოიწია მოსს ათონს ტკს ქკს.

Велѣдь за этимъ слѣдуетъ Житье Варлаама милостиваго,
уроженца Черной горы, въ Антиохіи. Онъ прибылъ на Кавказъ,
повдизался п умеръ въ кавказкихъ горахъ, но *иди* именно и *когда*
не сказано въ Житьи, переводъ котораго сдѣланъ съ греческаго
иѣкипмъ *Давидомъ*: ცხფრება და მოქალაქობა ნეტარ. მ. ხეზნის
სბარლასმ მოწყალისა, რი იყო მოსს კავკასსა.

19. Параклитонъ, 5½ в. дл., 4 шир. 502 л. на пергаментѣ.
Письмо строчное, разборчивое XI—XII в. Запись: დაუწერებობა
ესე რვაკმანი საქართველოდან მოსრულს ათონს გრიგოლ დრელი-
ძემან (გრძელიძეს?), შეუწირია ჰორტიატის ეპელესისთჳს, როდეს
საც დეკანოზთ ყოფილა ჰროტში.

20. Тріодъ цвѣтная, 4½ в. дл., 3¾ шир. на пергаментѣ,
послѣднихъ листовъ недостаетъ. Письмо красивое строчное
XI—XII в. Написана и принесена въ даръ Ивер. мрїо на Аоонѣ.
Списокъ сдѣланъ “съ новаго перевода Св. Георгія, Мтацминдели
† 1064 г. წმ. ესე სადივი, ახლად თარგმნილი წმ. მ. გიორგის
მიერ, მე ბერმან კლიმ დაწავწერინე... ყოფლითურთ სრული და უნა-
კლულო, და შეესწირენ ეპელესიასა წმ. დთამობლისსა მოსსა წმიდასა,
ეტრატო მ. ილანესი იყო ბექაძეს ძისა.... შეიმოს კელითა ნეტ.
ბერისა თევდორესითა.

21. Тріодъ цвѣтн. 5½ в. дл., 4½ шпр. 119 л. на перга-
ментѣ, безъ начала и конца. Письмо строчное, красивое XI—XII в.

22. Тріодъ цвѣтн. 5½ в. дл., 4½ шир. 295 л. на пергамен-
тѣ. Письмо строчное крупное XI—XII в. Писана съ перевода
св. Георгія Святгорца на Аоонѣ, писецъ монахъ *Григорій*. წი-
გნი ესე სატიგნი წმ. მ. გი მოს წმინდელისა თარგმნილისგან
დაიწერეს... ვითა დედანსა შა მიზონია.... ამისთჳს ფდ ცი ბერი
გრიგოლ ვითხოვ... დაიწერეს... ესე სატიგნი მოსსა წმ., ქარ-
თქმლთა მონასტრესა, წინამძღურობასა მ. ნიკოლოზისა, ბქანე-
ბითა მისითა დიდის ეპელესისთჳს.

Въ другомъ мѣстѣ новая запись приглашаетъ читателя помо-
лится о помплованіи души груз. католикаса *Доментія*, XVIII в.

23. Триодъ цвѣтн. $5\frac{3}{4}$ в. дл., $4\frac{3}{4}$ шир. 165 л. на бумагѣ. Письмо строчное XIV—XVI в. Писано на Аѳонѣ въ Йвер. монѣрѣ Симеономъ Опизари.

24. Триодъ цвѣтн. $6\frac{3}{4}$ в. дл., $4\frac{3}{4}$ шир. 231 л. на пергаментѣ. Письмо строчное, четкое XI—XII в. Писецъ некто შავსედიძე, Симонъ-черный.

25. Триодъ постн. $6\frac{3}{4}$ в. дл., $5\frac{1}{2}$ шир. 337 л. на бумагѣ, сильно пострадала отъ червей. Строчное, красивое письмо XIV—XVI в.

26. Триодъ постн. $5\frac{1}{2}$ в. дл., $3\frac{1}{2}$ шир. 96 л. на пергаментѣ; дефектная. Письмо строчное XI—XII в.

27. Триодъ постн. 6 в. дл., 5 шир. 200 л. Строчное письмо XIV—XVI в. на бумагѣ. Рукопись сильно пострадала отъ червей.

28. Списаксарій полный $5\frac{3}{4}$ в. дл., $4\frac{1}{2}$ шир. 415 л. на пергаментѣ. Списокъ сдѣланъ въ 1062 г. на Аѳонѣ дикеемъ *Евстратіемъ* съ перевода Св. Георгія Святогорца, начинается съ 1-го сентября и кончается мѣщемъ августомъ. Письмо строчное, красивое. Въ концѣ запись: გახსრუდა სჯნაქსარიესე სხად თარგმნილისაგან წმ. მ. გიორგისა კელითაჲმ გლახკისა... ევსტრატის დეკანოზისათა, ბრძანებითა გიორგისა რამეღმან დამწერისა მამსახლისაბასა მისსა... დაწერა წმ. ესე წიგნი მათსა წმ. ათანას სყოფელსა დსმშობლისსა და შესვედრებულსა და ნათესაუდელსა ჩნყოფელთა ქართულთასა, მეუობასა დეოკენისასა და აღმოსავლეთსა ბაგრატისსა (+ 1072 გ.) და ძისა მათისა გიორგისა, მსახლისაბასა მ. გიორგისა რამეღმან გლახკისა ევსტრატის ხუცეს-მონაზათა. ქკნი იყო... ინდიკტიონი თ. დასაბამიდან წელნი სფო (1062 გ.).

29. Метафрастъ $5\frac{3}{4}$ в. дл., $4\frac{1}{2}$ шир. 160 л. на пергаментѣ. Письмо мелкое, строчное XI в. Переведень съ греческаго и написанъ этотъ экземпляръ, какъ гласитъ запись, ученикомъ Св. Георгія Мтацминдели іеромон. *Θεοφιλομъ*, въ г. Константинополь, монастырѣ Пресв. Богородицы Трианфлисской въ 1081 г. въ царствованіе и по приказанію груз. царя Георгія II (1072—1089), при пмп. Никифорѣ Ботоніатѣ и Алексѣ Комненѣ, въ то время,

когда « царица (царевна?) Мариамъ, дочь царя Бадрата IV (1027 — 1072 г.) прибыла съ Востока (изъ Грузіи) въ Константинополь ». Метафрастъ за весь мѣць сентябрь. Запись писца въ концѣ: ითარგმნა უკუე წიგნი ესე მეტაფრასტი ქალაქსა შა სამეფოსა კონსტანტინეპოლსა მონასტერსა შა უდ-შენწნიერსა ტრიანოელიუს დედისა დთსასა, უღირსისა შრ თეოფილეძისა, სუცეს-მონასხონისა, მათჳე კელითა მიერ განუსსა, დსბდგან წელთა ექვსი ათს ხუთას ოთხმოც და მეცხრესა; ინდიკტ. ოთხსა ბერძულად, მეფობასა აღმოსავლეთს გიორგი კესარისისა, ბაგრატის ძისა, რომლისა ბრძანებითა ვიწყე თარგმნად წიგნთა ელლინურისაგან ქართულად, ხოლო საბერძნეთს დედოფლობასა მართა, მისივე გიორგის დისასა და მეუღლასა ნიკიფორე ბოტონიტისა და აღექსი კომნინისათა, — მას უამსა ოდეს ბაგრატის ასული მარიამ დედოფალი აღმოსავლეთით კონსტანპოლეს შემოვიდა.

30. Миняя за мѣць февраль, $4\frac{3}{4}$ в. дл., $3\frac{3}{4}$ шир. 216 л. на пергаментѣ. Письмо строчное, красное, афонское. Рукопись списана на Афонѣ, въ грузинскомъ (Иверскомъ) монастырѣ Пр. Богородицы, съ перевода Св. Георгія Святогорца, рукою грѣшн. монаха *Николы* (ნიკოლა), при протосингелозѣ и намѣстникѣ лавры *Николѣ*. Рукопись XI в.

31. Миняя за мѣцы январь и февраль, $4\frac{1}{2}$ в. дл., $3\frac{1}{2}$ шир. 339 л. на пергаментѣ. Письмо строчное, мелкое XI—XII в. Въ началѣ и концѣ недостаетъ листовъ.

32. Миняя за мѣць ноябрь, $4\frac{1}{2}$ в. дл., $3\frac{1}{2}$ шир. 200 л. на пергаментѣ. Письмо мелкое, строчное. Автографъ Св. Георгія Святогорца, какъ это видно изъ записи въ концѣ книги: ლიტურჯე ვაჳთ... გლახკისა გიორგის თჳს, რომელმან ესე ბერძულისაგან ვთარგმნე. Онъ же и перевелъ съ греческаго. Слѣд. рукопись XI в. т. е. до 1066 г.

33. Миняя краткая, $4\frac{1}{2}$ в. дл., $3\frac{1}{2}$ шир. 133 л. на пергаментѣ. Письмо строчное XI—XII в. Въ концѣ недостаетъ листовъ.

34. Миняя за мѣцы сентябрь и декабрь, $4\frac{1}{2}$ в. дл., $3\frac{3}{4}$ шир. 150 л. на пергаментѣ, дефектная. Письмо строчное, красивое XI—XII в.

35. Миunea за сентябрь — августъ, $5\frac{1}{2}$ в. дл., $4\frac{1}{2}$ шпр. 194 л. Письмо мелкое, строчное X в. Конца недостаетъ.

36. Миunea дефектная, $4\frac{3}{4}$ в. дл., $3\frac{3}{4}$ шпр. 42 л. на пергаментѣ. Письмо строчное, четкое XI—XII в. Рукопись безъ начала и конца.

37. Миunea краткая, $4\frac{1}{2}$ в. дл., $3\frac{1}{2}$ шпр. 200 л. на пергаментѣ. Письмо строчное, мелкое X—XI в. Рукопись безъ начала и конца.

38. Миunea краткая, $4\frac{3}{4}$ в. дл., $3\frac{3}{4}$ шпр. 260 л. на пергаментѣ. Письмо мелкое, строчное X—XI в. Начала рукописи недостаетъ.

39. Миunea съ конца октября по конецъ августа, 5 в. дл., $3\frac{1}{2}$ шпр. 332 л. на пергаментѣ. Письмо мелкое, строчное XI в. похожее на почеркъ Св. Георгия Святогорца. Быть можетъ автографъ этого святого.

40. Миunea $4\frac{3}{4}$ в. дл., $3\frac{1}{2}$ шпр. 204 л. на бумагѣ, дефектная. Строчное письмо XIV—XVI в.

41. Миunea за ноябрь $7\frac{3}{4}$ в. дл., 5 шпр. 283 л. На бумагѣ. Строчное письмо. XIV—XVI в.

42. Миunea краткая за ноябрь, 6 в. дл., $3\frac{3}{4}$ шпр. 177 л. на бумагѣ. Строчное письмо XIV—XVI в.

43. Миunea за декабрь и январь $5\frac{1}{2}$ в. дл., 4 шпр. 300 л. Строчное письмо XIV—XVI в. на бумагѣ.

44. Миunea за октябрь $5\frac{1}{2}$ в. дл., $4\frac{1}{2}$ шпр. 250 л. на бумагѣ. Строчное письмо XIV—XVI в.

45. Молитвенникъ, 3 в. дл., $2\frac{1}{2}$ шпр. 162 л. на пергаментѣ. Письмо строчное, красивое XI—XII в. Въ самомъ началѣ имѣется раскрашенный инициалъ.

46. Молитвенникъ in 4°, 138 л. на бумагѣ. Рукопись XVI—XVIII в.

47. Ирмосы въ честь Пресв. Богородицы, $3\frac{1}{4}$ в. дл., $2\frac{3}{4}$ шпр. 165 л. на пергаментѣ, *ძღვის-პირნი და ღს-მშობლის სჯულ-ბეჭე.* Рукопись дефектная XI в. Письмо красивое, афонское, строчное, въ два столбца. Писецъ иѣкій Иоаннь, *იანე*.

48. Ирмосы въ честь пресв. Богородицы, $3\frac{3}{4}$ в. дл., $2\frac{3}{4}$ 167 л. на бумагѣ. Строчное письмо типа папирусной Псалтыри. Рукопись XIV—XVI в.

49. Житѣе и 26 отдѣльныхъ произведеній (слова, бѣсѣды, толкованія и т. п.) Св. Василия Вел. $5\frac{1}{2}$ в. дл., $4\frac{1}{2}$ шир. 200 л. на пергаментѣ. Письмо строчное, красивое. Рукопись совершенно свѣжа и цѣла, въ крѣпкомъ кожанномъ переплетѣ. Переводчикъ съ греческаго Св. Евфимій, писецъ Савва, написана на Афонѣ, въ монастырѣ грузинскомъ Св. Іоанна Богослова въ 981 г. какъ видно изъ записей въ концѣ рукописи: ქე ადიდე სუელითა მ. და შული მათი სულიერი ეფთჳმე. ამისი თარგმანი (მთარგმნელი) იოვანე და მეტა შე გლახაკი საბა, ამისი უცბათ მწერალი... მე იოვანე დირსუიქენ მოგებად წმ. ამის წიგნისა, რი თარგმნა შულმან ჩემმან ეფთჳმე ბერძულისაგან და შრომაჲ დიდი ვახუშტისეთ ამას წა... აწ... მოგვიხსენეთ: მე იოვანე და სლრად და სორციელად ძმაჲ ჩემი იოვანე, თორნიკ ყოფილი, და შული ჩემი ეფთჳმე, რს თარგმნა ესე, და სულიერნი ძმანი ჩუტნი: არსენი, თე და გი... დიწერა მთასა წმ. ათანას სყოფელსა წმ. დსმშობლისასა, მონასტერსა წმ. იოვანე მახარებელისასა, ინდიკტიონსა დასაბამიდგანთა წელთა სეჳჳე (981 გ.)

50. Житѣя святыхъ, $7\frac{1}{2}$ в. дл., 6 шир. 348 л. на пергаментѣ. Строчное, четкое письмо X—XI, въ два столбца. Содержить въ себѣ: а) Житѣе св. Баграта, написанное ученикомъ его еп. Евагриемъ, праздн. 9-го іюля.... ცხოვრება და მოქალაქობა წმ. მ. წსა დამოციქულთა სწორისა ბაგრატისა, მღუდელ-მოძღურისა ტაგორამელთა ქალაქისა, ჭლავისა მის სიკილიისა, რელაწერა ევაგრე ებისკოპოსმან, მოწაფემან მისმან. Багратъ, по этому Житію, сынъ одного изъ *Понтийскихъ* жителей, въ дѣтствѣ приходитъ въ Антиохію, здѣсь онъ скоро лишается отца и матери, и отправляется послѣ этого въ Палестину, гдѣ въ одной деревнѣ слышитъ о чудесахъ Христа. Затѣмъ, послѣ смерти и воскресенья Спасителя Багратъ встрѣчается съ апостоломъ Петромъ, съ которымъ и отправляется въ Европу, гдѣ онъ и былъ убитъ. Итакъ, дѣятельность этого святого не имѣетъ отношенія къ грузинской церкви; быть можетъ, онъ, происходя изъ Понта, былъ лазь; б) Житѣе

и мученичество св. мучениковъ Евстафія и женыг его Теописы и дѣтей ихъ Агапія и Теописы; в) Поученія св. мученика Дмитрія (დჳაწლისმძღველის მღ. დიმიტრი), написанныя Іоанномъ архіеи. Θεσσαλονικійскимъ; г) Сказаніе св. блаж. Климента, папы римскаго, ученика св. апостола Петра, посланное имъ изъ Рима въ Іерусалимъ св. Якову, брату Господню, по порученію св. ап. Петра. Запись въ концѣ: ქე დიდუ სულის მ. კგნატო, 56.

51. Житыя св. греческихъ, $8\frac{3}{4}$ в. дл., 6 шир. 213 л. на пергаментѣ,—пальimpseсть. Письмо крупное, строчное X—XI в. Писаны въ одинъ столбецъ. Въ началѣ и концѣ недостаетъ листовъ. Встрѣчаются красявораскрашенные инициалы. Писецъ одной части рукописи иѣкто смиренный *Симеонъ*.

52. Житыя и перенесеніе мощей св. І. Златоуста, $8\frac{1}{4}$ в. дл., 6 шир. 240 л. на пергаментѣ. Письмо четкое, строчное X в. въ два столбца. Писана на Афонѣ, въ церкви св. І. Крестителя, при настоятельствѣ *Саввы*, слѣдов. до 980-го года, рукою *Іоанна*, კელითა იოვანე ჩინაღსითა.

53. Житыя святыхъ, $6\frac{3}{4}$ в. дл., $4\frac{1}{2}$ шир. 260 л. на пергаментѣ. Письмо строчное, красивое, афонское. Рукопись эта писана въ 1002 г. и хорошо сохранилась. Содержитъ въ себѣ житыя: св. Стефана, св. Игнатія антиохійскаго, св. Θεодора, св. сорока мучениковъ, св. Косьмы и Даміана, мученичество св. Георгія, житыя св. Евстафія, жизнь и чудеса св. Дмитрія, житыя св. Екатерины, св. Ирины и Марины, св. ап. Петра и Павла, мученичество св. Мамія (მამიასი). Имѣются записи писца этой рукописи *Акоилы Мтсвари* въ началѣ и концѣ, изъ которыхъ видно, что она написана при царѣ Багратѣ (III) въ 1002 г. по его же приказанію въ деревнѣ *Шаори*... დო, დიდუ ბაგრატ საფხსთა შეივე და ქართველთა კუროპალატო... რწ ინებს აღწერად წმ. ამის წიგნის წმ. მოწამეთად, ინდიკტიონსა შეივობისა მათისა კე; დასაბამიდგან წელთა ხქს, ქრქს სკბ. დაწერად და შეივობსა წადესე წიგნი შაორს, სოველსა წმ. დსმშობლისსა, მამსსსლისობსა ზენონ, და გადს დისსა, კელითა გლახაკის აკვილას მტბეგარისადთა....

54. Житыя святыхъ, $6\frac{3}{4}$ в. дл., $5\frac{3}{4}$ шир. 327 л. на перга-

ментъ. Письмо строчное, четкое. Содержитъ въ себѣ: Житіе и поученія Св. Макарія и Житіе Св. равноап. Баграта. Изъ записей видно, что рукопись эта написана *Исаіемъ* въ 1030 г. у Олимпа, въ грузинской пещерѣ (келіи) при церкви Пресв. Богородицы, по приказанію о. Григорія «въ царствованіе имп. Романа, когда онъ предпринялъ походъ противъ Сарацинъ (невъѣрныхъ) и побѣдилъ ихъ». Житіе Св. Баграта, переводъ Св. Евфимія, нѣсколько подробнѣе здѣсь чѣмъ выше (см. № 36), тутъ упоминается о властелинѣ Бонифантѣ, ბონიფანტი მთავარი. Вотъ эти записи въ концѣ Житія Св. Макарія: ნ დაიწერა მთხსა წმ. ოლიმპიოს სანქრძიმნეთისსა, ქვაბსა საუფიქლსა ქართუჭლთასა, ეკკლესიასა წმ. ღსამშობლისსა, ბრძანებითა მ. გრიგოლისათა, კელითა გლახკისა... ისაკისითა მანენითათა, მეფობასა რომანოზისათა (რომ... სსს), ოდეს სარკინოზედწავიდა, წარმოტყუებენა იგინი, ქკიიო სნ. Въ концѣ Житія Св. Баграта читаемъ: მოისვენეთ წმ. მ. ეფთჳმე, ნ თარგმნა ცხოვრება ესე წმ. მოციქულთა სწორისა ბაგრატ... და მ. გრიგოლი, ნ დაწერინა.... დაიწერა გლახკისა ისაკის კელით.

55. Житіе Св. Варлаама и Марѳы, матери Св. Симеона, 5 $\frac{1}{4}$ в. дл., 3 $\frac{3}{4}$ шир. 160 л. на пергаментѣ. Письмо строчное, отчетливое X—XI в., ср. съ № 14.

56. Житія и поученія святыхъ, 5 $\frac{1}{4}$ в. дл., 3 $\frac{3}{4}$ шир. 350 л. на пергаментѣ. Содержаніе: Житіе Св. Дородея и его поученія; Житіе Св. и бл. Саввы (праздн. 5 дек.), монаха Іерусалимскаго, уроженца Каппадокійскаго; Слово Св. Василія В. объ Успеніи Пресв. Богородицы. Превосходно сохранившаяся рукопись X в. Письмо строчное, красивое, снабженное многими записями позднѣйшихъ паломниковъ: еп. Елисе, Иларіона, Венедикта, Іоселіани и др. Рукопись эту приобрѣлъ нѣкто Савва, მამკებელი საბა ქრ-ჭამელი.

57. Житія Св. оо. греческихъ и грузинскихъ, числомъ 80—90, 8 в. дл., 6 $\frac{1}{2}$ шир. 362 л. на пергаментѣ. Письмо строчное, красивое X в. въ два столбца, въ вѣшномъ досчато-кожаномъ переплетѣ. Въ концѣ рукописи имѣется запись *Арсенія*, епископа Нинвоцидскаго. Содержитъ въ себѣ между прочимъ весьма важ-

ныя малоизвѣстныя Житія груз. Святыхъ: *Давида Дочнели*, *Шушаники*, Св. *Месукейскихъ* (წმთა მესუქეველთა), мученичество Св. царицы *Сенедухты* (წმებდა წმ. სენედუხტ-დედოფლისა), Святыхъ *Давида* и *Таречани* (წმთა დავით და ტარეკანისა), мученичество Св. *Або*, мученичество *Антонія Джавахи*, мученичество Св. *Георгія Зоравари*, мученичество Св. архіепископа *Нерсеса*, мученичество Св. *Гуландухты* (წმებდა წმ. გულანდუხტისა) и др.

58. Житія 12-ти греч. святыхъ, 8½ в. дл., 6½ шир. 272 л. на пергаментѣ. Содержитъ въ себѣ между прочимъ: Житія Св. Григорія Богослова, Григорія папы Римскаго, Прокопія, Николы, Андрея и др. Письмо строчное, крупное въ два столбца. Переводъ сдѣланъ Св. *Евфиміемъ* въ 980 г. (ქს. ს), списокъ этотъ писанъ *Арсеніемъ* и *Іоанномъ Грдзелидзе* въ 982 г. (ქსისტის აქათ უბ), а переплетъ сдѣланъ въ 1011 (ქს სჯ) г.

59. Житіе Св. Симеона-столпника и поученія Св. I Златоуста и Василия В. 5½ в. дл., 4½ шир. 217 л. на пергаментѣ. Письмо строчное, не красивое, X—XI в.

60. Житія и творенія Св. оо., 5¾ в. дл., 3¾ шир. 449 л. на бомбицынѣ. Письмо строчное, мелкое, XIII в. Переводъ Св. Евфимія, псець списка нѣкто *Теофила*.

61. Житія 20-ти Святыхъ оо., 6½ в. дл., 3¾ шир. 251 л. на бумагѣ. Строчное письмо XIV—XVI в.

62. Житія святыхъ оо. 9½ в. дл., 8¼ шир. 258 л. на бумагѣ. Строчное письмо XIV—XVI в.

63. Житія Святыхъ и ихъ труды, 21 главъ, 9 в. дл., 6 шир., 333 л. на бумагѣ. Строчное письмо XIV—XVI в.

64. Житіе Св. Григорія, 4¾ в. дл., 3¾ шир. 90 л. на бомбицынѣ. Строчное письмо XIII—XIV в. Рукопись сильно пострадала отъ червей.

65. Толкованія Св. Іоанна Златоуста на Евангеліе Іоанна, 8¾ в. дл., 4¾ в. ш.; 316 л., на пергаментѣ. Въ началѣ недостаетъ 3-хъ л., въ концѣ 1 л., изъ предисловія остается 5 л., затѣмъ слѣдуетъ толкованіе 1-ой главы: «въ началѣ бѣ слово». Письмо строчное, четкое, безъ украшеній. Рукопись X—XI в.

66. Толкованія на Евангелія: Матѳея, Іоанна и отчасти Луки и Марка, Св. Іоанна Златоуста, 7¹/₄ в. дл., 6³/₄ в. ш., 247 л. Одинъ изъ 3-хъ томовъ Толкованій Іоанна Златоуста на Четверо евангеліе; переведенныхъ Св. Евфиміемъ. Рукопись эта на пергаментѣ. Въ началѣ недостаетъ несколько листовъ. Письмо строчное, крупное, весьма разгонистое; чернила блѣдныя, въ два столбца, безъ украшеній, легко читается; въ кожанно-досчатомъ переплетѣ. Писцы этой рукописи, какъ гласятъ нижеслѣдующія записи, — оо. Арсеній, Іоаннъ и Окропиръ; переплетчикъ о. Серапіонъ; написана въ Асоно-Иверскомъ монастырѣ въ 1008 г. Переводъ Толкованій конченъ о. Германомъ... Вотъ эти записи въ концѣ рукописи: სსხელითა... დაიწერა მეორე ესე წიგნი ხელითა ჩვენ ცოდვილთა: არსენი, იოვანე და ოქროპირისაჲთა; განმანათლებლისა მ. ეფთიმეს ნამუშაკვევი ესე საშალა წიგნი არის (2-ოი თ.)... ლოცვაჲ ჭყავთ წითა მითა ჩითის იოვანესა და ეფთიმისა თარგმანებისათჳს... და ჩნუებად მწერალთა და სერაპიონ მმელელისა თს... ნ დაიწერა მთა წმიდას ათონას მონასტერსა წითა მითა იოვანეს და ეფთიმისა, საყოფელსა ღს-მშობლისსა. ქრონიკონი იუთ სკლ (1008)... მე ცოდნ თე შევკანმე.... ჰმა სსხარების თარგმანებისა დირს ვიქმენ დათავებად გერმანე და ვინცა.... Эти двѣ записи Θεодора и Германа сдѣланы другимъ почеркомъ, а первая почеркомъ текста.

67. Толкованіе Св. Іоанна Златоуста на Ев. Матѳея, перев. Св. Евфимія, 8¹/₂ в. дл., 6³/₄ в. ш., 333 л. на пергаментѣ. Это одинъ изъ трехъ томовъ Толкованій; бытъ можетъ, — автографъ самого переводчика Евфимія, написанный имъ при содѣйствіи монаха Іоанна Грдзелидзе, какъ можно заключить изъ записей, встрѣчающихся въ разныхъ мѣстахъ рукописи. Письмо строчное, весьма крупное начала XI в., безъ украшеній, въ два столбца. Въ началѣ недостаетъ четырехъ листовъ. Въ одномъ мѣстѣ, въ среднихъ рукописи читаемъ: წნო ღწნო... ლოცვა უავთ მშის ჩემისა იოვანეს თს და მეცა ცოდვილი ეფთიმე... მამისენიეთ რწ ბრძანებითა და სარკებითა მათითა ესე წიგნი ბერძულისაგან ქართულსა ენასა გამოვთარგმანე... Въ концѣ текста читаемъ: ღბა მწდა... სრულ ყოფად თარგმანებისა წსა ამის სსხარებისსა... წნო მსხარებელნო და წო ოქროპირო მეოხ ევევნიო წე

უს მამას ჩემს იოვანეს და მეცა შემეწავლეთ უდიდსი ესე და მრავალთა ცოდვითა თანამედები მონად თქვენი ეფთჳმე... და... ბერი იოვანე გრძელდით... რწ ესე წიგნი შეამზადა განმანათლებლად....

На слѣд. стран. слѣдуетъ часто встрѣчающееся въ Афонскихъ и Иерусалимскихъ спискахъ этихъ книгъ «Завѣщаніе»: ვინცა ამს წიგნს სწერდეთ ესე ანდერძითანა დაწერეთ ქტს სიფრუელსათს... слѣдуетъ длинное богословско-нравоучительное разсужденіе на 6 страницахъ о важности и значеніи Толкованій на Четвероевангеліе Св. Іоан. Златоуста; затѣмъ прибавлено: ხ ენსა ამს წსსა ქართულსა არავინ სდა პოვნილ იყო აქამოდე, რათამცა გამეცხვნეს წნი ესე წიგნნი-თარგმანებანი წსა სხარებისანი, ად საბერძნეთსა ესე ეკლეზიანი და რომისანი სავსე უფნეს ამათგან, ხ წსა ამს ქეანას ნაკლუდეგან, და არა ესეოდენ წიგნი აკლდეს ენსა წსა, ად სხვანი მრავალნი, ამისთს მე გლახავი ესე და ნარჩევი ესე შთა მონაზონთა იოვანე მწუხარე ვიფავ ამის საქმისა თს, რლ ესრეთ ნაკლუდეგან იყო ქვეყანა ესე ქართლისადა წიგნთაგან და დიდი ხარკება და მოღვაწება ვახვენე, და შვილი ჩემი ეფთჳმე განვსწავლე სწავლითა ბერძნულითა სრულიად და გამოთარგმანებად წარგმართე წიგნთა ბერძნულისაგან ქართულად და აღწერნეს წს მ რ — перечислены 31 трудъ, уже известные изъ Житія Евфимія: 1) შდ თარგმანება იხეს თავისა წსა სხარებისა, 2) სწავლანი წსა შმსა წსა ბასილისნი და მისიფე თარგმანებადა ფსალმუნთა, 3) წიგნი წსა კლემასისისი, თავი ლ, 4) წიგნი წსა მაკარისისა, 5) მაქსიმეს სწავლანი რიცხვთანი, 6) წიგნი წსა ისაკისი, რსა შა არიან სხვათაგა შმთა გამორჩეულნი სწავლანი, 7) წიგნი წსა დორეთისი, 8) წამებადა და სწავლანი წსა მოწამისა დიმიტრისი, 9) ცხოვრება და წბა წსა სტუფანე ახლისა, 10) ცხოვრება და წამებადა წსა კლემენტის ჭრომთა შაპისადა, 11) წბა წსა კლიმი ანკვირელისადა, 12) ცხბადა წსა ბასილი კესარიელისადა, 13) ცხბადა წსა გრლი ღს-მტეფ. და თქმულნი მისისი, 14) ცხბადა წსა ბაკრატისი, 15) წბა წთა მინა ერმოგინეთი, 16) გრლ ნოსელისა თქმულნი: შესენა ძმისა მისისა ბასილისა და ქალწულებისათჳს და წსა «შმაო ჩვენისი» თარგმანი, და წთა მარხვათა თს და დიდისა მოსე წინასწარ-მეტეფელისა ცხოვრებისა თარგმანი, — სხედ დაყუდეებისა, რი ძმასა ვისმე ოდესმე ეთხრა... 17) იწემანარობელისა «ხილვად» და «ხილვისა» თარგმანი

ანდრია კესარიელისა, 18) თქმული წესი ინი დამსკეკლისაჲ: ორისა ბუნებისათჳს ქრისტესის; სხვა წესი: ღესმ შხს შობისათჳს, 19) ცხოვრება დისათანსესი, 20) წესი წათს მითა ყრმათა: ალფიოს, ფილადელფოს და კვირინესი, 21) ცხოვრება წესი ონოფრი მოძღვრისა, 22) ცბა მრმ მეკვიპტსა სდ, 23) სწავლანი წესი ოსონიქსნი, 24) სწნი წესი ეფრემისნი, 25) სარწმუნოებისათჳს, 26) სჯნაქსარი ბერძული, რლ ზრინ კრებისნი და წელწესი ეთა დღეთა განტებისნი მსს შა, 27) მიმოსვლანი და ქდაგებისნი წესი ინი მსხრობელისანი, 28) თარგმანება კალატელთა და თესალონიკელთა და ჭრომიელთა ებისტილისაჲ წესი ოქროპირისა, 29) დასდებელნი მარხვათანი სდ, და სხვათა მრავალთა წათა გალობანი, 30) წესი წესი და ყდ ქებულისა ჰროკოპისი.

ს აწ ეამსა სიბერისასა და უძღურებისა ჩემისასა წარმართე შჯლი.. ჩემი ეუთიმე და ვისარეკე, რთა თარგმანებაჲიცა მათეს თავისა წესი სსხარებისაჲ დაწეროს ენასა ჩვესსა, რლი იგი სიმრავლისათჳს შწმისა აქამომდე არ დაგვეწერა, რ ვა ხედავთ დიდი წიგნი არს...

აღესრულა დაუკლებლად წესი ესე წიგნი, რი უმშვენიერეს არს ეთა წიგნთა... აწ გვედრებით რცა აღსწერათ, რცა იკითხავდეთ და რცა ისმენდეთ სხენებულმცა ვართ... გლასაკი ესე იოვანე შეილისა ჩემისა ეუთიმეს თანა.

Далѣе слѣдуетъ перечень статей, входящихъ въ составъ Толкованій на Евангелія Св. І. Златоуста, — ихъ числомъ 90 (ѳ).

Въ самомъ концѣ: даესრულა თარგმანებაჲ ესე ნუსხად თავისა სდ კელითა გლასაკის ეუთიმისითა მთასა წესიათანს, სყოფელსა წესი ღესმშობლისსა... Какъ видно, рукопись эта писана рукой самого Евфимія. Достоиню вниманія, что въ приведенномъ выше списокѣ его трудовъ не значится Номоканонъ (VI Вселенскаго Собора), груз. переводъ этого Номоканона, по словамъ нѣкоторыхъ древ. груз. писателей, принадлежитъ Ефрему-младшему, XI в., ეფრემ მცირე; равно не видно изъ этого же списка, чтобы Св. Евфимій переводилъ Евангеліе или Апостоль, а перевелъ лишь толкованія Св. Іоанна Златоуста на Евангеліе, Апостоль и бытъ можетъ, переводилъ Апокалипсисъ св. І. Богослова съ толкованіемъ на него Андрея Кесарійскаго.

68. Дѣствица Св. Іоанна Климака, 8½ в. дл., 5½ в. ш.,

315 л. Пергаментная рукопись. Письмо строчное, крупное, въ два столбца, безъ украшеній. Весьма хорошо сохранившаяся рукопись, въ крѣпкомъ кожанномъ переплетѣ. Въ предисловіи этой книги Св. Евфимій говоритъ, что «въ существовавшемъ до него сокращенномъ переводѣ этой книги, она называлась კლემასისი «Клемакси», опъ же, Евфимій, въ своемъ переводѣ озаглавилъ ее კიბე «лѣствица». Первый списокъ перевода Св. Евфимія писанъ Иоанномъ Свинкели въ 983 г., а настоящій списокъ иѣскимъ Саввой. Все это явствуетъ изъ нижеслѣдующихъ записей: ს ოსა გამოკლებული იგი მცირედი ეთარგმნა, — კლემასისი ეთქუა... ვინაჲდა გან უკუეს შირველსა მას თარგმანსა მრავალი მრუდად დაეწერა და მრავალი დაეკლო, ამისათვის მე გლასსაკმან ეფთჳმე ბრძანებითა წესა მისა ჩემისა იოვანესით ვთარგმნე ესე წა მას წეს თჳთ ეთქუა ბერძულად... აწ... ლოცვა ჭყავთ წთა მ მათ ჩვენათს იოვანესთს და იოვანე სჯინკე აღისათს და ჩემოჯსცა ცოდვილისა ეფთჳმეს და რნი სწერდეთ — ვა აქა ჭზოვოთ აგრე დასწერეთ... «კიბე სათნოებთა, ცადადმეფანებელი». .

Въ концѣ почеркомъ текста: ქე-ადიდე ს ლითა მამა და მოძღვარი ჩვენი იოვანე და მიეტ მადლი წინამძღვრობისა... ქე-ადიდე ს უღთა მამა იოვანე სჯინკელი და მიეტ მადლი მოძღვრებისა... ქე-ადიდე ს ლთა წე მ. ეფთჳმე ამისი თარგმანი (მთარგმნელი) მთელი და მიეტ სული სიბრძნისა შენისა და განაძლიერე თარგმანებად წივნთა... ესე წმ. წივნი მე იოვანე სჯინკელმან დაეწერე ბრძანებითა წესა მისა და მოძღვრისა ჩემისა იოვანესითა და ეფთჳმესითა... დაიწერა ქენსა საბერძნეთისასა, უდაბნოსა მთა წესასა, მეფობასა ბასილისსა და კონსტანტოქოსსა, პატრიარქობასა ნიკოლასსა სრუსოვერგისსა, დასახამიდგან წელთა ხეჳჳ. ქარონიკონი იყო; სვ. (983 г.)

Въ заключеніе почеркомъ текста: მე საბა ამისი უცხად მხსრეკალი გვეედრებით... მოამისენით. На послѣдней страницѣ записи: Иларіона и Венедикта, который и переплелъ рукопись, — это паломники XVIII и XIX стол.

69 Поученія Свв. I. Златоуста и Ефрема Сирина, 8 в. дл., 6½ ш., 317 л., на пергаментѣ. Роскошный экземляръ унциальнаго сдавленнаго письма, въ два столбца, безъ одного начальнаго листа. Переплетъ иѣсколько разбитъ. Списокъ этотъ въ 977 г. писанъ на Авоиѣ въ груз. Лаврѣ Ушки (Ошки), при церкви Св. I. Крес-

тителя, во время настоятельства Саввы, рукою днкая Стефана. Завѣщаніе «ახდებო» писано рукою Давида. Въ записяхъ имѣются интересныя историческія свѣдѣнія о Торникѣхъ, строителѣ Иверскаго монастыря на Афонѣ. Вотъ эти записи: *წო იოანე ოქროს ზირთ და წო ეფრემ, მეაზ ეფენით იოვანე ვარაზვანეს და შვილთა მისთა წე ქსა. წო ნათლისმცემელა; იოხე შენ მიერ ნათელ-ცხებულისა (იო ქსა) თანა მ ქლ, აბლრ ბ. იო ძეო ღთსაო, შეიწყაღე სული იოვანესი და სტეფანესი, რწ წა ესე წიგნი დაწვერე... Это все писано почеркомъ текста, нижеслѣдующее же Послѣсловіе строчнымъ письмомъ. Послѣ длиннаго богословскаго разсужденія слѣдуетъ: მე იოვანე თორნიკ-ყოფილმან და ძმამან ჩს იოვანე ვარაზვანე, — ძეთა სულ გურთხეულისა ჩორღვანელისა მოვიგეთ და დაწვერეთ წ და ესე წ გნი, რსა ეწორების წთა მ მთა მ რ «სამოთხე»... სალოცველად და სადიდებლად მ დ ძლიერისა და ღს-მსახურისა მეფისა და ყოვლისა აღმოსავლისა გურაზალატისა დაფითის თს... რ მართლმადიდებლობისა აუღლი არს და მსგავსად შემქს თვისისა სიმდაბლისა წესსა შა იქტევის... და მათსა შ დ, სალოცველად თავთა-ჩნთა: მ დ იოვანე თორნიკ ყოფილისათვის და აწ წთა მეფეთა მ რ იოვანე სუნგელოზისათს, რ წცა სიყვარულისათს ღთსა დაუტევა დიდებამ ქენისამ და ჭზოვან ზეცისამ... რ .... მსწრაფლ შეიცვალა ხსტი ერის ვაცობისამ და შეიშალა სახე მეუდაბნოეთამ, ნ დ ამასცა სახესა შა დიდად და ერთგულებითა ჭმსახურს ძელსა ცხორებისასა და წთა მეფეთა: რაჟამს იგი გამოჩნდა ქვეყანასა საბერძნეთისასა ვაცი განლალებული და მხდომად აღუდგა წთა მეფეთა, — ამან ისწრაფა და მოიწია ძლიერისა და ყ თ გერძოვე უძლეველისა დაფით გურაზალატისა და ბრძანებითა ამათითა დაამხუა განზრახვამ მისი და განამტკიცნა წნი მეფენი, — ღწ დაიცუვიან სულით და ხორციით. და მეგრე იოანე ვარაზვანის თს და მეუღლისა მისისა და შჯლთა მისთა მიქაელისა და ჩორღვანელი ზორაგარისა, და ჩორლოდისათვის, და თორნიკისათს, და ძმისწულთა ჩემთა: ჩორღვანელი პატრიკისათს და სალ ცად სულისა ბაკრატ მაგისტროსისასა და მშობელთა ჩემთა ჩორღვანელისათს და მარიამისთს, და ძმათა ჩთა ბაკრატისთს და არშუშადისთს, და აბულარბის თს, და მამის ძმისა აბულარბის თს, და არშუშაძისთს, და უღთს სახლისა ჩემთა მიცვალე-ბულთათს.*

დაიწერა წმ. ესე წიგნი დიდებულსა ლაფრასა ოშკს, საყოფელსა
წესა ნათელის მცემელისსა, მამობასა საბაძსა... კელითა სტეფანე დე-
კანოზისათა და მისითავე კელითა შეიმოსა; ქრონიკონი იყო რეჟ
(977 გ.)

Тѣмъ же почеркомъ: ესე ანდერძი მე უღირსმან... და დის-
წულმან ღთ-შემოსილისა მამისა მიქაელ მადრეკელისამან დაფ-
წერე....

Въ этой записи подробно указаны имена родственниковъ Тор-
никія въ слѣдующемъ порядкѣ: Торникій, въ монашествѣ Іоаннъ
Сингелось, отецъ его Чордванели, мать Маріамъ, братья отца:
Абуларбъ и Аршуша; братья Торникія: Іоаннъ Варазваче и су-
пруга его, Багратъ, Аршуша, Абуларъ; дѣти Варазваче: Микель,
Зораваръ Чордванели, Чоролоди и Торникій; другіе племянники
Торникія: патрикій Чордванели и Багратъ магистросъ. Дѣти же
Торникія, которыхъ было нѣсколько, равно и жена его здѣсь не
упоминаются. Въ этихъ записяхъ говорится впервые, между
прочимъ, о походѣ и пораженіи Варды Склира Торникіемъ.

70. Толкованіе на Евангеліе Матоея Св. Іоан. Златоуста,
8³/₄ в. дл., 6³/₄ ш., 260 л., на пергаментѣ. Это — первая книга изъ
трехъ вышеуказанныхъ книгъ Толкованій, переведенныхъ Св.
Евфиміемъ съ греческаго; обнимаетъ главы I—XVIII. Письмо
строчное, очень крупное (ფარსი), рукопись свѣжа, цѣла, въ кож.
переплетѣ, безъ одного начальнаго листа. Переводчикъ, Св. Евфи-
мій, переводилъ его, какъ видно, въ 979 г., списокъ этотъ писанъ
писцами Арсеніемъ Ниноцминдели, Іоанномъ Грдзелидзе и Окро-
пиромъ въ 983 г. Переплетъ сдѣланъ о. Серапіономъ, вѣроятно,
въ 1008 г. Послѣсловіе въ концѣ рукописи почеркомъ текста
начинается: სსეკლითა... და ბძძანებითა ღთ-შემსსა მშისა ჩნსა
ეფთუმესითა ჩვენ გლასაჩნი და ცადვილნი: ასკენი ნინოწმინდელი და
ილვანე გრძელიძე და ოქროპირი ღირს ვიქმენით დაწერად კელითა
ჩნითა წთათა ვგნთა თარგმანებულთა განმანათლებელისა წესა მშისა
ჩნისა ეფთუმესითა ბერძულისაგან ქართულად... და მოსახსნლად მ.
იოანესი, რი იგი ჩრს ამის ყილსა კეთსა მიზეზი, რლს განსარდა
და განსწავლა მშა ეფთუმე... ჩვენ მწერალნი და მმოსელი სერაპიონ

მოგვიხსენიეთ. დაიწერა მთავსა წესა, იოანის მოხსატერის, ქრთის წითა
მმთავსა იოვანე და ეფთჳმისსა. ბერძულად დაბ. წელნი იუვენ ტფივი,
ინდიკტიონი ვ, ჳვარცმიდან შჳბ, ქართლად დასაბამიდგანნი წელნი
სქობ, ქორთნიკონი იუო მეცამეტე და მოქცევა სკს, ჳვარცმიდან
შოთ. ქე აგურთსე და გარდაუხადე მ. მქლსა, თა და ბაკურ ჳატრიკსა,
რთა შეგვეწიეს სავასით ამათ წიგნთა.

წესა სსხარებისა მათეს თავისაჲ ოდენ თარგმანი სამ წიგნად შეი-
მოსა: ესე ჳარვეელი წიგნი არს, — ა თავიდგან იხ თავადმდე სწერის
ამა წიგნსა.

მეორესა წიგნსა: ით თავიდგან მე თდ.

მესამესა: მე გან ე — ამის შა დასრულდების და წესა დასასრულსა
განგებულებისაჲ ანდერძი ამას (მესამეში) დაუწერია მ შა ეფთჳმეს.

Другой рукою написано: მე ცოდვილმა თე შეგვასმე წიგნი ესე...

71. Сборникъ поученій Св. Григорія Нисскаго и другихъ
Отцевъ Церкви, 6³/₄ в. дл., 5¹/₂ в. ш., 284 л. на пергаментѣ;
строчное, крупное письмо X—XI в. въ два столбца, въ кожан-
номъ переплетѣ, безъ послѣднихъ листовъ.

72. Сборникъ поученій Св. Василя архіепископа Каппадо-
кійскаго, Св. Зосима и Св. Ефрема Сирина, 3³/₄ в. дл., 3 в. ш.,
127 л. на пергаментѣ. Это — автографъ Св. Евфимія — перевод-
чика, рукопись X в. На трехъ листахъ этой рукописи помѣщено
письмо Св. Евфимія монаху Θεодору, въ которомъ онъ распро-
страняется объ апокрифахъ и монашеской жизни: წიგნი, რომელიც
მამამან ეფთჳმე მიუწერა მთაწმინდით თევდორეს სუტესსა მრეკალსა
ჳსეუხად.

73. Сборникъ поученій Св. Отцевъ, 4³/₄ в. дл., 3³/₄ в. ш.,
121 л. на пергаментѣ; письмо строчное, четкое, значительная
часть автографъ Св. Евфимія, остальная писана позже и содер-
житъ въ себѣ между прочимъ рѣчь Св. Григорія еп. Нисскаго о
братѣ своемъ Василю Великомъ; посланіе Св. Василя Бого-
слова къ Свят. Григорію. Рукопись эта безъ переплетѣ.

74. Шестодневъ, 5³/₄ в. дл., 4³/₄ ш., 197 л. на пергаментѣ.
Дефектная рукопись; почеркъ Св. Евфимія.

75. Толкованіе Священнаго Писанія и Ирмосы Богородичныя,

5 $\frac{1}{4}$ в. дл., 3 $\frac{1}{2}$ в. ш., 162 л. на пергаментѣ. Письмо строчное, крупное; поправлено во многихъ мѣстахъ Св. Евфиміемъ; въ одномъ мѣстѣ имѣется его запись въ которой проситъ читателей помолиться о прощеніи ему грѣховъ. Рукопись X в., въ крѣпкомъ кожаномъ переплетѣ.

76. Труды Св. Отцевъ: Григорія Богослова, Василия Великаго и Іоанна Златоуста, 6 $\frac{1}{2}$ в. дл., 4 $\frac{1}{2}$ ш., 249 л. на пергаментѣ; письмо строчное. Писецъ Арсеній писалъ въ Иверскомъ монастырѣ на Афонѣ при настоятельствѣ Георгія въ XI в. Рукопись въ переплетѣ.

77. Ученіе Дорооея о монашествѣ и Жемчугъ Св. І. Златоуста. 5 $\frac{1}{2}$ в. дл., 4 в. ш., 215 л. на пергаментѣ; строчное письмо X—XI в.

78. Труды Св. Отцовъ, 5 $\frac{3}{4}$ в. дл., 4 в. ш., 315 л. на пергаментѣ; письмо строчное, красивое, X в. Содержитъ въ себѣ между прочимъ труды Св. Ефрема Сирина, Житіе Св. Маріи Египетской и др.

79. Труды Св. Отцовъ, 5 $\frac{3}{4}$ в. дл., 4 $\frac{1}{2}$ ш., 130 л. на пергаментѣ; строчное, мелкое письмо X—XI в. Содержитъ въ себѣ: сокращенное толкованіе посланій ап. Павла Кирила Александрійскаго, поученія Григорія Нискаго и Житія Святыхъ, въ переводѣ Св. Георгія Святогорца.

80. Сборникъ поученій Св. Григорія Нискаго и др. оо., 6 $\frac{3}{4}$ в. дл., 5 $\frac{3}{4}$ шир., 284 л. на пергаментѣ. Строчное, крупное письмо, въ два столбца X—XI в. Послѣднихъ листовъ не достаетъ.

81. Толкованіе на Ветхій Заветъ Св. Іоанна Златоуста, 5 $\frac{3}{4}$ в. дл., 4 в. ш., 160 л. на бумагѣ, сильно поношенная рукопись; второй разъ переплелъ ее нѣкто Савва. Почеркъ церковный, близко подходящій къ гражданскому письму. Рукопись XIV—XVI в.

82. Толкованіе на Апостоль, 8 $\frac{1}{2}$ в. дл., 5 $\frac{1}{2}$ в. ш., 117 л. на бумагѣ. Письмо строчное, красивое, въ два столбца, на лицо имѣется только послѣдняя половина рукописи, которая писана XIV—XVI в. Всѣ бумажныя рукописи Иверскаго монастыря въ плохихъ, разбитыхъ кожаныхъ переплетахъ.

83. Труды Св. Ефрема Сиринна, $7\frac{1}{4}$ в. дл., $4\frac{1}{2}$ в. ш., 145 л. на бумагѣ. Письмо строчное, красивое XIV—XVI в. Рукопись сильно пострадала: многіе листы вырѣзаны и выѣдены червями. Она содержитъ въ себѣ: посланіе Св. Ефрема Сиринна къ монаху Іоанну о Терпѣннн и другія его поученія.

84. Шестодневъ Св. Василія Великаго и поученія Св. Григорія Нпскаго, $7\frac{3}{4}$ в. дл., 5 в. ш., 329 л. на бумагѣ; письмо строчное XIV—XVI в.; послѣднихъ листовъ не достаетъ. Въ началѣ нмѣется изображеніе Креста, въ концѣ изображение І. Христа.

85. Поученія Св. Іоанна Златоуста, $8\frac{1}{4}$ в. дл., $6\frac{3}{4}$ в. ш., 167 л. на бумагѣ; письмо красивое, четкое, строчное въ два столбца XIV—XVI в. Рукопись эта сильно пострадала отъ времени; не достаютъ листы въ началѣ и концѣ.

86. Исторія Грузія Вахуштія, $7\frac{3}{4}$ в. дл., $4\frac{3}{4}$ в. ш., 308 л. на бумагѣ, въ которой прозрачными буквами значится 1811 г.: Полное грузинское заглавіе: ისტორია გეორგიის ანუ ყოფლის, საქართველოს, ქმნილი ფსუშტის მიერ ბაგრატონისა, ძისა ვახტანგ მეფისა. Письмо гражданское, строчное, красивое, мелкое, есть и кншварныя заглавія, писанныя вязью церковнаго письма. Рукопись эта, принадлежавшая нѣкому «Сіятельному англійскому маіору Венту Саабу и женѣ его Маріамѣ», какъ гласитъ грузинская запись въ началѣ рукописи отъ 1824 года, пожертвована, по словамъ другой записи въ началѣ же этой рукописи, Аонскому Иверскому монастырю Пл. Иосселиани 23 сентября 1859 года. Въ самомъ началѣ, какъ сказано, нмѣется грузинская запись, сдѣланная женской рукой, свидѣтельствующая о принадлежности этой рукописи упомянутому англ. маіору: ესე საქართველოს ცხოვრების წიგნი იხულისა შიორის ვენთის საბის არის და დემეტრის შახშარის მას და იმისი მეუღლე შარამის ხანის სიტატსლეშიდ, რომე შათი ძე ბწყინვალე დავით შშიდლობით შობრძანებულ იყოს და დედამას შშიდლობით ენახოს. ქრისტეს აქეთ ზეგდ. Какъ видно, нѣтъ никакой разницы между спискомъ этимъ и другими известными списками исторія Вахуштія. Рукопись эта въ крѣпкомъ кожанномъ переплетѣ.

Печатныя грузинскія книги Иверскаго монастыря на Афонѣ.

87. Часословъ церковной печати, напеч. въ Тифлисѣ 1710 г. 421 стр. in 4-о. Заглавіе: ჟამნი აჲ სასლი დაბეჭდილი ქართულს ენასა ზედა, ჟამსა ამაღლებულისა და სხელოვანისა მეფისა უსა უსა ქაინოსრისა. შრომითა და წარსაგებელითა საფასეთასა განმგებელისა მისისა ბატონი შვილისა უსა ვახტანგისა; გაიმართა კელითა ნიკოლოზ მღუდელ-მონასტრის ორბელის შვილისითა, კელითა მიხაილ სტეფანეს ძისა უნგროვლახელისა, ქალაქსა ტფილისისა, ქრისტეს აქეთ ხლი. На слѣдующей страницѣ гербъ грузинскихъ царей и посвященіе царю Кайхосрѣ: მცირე ამათ მბეჭდავთაგან მოსტამბე მხურავლით გულით გმუშავობ მოსამსახურე თქვენი მიხაილ სტეფანე შვილი უნგროვლახელი Это отпечатано гражданскими буквами. Въ концѣ книги на послѣдней страницѣ портретъ Правителя Вахтаंगा (царя Вахтаंगा VI) и кругомъ надпись: უფალო დაიციე ორსავე ცხოვრებასა მეუღლით, ძით და ასულით.... გამგებელი საქართველომს ვახტანგ.

На 3-ей отъ конца страницѣ: დაიბეჭდა ქქსა ტფილისისსა, კელითა მესტამბე მიხაილ სტეფანე შვილისა-უნგროვლახელისა, ქრისტეს აქეთ 1710.

88. Цвѣтная Трїодь in folio, 372 стр. церковной печати, напечатана въ Москвѣ при Императрицѣ Аннѣ Иоанновнѣ, по приказанію архіепископа грузинскаго Іосифа Кобулишвили-Самебели, рукою священника Христофора Гурамяшвили. Напечатана на основаніи 4-хъ грузинскихъ списковъ и сличена съ русскою (славянскою) Цвѣтной Трїодью. Въ нѣсколькихъ мѣстахъ въ началѣ записъ: მეფის ძის თეიმურაზის კარის ეკკლესიის არის, 1817.

89. Служебникъ in 4-о, 215 стр., напечатанъ церковнымъ шрифтомъ въ Тифлисѣ, 1751 г. Заглавіе: ბრძანებითა... ქართველთა მეფის თეიმურაზისათა და ძისა მათისა კათ მეფისა ირაკლისათა, გურთხევითა ს და საქართველომს პატრიარქისა ანტონისათა დაიბეჭდა წიგნი ესე საღმთო მსახურებისა, საფასითა წარსაგებელითა ბეჭდისა ამის მაახლის ირაკლი მეფისა, სამეფოსა ქალაქსა ტფილისისსა, პა-

დაცეს შინს სავატრიონხელს, განხორციელებისაგან ხელს. თუ სეკდ. 10; დასბ. ხსნთ. Въ крѣпкомъ переплетѣ. Въ началѣ имѣется записъ митрополита Исидора, экзарха Карталиннїи и Кахетїи, что онъ жертвуетъ эту книгу Афонскому Иверскому монастырю, Тифлисъ, 1857 г. 24 сент.

90. Требникъ 200 стр., in 4-о, напечатанъ церковнымъ шрифтомъ въ г. Кутаисѣ, 1803 г., при Имеретинскомъ царѣ Соломонѣ II и женѣ его Марїамѣ, какъ гласитъ заглавный листъ.... დაბეჭდა სამეფოს ქალაქს ქუთაისს. ჰდაცეს შინს სამეფოს ხელს. Книгъ, напечатанныхъ въ Кутаисской царской типографїи 1800 — 1810 гг. крайне мало; этотъ Требникъ — рѣдкій экземпляръ.

91. Параклитонъ in folio, 450 стр. напечатанъ въ Тифлисъ въ 1762 году (ხელბ) церковнымъ шрифтомъ, при царѣ Ираклїѣ II.

92. Молитвеникъ in 4-о, 396 стр. церковной печати, въ Тифлисъ 1795 г. Напечатанъ священникомъ Кежерашвили, по повелѣнїю царя Ираклїя II, по печатнымъ исправленнымъ по греческимъ и русскимъ (церковно-славянскимъ) спискамъ Іоанномъ Мангели, затѣмъ Католикосомъ Антонїемъ; при печатанїи трудились священникъ Тусишвили, сынъ Іоанна и Петре Мамацашвили. Въ крѣпкомъ переплетѣ.

ქართული წიგნების სახელები.

ივერიის მონასტერსა შინა მღებარეთა

მთავრდება.

საქართველთა ეთნოგრაფიკული მონასტრისათვის, ვითარცა მედიკალინური წიგნი ქართული ივერიის მონასტერშიდ იყოს, მათი სახელები თითოეულად მოგვწერონ, ამისთვის, საჭირო არსო, და სერაფიმს აქ წიგნი მოეწიკა, და რომელიც ვინილე სრული წიგნი, განურყვნელი, აქ დაგწერე მათი სახელები და წარმოგზავნა მონასტერმა; დადაცათუ უცოდინარი ვარ და ცოდვილი, განა შეწევნითა ღუთისამშობლისათა განვიხილე და დაგწერე აქ თავებნი წიგნთანი, წმიდის ეგთიმის და გიორგის თარგმნილი და სხვანი, რომელიცა ვაზვე, ვითარ შევიძელ, ~~და~~ შემინდევით უფაღონო!

1. სიტყვა სწავლისა და მოძღვრებისა, თქმული წმიდისა გრიგოლ ნოსელისა; დაწევა თავისა:

«ღუთისამშობლისა საიდუმლოთა წინამძღვართათვის თანხანადებარს და საჭირო» . . . .

2. მისივე თქმული: დისა თვისის ცხოვრება.

3. მისივე: ძიება სულისათვის, დისა თვისის მაკრინასა [მიწერილი].

4. მისივე: თარგმანება «მოამხსენისა».

5. ეპისტოლე არმონიოს მიმართ, თუ «რამ არს ალექსა ქვანისა მიმართ და ძალი და სახელი მისი».

6. მისივე: ეპისტოლე აზმონიოს, და კესარიონ და ულუმიზიოს მოადვანეთა შიშართ «სისრულისათჳს და წათა უწყოდით, თუ ვითარნი ჯერაწს, წათა იუოს ჭტი ქრისტეანუ.
7. მისივე თქმული: მკვდრეთით აღდგომისათჳს უფლის ჩუწნის იესო ქრისტესა, — დაწყება თავისა ესრეთ:
- «წაფდენიცა მამათ მთავართა კურთხევა საღმრთო სულის მიერ დამტკიცებულ აწს»...
8. მისივე: შესხმა მელეტი მთავარ ეპისკოპოსისა ანტიოქიას, დაწყებათავი:
- «აღმარძინა ჩუწუნ რიცხვი მოციქულთა საღმრთა ანან მოსციქულმან»...
9. მისივე: შესხმა თეოდორე დიდისა მოწამისა, — თავი დაწყება:
- «ერნო ქრისტესნო და სამწყსონო წმინდანო»...
10. მისივე: შესხმა ორმეცთა წმიდათა მოწამეთა.
11. თქმული ნეკტარი კოსტანტინუპოლელ მთავარ ეპისკოპოსისა «სასწაულთათჳს თეოდორესა», რომელი ესე იკითხეს შაბათსა პირველსა, — თავი დაწყება:
- «ბრწყინვალე აწს და მშუწნიერ დღეს მგალობელთა მთავრისა დავითისანი ძნობად»...
12. თქმული ათანასე ალექსანდრიელისა «სასწაულისა მისთჳს, რომელი იქმნა პატრიოსნისა ხატისა მიერ ულისა ჩუწნისა იესო ქრისტესა», — თავი დაწყება: «აღიხილენით თუანნი გონებათა: თქუწნთანი ქრისტეს სამწყსონო და იხილეთ სახლი ესე საკვირულებად»...
13. გრიგოლ ნოსელისა თქმული «შობისათჳს უფლისა ჩუწნისა იესო ქრისტესა, რომელსა შინა მოიხსენებინ ჩხილისა და ჩხვილთა მათ წმიდათა, რომელნი მოსწნა ეროდუ», — დაწყება თავისა: «დაჭბერეთ საღმრთათჳს თავთა ნესტებთა, იტყვიან მგალობელი მთავარი დავით საჩინოსა ანან დღესა»...
14. მისივე: შესხმა წმიდისა სტეფანე პირველ მოწამისა, — თავი:
- «წაბამ კეთილას ჩს კეთილთა ესე შეწყობილება»...

15. მისივე: შესხმა წმიდისა ეფრემ ასურისა, — თავი: «აღმძრავსა მე წინამდებარისა ამის პირისა მიმართ».

16. «ცხოვრებისათჳს და სასწაულთა წმიდისა გრიგორი სავიწარმელთა მკჱმედისა ნეკესარისა ეპისკოპოსისა», — თავი დაწეება:

«პირი უკუჭ და სწრაფა ერთი არს ჩუჭნისა ამის სიტყვისა»...

17. დიდისა ბასილისა თქმული «ექვსთა დღეთათჳს» თარგმანება მალლად და კეთილად, — თავი დაწეება: «რომელსა ენების დაბადებისათჳს სოფლისა მოთხრობად დასაბამად ხილულთა ამით შემკობისა, ესე ვითარსა სიტყვისა შუჭნის დაწეებად, რამეთუ ცისა და ქუჭყანისა დაბადებისა ნებაჳს უწეებად, რომელი იგი არს თუ თავით თჳსით წარმოიჩინა, ვითარცა იგი ვიეთმე ეოცნა, არა მედ ღუთისგან მიიღო მიზეზი დაბადებისაჲ», და რაჲმს შეიხსუჭნა ნეტარმან ბასილი და დაუშთა «კაცისა დაბადებისათჳს», ესე სრულ ჰყო ძმამან მისმან გრიგორი; ესე სემო თავები ერთ წიგნათ არს. რომელსა ეწოდების: «გრიგორ ნოსელის წიგნი».

1. თქმული იოანე ოქროპირისა «სიტყვისა მისთჳს», ვითარმედ: «ქრისტი აღმოხაჲლი აღმოხაჲლთაჲ», და ვითარმედ: «აღვიდა და შთავიდა», და «სოფლისათჳს წმიდისა», ვითარმედ: «ყოფლისა მპურობელი არს»; და ამავე თავშიდ შეტეველებს წა ევთიმე მთარგმნელი, ვიდ: «ბერძნულს ენას კეთილად მოუგაღს ართრონი და ქართულს ენაჲედ არ მოგაო».

2. მისივე: «აკაკისათჳს წმიდისა» და «მწეემისა და ცხოვარისა» და «კრეტისაბმელისათჳს და სალხინებელისა».

3. მისივე: უმლია (ჰომილია) და ერთარსისა სამებრისათჳს.

4. უმლია (ჰომილია) საწმუნოებისათჳს.

5. მისივე იგავისა მისთჳს «შეკრებულთა ტაღანტთა თანამდებრისა და ასისა დრანისა მიმხდელისა», და ვიდ «ყოფლისა ცოდვისა ძვიარისა ხსენება უძვიარს არს»; ამ წიგნიშიდ მხალოდ ეს ხუთი თავი აღმოკითხვად შესაძლებელ არს და სხუა სიძუჭლარს საგან განრყუნილ არს.

წიგნი მარწამეთანი მრავალნი:

1. წამება წმიდისა სტეფანე პირუჭლ მარწამისა და არხილიაკონისა.

2. ჰოფს ნაწილთა სტეფანესთა.
3. აღმოყვანება ნაწილთა სტეფანესთა.
4. თქმული გრიგოლ ხუცის სტეფანესთა.
5. ქება სტეფანესი და კად ქება სტეფანესივე.
6. სსენება ჰეტრეს და ჰაფლესი.
7. წამება ჰაფლე მოციქულისა.
8. ცხოვრება დიონოსი ანთოპაკელისა.
9. ეპისტოლე დიონოსი ანთოპაკელისა.
10. წამება ჰეტრესი და ჰაფლესი.
11. წამება იაკობ მოციქულისა, ძმისა იოანე მასხრებელისა.
12. წამება წმიდისა ბასილ, ღამელ ეპისკოპოსისა.
13. წამება წმიდისა აბოაქსა.
14. ნათლისღება აბოაქსა.
15. ქება წმიდისა აბოაქსა.
16. ცხოვრება მამათა სინაკლთა.
17. წამება წმიდისა ბაზილასი.
18. წამება წმიდათა სიუესიპეთა.
19. წამება წმიდისა ანტონი რაფაისა.
20. წამება წმიდისა ტიმოთე მოციქულისა.
21. წამება წმიდისა ტიმოთესი და ბაგრასი.
22. წამება წმიდის კვიროს და იოანესი.
23. წამება წმიდის ბოასი.
24. წამება წმიდის ევსედნისი.
25. წამება წმიდისა იულინე ებეწელისა.
26. ცხოვრება წმიდისა თეოდოსისი.
27. წამება წმიდისა თეოდორესი.
28. ცხოვრება წმიდისა ეფროსინესი.
29. წამება ცხათა ძმათა კოლაკლთა.
30. წამება წმიდისა დავით ღუნელისა, ღამელ ანს მტკვრის ხევისაშინა.
31. მარტვილობა წმიდისა იულიანესი.
32. წამება წმიდათა ორმეოცთა.
33. ქება წმიდათა ორმეოცთა.
34. წამება წმიდისა ფილეკტემენისა.
35. წამება წმიდისა მიქაელ მონაზონისა.

36. წამება ვარდანისა.
37. წამება ხობისა.
38. წამება წმიდათა მესეკველთა და ჩუზნება მეფისა გორტანტინესი.
39. წმიდისა სსაგ ჰერთევისა აღსრულება.
40. წმიდისა იზიდ ბოზიდისა.
41. წამება წმიდათა მღვდელთა მოძღვართა სომხითისათა: ანისტაკესი, ორთანესი, ისავესი და გრიგორისი და დანიელისი.
42. წამება წმიდისა დიდისა მოწამისა გიორგისი.
43. ქება წმიდისა გიორგისი.
44. წამება წმიდისა ლონგინოს ასისთავისა.
45. წამება წმიდისა მარკოს მახარობელისა.
46. წამება სენედუხთ დედოფლისა.
47. წამება ფილებონ მენესტოვისა.
48. წმიდისა რომანოზ ასლისა მოწამისა.
49. წმიდისა დავით და ტაკიჭანისა.
50. წამება წმიდისა თაღლეოზისა.
51. წამება წმიდისა კივარჩანესი.
52. წამება წმიდისა ქრისტეფორესი.
53. წამება ეონონისა.
54. წამება ლეონტისა.
55. წამება წმიდისა მამადისი.
56. წამება წმიდისა იოკასი.
57. წამება გიორგი ზორცვარისა.
58. წამება ნერსე მთაწკეპისკოპოსისა.
59. წამება გულადუხტისა.
60. წამება წმიდათა სტაქოს, პროფოს და ანდრონიკესი.
61. წამება ეგნატი ანტიოქელისა.
62. წმიდის თეოდორეს სსწაუღნი.
63. კოზმან და დამიანესი.
64. წმიდის ევსტატის ცხოვრება.
65. წმიდის დიმიტრის წამება და სსწაუღნი.
66. წმიდის მერკვირის წამება.
67. წმიდის ეკატრინისა.
68. წმიდის ბარბარესი.

69. წმიდის მარინესი.
70. წმიდის ირინასი.
71. წამება წმიდათა მოწამეთა: ტარახოს, პრავო და ანდრონიკესი.
72. წამება: ნაზარისი, გროვასისი, პრატასისი და კელასისი.
73. ცხოვრება და წამება ლევან მღვდელ-მოწამის.
74. ლუკა მოციქულის მოსახსენებელი.
75. წამება წმიდის ანდრეასი, რომელ არს კრიტესი.
76. წამება წმიდის ვარონისა და მასთანათა.
77. წამება დიდისა მოწამისა არტემისი.
78. წამება წმიდისა არეთასი და მისთანათა.
79. ცხოვრება ამბერგი იერაზოლის ეპისკოპოსისა.
80. წამება წმიდათა მოწამეთა მარკიანე და მარტვირისი.
81. ცხოვრება და მოქალაქება ანასტასიას რომისა.
82. ცხოვრება წმიდისა მაშისა ახრამისა.
83. წამება წმიდათა ზინობ მღვდელ-მოწამისა და ზინობია დისა მისისა.
84. ცხოვრება წმიდისა სვიმეონ მანდრელისა.
85. წმიდისა მღვდელ-მოწამისა ანთიმოსის ცხოვრება.
86. ღვაწლი წმიდისა ბაბილას ანტიოქელისა.
87. წამება წმიდათა მოწამეთა: ევდოქსიოს, რომილას, ზინონის და მაკარისა.
88. ღვაწლი წმიდისა მოწამისა სოზონისა.
89. საკითხავი შობისა ედ-წმიდისა ღვთის-მშობლისა, რომლისა დაწეება:

«მოჟედით ყოველნი ტომნი, ყოველნი თესლნი ბრწყინვალედ
დღესასწაულბად»...

90. წამება წმიდათა დედათა: მინდოცა, მიტრადოცა და ნიმიოდოცასი:

და კვალად მოწამეთა წიგნები:

1. ცხოვრება და მოღვაწება თეოდოცა აღექსანდრიელისა.
2. საქმე და მიტვალება წმიდისა გორნილიე ასისთავისა.
3. საკითხავი ცხოველს-მყოფელისა ამაღლებისა.
4. წამება წმიდისა ნიკიტასი.

5. წმიდისა ეფთემიას დიდებულისა.
6. წამება წმიდათა დიდებულთა დედათა სოფიას და ასულთა მისთა.
7. წამება წმიდათა მოწამეთა ევსტათიის და ძეთა მისთა.
8. შესხმა წმიდისა ფოკასი.
9. ღვაწლი წმიდისა თეკლასი.
10. ცხოვრება ეფეროსინესი.
11. შესხმა წმიდისა დიდებულისა იოანე დვთისმეტყველისა.
12. წამება წმიდისა კალისტრატესი და მოყვასთა მისთა.
13. ცხოვრება წმიდისა აღმსარებელისა ხარიტონისი.
14. ცხოვრება და მოძღვარება კვირიაკოს განშორებულისა.
15. ცხოვრება წმიდისა მღვდელმოწამისა გრიგოლ სომხეთის ეპისკოპოსისა. თავი დაწიება:

«რახამს იგი სხარათა მთავრობა ჰართად განიყო; სოფლს ჰართთა კელმწიფება ესეოდენსა რა»...

16. თქმული წმიდისა იოანე ოქროპირისა «მეორედ მარსელისათვის უფლისა», თავი დაწიება;

«მოგედით ძმანო საყვარელნო»...

17. თქმული წმიდისა კირილე მთავარეპისკოპოსისა «სინანულისათვის», — თავი დაწიება:

«ბოროტი არს ცოდვა და სენი უკეთური არს სულისა»...

18. მისივე კირილესი «მარწვათათვის», — თავი დაწიება: «ახლისა მთავრისა მოწაფენო»...

19. «საკითხავი მღვიდელთა-მოძღვართა», თქმული წმიდისა იოანე ოქროპირისა, თავი დაწიება:

«საღმრთო იგი სულიერი ქნარი»...

20. წმიდისა ეფრემისა თქმული «სინანულისათვის».
21. მისივე «სასჯელისათვის და სიყვარულისა».
22. იოანე ოქროპირის ცხოვრება.
23. სიმეონ მესვეტის ცხოვრება და მოქალაქობა.
24. ცხოვრება წმიდისა ბარლამისა, რომელი მთავრს კავკასიასს შინა იყო.

25. სწავლანი წმიდისა დოქოთესი მრავალი და კეთილი.
26. ცხოვრება წმიდისა მართასი დედისა სიმეონისა.

დოქოთეს სწავლანი ესენი არიან ერთწიგნად და სხვა მრავალი:

1. «სვინიდისისათვის».
2. და კვალად: «რათა არა მივკნდუნეთ განსრხხვასა და გულისხმისყოფასა ჩუქნისა».
3. მისივე «თავისა თვისისა განმარტლებისათვის».
4. მისივე «ტუეილისათვის».
5. მისივე «გამოსვლისათვის სოფლად».
6. მისივე «რათა ვისწრაფოთ მოწუვუდად ვნებათა».
7. მისივე «შიშისათვის საუკუნეთასა».
8. მისივე «რათა მადლობით მოვითმენდეთ განსაცდელსა».
9. მისივე «აღმენებისათვის სულისა».
10. მისივე «რომელსა აქვნიდეს უსტიგნობასა».
11. მისივე «უხუცესთა მიმართ მონასტრისათა თუ ვითარ ჭკრანს ბრძანებაჲ ძმისა, და კვალად მათ ვითარ უხმს მოჩხილებაჲ».
12. «წმიდათა მარხვათათვის» სწავლა.
13. მისივე «კითხვა მიგება».
14. მისივე «სწავლანი შუქნყურნი».
15. თქმული დიდისა ბასილისა «მიცვალებისათვის ედ, წმიდისა დეო დოფლისა ჩვენისა, ღუთის-მშობელისა და მარხის-ქალწულისა მარიაშისა»; — თავი საკითხავი: «საიდუმლო არს დიდებული დღე ესე»... .
16. ცხოვრება წმიდისა მამისა ჩუქნისა ონოფრე განმორებულისა და სხვათა შეუღახნოეთა, რომელნი იხილნა ნეტარმან მან ჰაფნოჲ.
17. ცხოვრება ბაკრატ ტაფრომელთა მდგუქლთ-მოძღვრისა.
18. სასწაული წმიდისა მოწამისა დიმიტრისი.
19. სასწაული პირველი ბარინოსისთვის ეპარხოსისა.
20. წამება წმიდისა ევსტატისი, აქსენტისი, ევგენისი, მარტარისი და ოქსტისი.

21. თქმული წმიდის კლემენტის რომის პაპისა: ვითარ სხედ დაუ მოწათა წმიდის პეტრე მოციქულსა.
22. წამება მისვე წმიდის კლემენტისი.
23. გამოკრებულნი სიდაძთუდ სიტყუნნი წმიდათა მამათანი, რომლისა სმენა ხოლო სანატრელ არს და აღმსრულებელ სამგზის სანატრელ.
24. დაბადების თარგმანი, თქმული წმიდის იოანე ოქროპირისა: «ექვსთა დღეთათვის, ადამის დაბადებისათვის, აბელისათვის, სეითისათვის, ნოესათვის და შვილთა მისთა, წყლით რღუნისათვის და მერმეკანმრავლებისათვის კაცთა და ცთომულებისა მის გოდლის შენებისა უბადრუკთა მათგან და ენის შეკრებისათვის»; საქამომდე თარგმნილი ნეტარისა მის იოანე ოქროპირისა მიერ, სწავლითურთ ყოვლად ყოვლითურთ შემკობილი, მადლად და მშვენიერად თქმული; მცირედ რყვნილება მიუღია, სკაითხავ არს მოყვარეთათვის. რომელიცა ქალაღი ყოფილა მას შესებია მცირედი რყვნილება და რომელიცა ეტრატი არის, — ჰგიეს ვითარცა ახალი: დადაცათუ ამოხეული არს ზოგს რომელსამე თავშიდ წიგნათგან მრავალი უდროება იყო აქ ამანთანთგან, ავაზაკთაგან და ამისთვის, რომელიცა ნაკლული თავი არს, აქ არ დამიწერია, რომელიცა სრული არს და აღმოკითხვა შეიძლება, ესე ვითარ დავსწერე აქ: თავები, სხელები მხოლოდ, სწავლანი, ცხოვრებანი მამათანი, ღვაწლნი მოწამეთანი. თითოეულად თავნი ამისთვის დავსწერე, რომ წიგნი მოშლილი არს მრავალი სიძველისაგან და რომ დამეწერა: «წიგნი ვასილისი», «წიგნი ოქროპირისა», — არ დავსწერე, ამისთვის რომ ერთს წიგნშიდ ი თავი არს, კ მოშლილი და ჭიისაგან განრყუნნილი და სიძველისაგან, და ი მდგომარე კეთილად მოუშლელი, და სხვასა ე თავი აკლია, სხვას ბ, სხვას ა. და ამისთვის წიგნის სხეულები ვერ დავსწერე აქ და თითოეულად ამოვარჩინე, რომლისაც კითხვა შეიძლება დავსწერე; ისიც ამისთვის გავბუდე, რომ მოანსტერმა მაძიულა, საქართველოდამ წიგნი მოგვივიდა ჩუჭნის არხიანდრიტისაგან: «ითხოვესო უკვლესია საქართველოდამა წიგნების სხელსა, რა და რაჲ წიგნი არისო, და უკეთუ იპოვოს წიგნი ისეთი რომ საქართველოშიდ არ იყოს, წარგვზავნით მწერალს და გარდავსწერინებთო». ესრეთი წიგნი მოვიდა მანდ მყოს

ფის სეზონში აჩხიმანდრიტისაგან ბეჭმნულად და მიბრძანეს მამათა: «უკეთუ შეგეძლოს ცნობა, მხოლოდ წიგნის სასული დასწერე და გავგზავნითო»; და შეუძებნება წინა უფავ, — მართლად, რომ უსწავლელი ვარ და გლახაკი: ვპოვე აქ ერთი რომელიმე სულთ საქართველოდამ მტუფევი ცოდვისაგან და აქ მოვარდი ამყამად საგლოფელად ცოდვის და აჩხ ესე ვითარი რამე ძალმიც, მაგრამ ვინათგან მაიძულეს მამათა დავემოხსილე და დავეწერე ესე სასულები შეწევნითა ღმრთის-მშობლისათა და წარმოვესავენეთ. გაბედავ და ვიტყვი, ვინააღგან მაიძულეს ნაწლევი სიუფარულის მშობელისათვის ქრისტესანისა: განამჩავლეთ სწულა საღმრთო-მასა წერილისა და ნუ პითაღმრისა და ნურცა პლატონისა.

მესმის სწავლა განმჩავლდა საქართველოსა შინათ და უხარის სულს ჩემსა, უკეთუ სახარებასა და ცნობასა ქრისტესსა, უკეთუ აჩხ, — ვამ ჩემდა უბადრუკსა, რომელსა სიბრძნესა და საქებელი უკუნითი უკუნისამდე, და გარეშე ამისა, — ეშმაკისაგან აჩხ. ღმრთისათვის სიბრძნესა შეუდგეს შიში ღმრთისა და შიშსა ღმრთისასა ხსენება სიგჳდილისა და სასჯელისა, და ამათსა ხსენებასა შეუდგეს მოღმწაება და სათნოება და სიუფარული ღმრთისა. ხოლო სიბრძნესა ეშმაკისასა შეუდგეს უღებება, საუროფნება, შოგოთი, მტელობა, სიძულილი და სხვანი მჩავალნი უკეთურებანი და უბადრუკება; ხოლო უკეთუ პირმწესსა სიბრძნესა იწვრთით, — სამგზის სახატრელ ხართ და ჩემ ცოდვილისათვისცა სახარულევან, და ვსასოკებ, რომ ლოცვითა თქმითა დიხს ვიქმნე მეცა ცოდვილი განრომად სასჯელსა მას მერმესა; ხოლო უკეთუ შემდგომსა, — ვამ ჩემდა უბადრუკსა. ვითარცა პირველ შეგინდეთ... აწ გვალად ვიწყო აღწევად თავთაგან თქმულთა ღმერთ-შემსილთა მამათა:

1. სამ წიგნად აჩხ «მათეს თავის ძახარების თარგმანის» და ერთ წიგნად «იოანეს თავის თარგმანება», იოანე ოქროპირის თქმული, — მაღლად, დიდებულად და ადვილ სასმენელად რომელიცა ესე ვითარი წიგნები საქართველოსა შინა; შე ესრეთ ვგონებ; მჩავალი იპოვების, — თუ აჩხ თქვენმა მაღალმა ბრწყინყინვალებამა (?) უმჯობესად უწყის. ხოლო აქა ესე სახარების თარგმანი დიდათ შემკობილი აჩხ «სწავლითურთ», ესე ვითარისა განამჩხნობელი

- მისმენელისა. მსწავლა ესე იოანე ოქროპირის სახარების თარგმანებასა შინა ჩართული:
2. კრძალულებით სმენისათვის საღმრთოთა სიტყვასა და ჭულის მოდგინედ წუროთისათვის.
  3. სიმდაბლისათვის.
  4. ვითარმედ «უხმს ქრისტეანესა საქმეთადა ვეთილთა მოგებად».
  5. ვითარმედ «არა ჯერ არს სხვათა სათნოებისა მინდობად, არამედ თავით თვისით მოღწეებას».
  6. ვითარმედ «კეთილ არს საღმრთო იგი გლოვან და ბოროტ არს სიცილი და ფედ მანებელ არს თვარტათა და სახიობათა».
  7. წმიდათა საიდუმლოთა კრძალულებით ზიარებისათვის და მოწყალებისათვის და სილტოლვისათვის სახიობათაგან.
  8. ცხოვრებისათვის მოხაზონთასა.
  9. ვერცხლის მოყვარეობისათვის.
  10. სინანულისათვის ცოდვასა და მოცვისათვის.
  11. საუკუნოჲსა მის სასჯელისათვის.
  12. ვითარმედ «ქრისტეანემან, უკეთუ არა აჩვენოს მოქალაქობა სათნოჲ, უმეტესად იტანჯოს».
  13. რათა არა პირთა მეტეველთასა ვხედვიდეთ, არამედ სიტყვათა მათთა გულისხმა ვყოფიდეთ და სასუფიველისათვის და სატანჯუქლთა მათათვის მეჩმეთა.
  14. ვითარმედ «ჯერ არს მარადის ხსენება ცოდვათა ჩვენთა დავედრება ღმრთისა, რათა შეგვიდლოს».
  15. სათნოდ დრთვასა მოქალაქობისათვის.
  16. რათა მოსწრაფე ვიყვნეთ დამარხვად მცნებათა ქრისტესთა.
  17. თუცისათვის.
  18. რათა მსწრაფელ დავეგებოდეთ და შეუნდობდეთ ურთიერთან ველსავე ბრალსა.
  19. ძვირის უხსენებლობისათვის და წესიერად დგომისათვის ეკკლესიასა შინა.
  20. მოწყალებისათვის.
  21. რათა სუფიველ ვიუჩნეთ კეთილთა საქმეთა მიზართ და მოუწყობნებლად ვევედრებოდეთ ღმრთისა პოვნად წყალობისა.

22. ვითარმედ «უმიძიეს ჯოჯოხეთისა არს გამოვრდომა იგი სასუ-
ფეველისაგან».
23. ვიდ «კეთილნი საქმენი უაღრესად ბრწყინვალე უოფენ კაცსა, ვი-
დრელა დიდება სოფლისა».
24. ვიდ «მოქმედნი სათნოებისა მარადის უმიძი არიან, ხოლო ცოდვასა
შინა მეოფესა უოფლისაგანვე ეძინის».
25. ვითარმედ «ჯერ არს მარადის მადლობა ღუთისა».
26. ვითარმედ «არა უხმს მდგომარესა, ვიდრე აღსასრულადმდე მინდობა
თავისა თვისისა, არცა რომელი დაეტეს უხმს სასოწარკვეთილებთ».
27. ვიდ «ცოდვასა შინა მეოფენი არა რამთ განყოფილ არიან მკუდარ-
თაგან».
28. ვიდ «კაცი უფლებული ცოდვათაგან, არა რამთ განყოფილ არს
ემპაკეულისაგან».
29. ვიდ «სიმშვიდით ჯერ არს მხილება და განმარტლება ცოდვილთა
და არა რისხვით».
30. წმიდათა მოციქულთა და მოწამეთა თვს.
31. ვითარმედ «არა ჯერ არს უზომოდ გლოვა მიცვალებულთათვს,
არამედ. ლოცვა მათთვს და ჟამის წირვა».
32. ვიდ «წინამძღვართა ეკკლესიისათა აწცა წესი მოციქულთა უბერის
და ვიდ სათნოება უაღრეს არს სასწაულთა».
33. მოთმინებისათვის განსაცდელთასა და სახიობისა მოხსენებული.
34. ვიდ «ჯეროვნად განგებულ არს ხრწნილება ესე გვამთა ჩუწნთა,
რამეთუ უკეთუმცა ესე არა ეგრეთ იყო მრავალიმცა უჯეროება
იქმნა სოფელსა შინა».
35. სიმშვიდისათვს და რათა მოსწრაფე ვიუფნეთ ძლევად ვნებათა.
36. რათა გვეშინოდეს საუკუნოსა სასჯელისაგან.
37. უღელი სიმარტლისა სუბოქ არს ღ მტირე, ცოდვა მძიმე ღ ბოროტ.
38. ვიდ «ესე არს ჭტი დღესასწაულობა, განშორება ბოროტთაგან
და ქმნა სათნოებისა» და კუწლად «შურისათვს სწავლამ».
39. ხსენებისათვს ცოდვათა ჩუწნთასა და სინანულისათვს.
40. რათა ვიდვაროთ არა ვნებად, არცა ძვირის ზრახვად მოუფასთა.
41. შიშისათვს საუკუნოთა სატანჯველთა.
42. რათა მოსწრაფე ვიუფნეთ უოფელთა სათნოებათა მოგებად ღ სივლ-
ტოლად შვებისაგან.

43. ვიდ «ქველის საქმე და ჭირვეულთა წყალობა ქრისტესა მიიწევოს».
44. ვიდ «სათნოება უადრეს აწს ელთა, რამეთუ უმეტესად მისგან განბრწყინდეს წმიდანთა».
45. გულისხმისყოფისათვის წერილთსა.
46. პატრონისა მის თავისათვის ნათლისმცემელისა და რათა ვიფელ ტოდეთ შემღვრეთაგან.
47. რათა სულიერნი საქმენი გვაქვნიდენ შინაგან ღ ზოცრეულნი გარეუ წარად.
48. თუ ვითარ შეიძინების სული, ანუ ვითარ განიწმინდების და ვიდ დიდისა სსუიდელისა მომატევებელ გვექმნებისა მაჭირვებულნი ჩუჭნნი.
49. ვიდ «არა ჯერ არს შიში შეცვალებისათვის საქმეთა ამის ცხოვრებისა».
50. რათა ვქადაგებდეთ ჯვარცმისათვის ქრისტესა და საცოდ ჩვენდა გვაქვნიდეს ჯვარი წა მისი; და ვიდ «სახიერებისათვის უფლისა».
51. ქება მონაზონთა, რომელნი მარადის გლოფასა შინა არიან.
52. მეორედ მოსულისათვის და «ფახშისათვის».
53. მარხვისა და ღოცვისათვის.
54. ამპარტაფანებისათვის.
55. ვიდ «ჯერარს მოღვაწება ოდი ცხოვრებისათვის ძმათსა».
56. სიყვარულისათვის ჭეშმარიტისა.
57. ძვირის ხსენებისათვის.
58. ძვირუხსენებლობისათვის.
59. უმანკობისათვის.
60. სიმდაბლისათვის.
61. საღმრთოებისა მოქალაქობისათვის.
62. მეომისა მის სსსჯულისათვის.
63. მონაზონთა ცხოვრებისათვის და მათისა მის მკედრობისათვის.
64. ზნაობისათვის და მაჩუჭნებლობისათვის.
65. ბრალობა მათი, რომელნი გვამთა მათთა ამკობენ და სულსა უგულებელსყოფენ და «რათა არა განვიცდიდეთ ქმნულაკეთილობასა პირთასა».
66. რათა აქავე ვისწრაფოთ კურნებად წყლულებისა სულთა ჩუჭნთასა.
67. მათ მიმართ, რომელნი იტყვიან: «თუ შობასა კაცთასა, ანუ ვარსკჳლავთა ქცევასა შეუდგეს საქმენი სოფლისნი».

68. დღის მისთვის საშინელისა და «რამელი მცირისა შრომისათვის დააკლდებიან კეთილთა მათ საუკუნეთა».
69. ზიარებისათვის წმიდათა საიდუმლოთა.
70. ანგარებისათვის.
71. რათა ვბაძვიდეთ სიმშვიდესა და ძვირ-უსუენებლობასა ქესსა, რამელმან ელივე ღუმილით თავს იღვჯ.
72. რათა არ უგულებელსუყოფდეთ მცირეთა ცოდვითა, რამეთუ მას რადის ეშმაკი მცირეთაგან იწყებს ბრძოლად ჩუწნდა და ესრეთ დიდთა ცოდვითა შთაგვაგდებს.
73. მადლობისათვის ღუთისა და სიყვარულისათვის მისისა.
74. კეთილად მოქალაქობისა და უზოვარებისათვის.

ესე ელნი სწავლანი «სახარების თარგმანსა» შინ ჩართულ არს იოანე ოქროპირისა მიერ.

1. და ედ წმიდათა მამათა ცხოვრება: იოანესი და ევთიმისი მთარგმნელისა წმიდისა და გიორგის ქართველთა.
2. სამოციქულოს თარგმანიც რადენიმე იზოვება და დავითნისცა მცირე.
3. გრიგოლ ნოსელის «ქაღწულებისათვის» თქმული.
4. მაქსიმე აღმსარებელის წიგნი «განგაცებისათვის ულისა ღუთისა იესო ქრისტესი».
5. ცხოვრება წმიდისა საბასი.
6. ცხოვრება წმიდისა სვირიდონ საკვირველთ-მოქმედისა.
7. მოსახსენებელი დანიელ წინასწამეტყველისა და წმიდათა სამთა ურმათა.
8. წამება წმიდისა მღუდელ მოწამის ელეფთერისი.
9. წამება ონიფანტესი.
10. წამება სებასტიანესი და მოყვასთა მისთა.
11. წამება ივლიანესი.
12. წამება ანასტასიასი.
13. წამება ათთა მოწამეთა კრიტელთა.
14. ღვაწლი წმიდისა მოწამის ეგგენიასი და მშობელთა მისთა.
15. ცხოვრება ღირსისა თეოდორე პირდაწყობილისა და თეოფანე ძმისა მისისა.

16. წამება წმიდათა ონდრ და დომნასი და ორთა ბუფრთასა. ნიკომიდიას შინა.
17. ცხოვრება მარკელე ანტიმანდრიტისა და უძინებულთა მონასტრისა.
18. ცხოვრება მელანია რომაელისა.
19. საკითხავი შობისათჳს, — დაწეება თაფისა: «წავაჳს საფრუღი მიაწიოს»...
20. საკითხავი შიტეებებისა, — თაფი დაწეება (?).
21. საკითხავი ბლასისი.
22. საკითხავი კლექსი-კაცისა ლუთისა.
23. საკითხავი დაუჯდომლობისა.
24. საკითხავი დიდისა შაბათისა, — თაფი დაწეება: «წავაჳს ესე დღეს ღუმიღი მწავაღი».
25. საკითხავი წმიდისა კვირიაკისა ზადიკისა «იოსებისათჳს და აღმუწებისათჳს წმიდისა ეკკლესიისა».
26. საკითხავი კვირიაკესა უწინარეს სულის წმიდის მონვლისა.
27. საკითხავი წმიდისა ჰეტრე ათონელისა.
28. საკითხავი სულისა ხორციელსა შაბათსა.
29. საკითხავი წმიდისა და ნათლით შემოსილისა ჰასეკისა და კვალად სხვა საკითხავი ზასადსი და ძეთა მისთა, თვესა აგვისტოსა 21-სა.
30. საკითხავი გიორგი ნიკომიდელისა, თქმული დიდისა ჰანსკევისა.
31. თქმული იოანე კლემქისისა: სწავლანი მონაზონთანი და ულთა ქრისტიანეთა, თაფი ი.
32. «მამათა ცხოვრება» განმანათლებელი მსმენელთათჳს, თაფი 26.
33. გრიგოლ რომთა ჰაზის ცხოვრება, რომელსა ეწოდების დეოლოლოსი.
34. ცხოვრება დიდისა ბასილისა, გრიგორი ღუთის მეტეველისა მიერ თქმული.
35. გრიგორი ღუთის-მეტეველის ცხოვრება.
36. საკვირველებათათჳს წმიდისა მთავარ-ანგელოზისა.
37. ცხოვრება წმიდისა ნიკოლოზისა.
38. წმიდის ანდრია მოციქულის მიმოსვლისათჳს.
39. წამება წმიდისა თეოდორე სტრატელატისა.
40. წამება წმიდისა ვროკოპისი.
41. ისაკ განშორებულის წიგნი: «სამონაზვნო სწავლად».

42. დიდი სწავლად სადაუდებულად და სამონაზვნოდ.
43. ანდრია კრიტიკლის თქმული: ამაოებისათვის გაცობრივთა საქმეთა და შესწნებულთათვის.
44. თეოფანეს თქმული: «მცნებათა ღმთისათა დაცვისათვის».
45. კითხვა-პიკება.
46. სწავლად ესაია ხუცისა.
47. ეპისტოლუ მარკოზ მონაზონის-შვილისა ნიკოლასოზის მიმართ.
48. თქმული კასიანე რომათა პაპისა «რფათა მათ გულის სიტყვათათვის ბოროტთა: ნაურთებისა, სიძვისა, ვეცხლის-მოყვარებისა, რისხვისა, მწუხარებისა, მოწყინებისა, ცუდად მსვარობისა და ამ პარტავებისათვის».
49. წმიდისა მაკარისი წიგნი და ნათელი (?) და სხვა ანა რად.
  1. დაბადება ანს წმიდისა ევთიმის თარგმნილად: მაკაბელთათვის ანა ანს და სხვა ულივე ანს; ეტრატია ანს კეთილად საკითხავი, რეგორც ანალი, მხოლოდ ამოხეული ანს უდროობის უამს, — შირველ დასაწყისსა, სამითავი აკლის, მესამე მეფეთა თავი აკლის: დ. ე. ვ. ზ., იგავსა აკლის თავი: გ. სხვა სრული ანს, რწიგნად შეკრული.
  2. დიდი ვასილის თქმული ფსალმუნის თარგმანება რადენიმე; სხვა დაბნეულ ანს სიძველისაგან.
  3. კოზმან და დამიანეს ცხოვრება.
  4. წამება წმიდათა აგვილინე, პილასი და მისთანათა.
  5. წამება ლააკტიონ და ეპისტიმასი.
  6. ცხოვრება წმიდისა პავლე აღმსარებელისა ალექსანდრიელისა.
  7. დირსისა დედისა მატრონას ცხოვრება.
  8. ცხოვრება წმიდისა იოანე მოწყალისა.
  9. წმიდისა ეფრემ ასურის წიგნი მრავალი.
  10. «მამათა ცხოვრება», «სწავლანი სამონაზვნოთანი».

რაც აქ სწერია თავნი-სახელები ესე სრულ ანს ზე რაცა სიძველესაგან განრყვნილ ანს, იგინი აქ ან დამიწერია, — შემინდევით უოველნოდ.

დასაბამილამ 3344

ქრისტესილამ 1836, ივლისის 9-ს.

ქება ქებათა,

თქმული სოლომონისა¹⁾.

ԳՆԴՆ I.

1. ამბორს-ძიუავ ძე ამბორის-ყოფითა ჰირისა ძი-
სისათა, რამეთუ უძჯობეს არიან ძუძუნი ძენნი უფროს
ღვინისა²⁾.

Въ нижеслѣдующихъ примѣчаніяхъ къ книгѣ «Пѣсьнъ Пѣсней»
аѳонскій списокъ грузинскаго перевода Библии я обозначаю бук-
вою — А, московское изданіе груз. Библии буквою — М, *вѣрескій*
переводъ Septuaginta — S, латинскій Vulgata — V, армян-
скій — Арм., славянскій московскій — Сл., нѣмецкій Лютера—
Л., латинскій проф. Коссовича — К.

¹⁾ М. читаетъ: წიგნი ქება ქებათა ძიუვის სოლომონისა, какъ
Сл. книга Пѣсьнъ Пѣсней царя Соломона. S. Ἰσχυρὰ ἄσμάτων, ὅ
ἐστὶν τῷ Σαλωμών. Арм. Արդ երգոց որ է. օրհնութի օրհնու-
թեց, առաջեալ Սողոմոնի արիւցի իլի.

²⁾ М. ამბორს ძიუვეს ძე ამბორისყოფისაჲს ჰიისა თჳსისათა.
Арм. Համբուրեսցէ զիս ՚ի Համբուրից բերանոյ իւրոյ. Въ грузин-
скомъ А. этотъ стихъ безъ заглавія, Арм. же озаглавленъ такъ:
Հարսն ասէ, «невѣста говоритъ», вариантъ прибавляетъ: սողմոնի
«Соломону».

2. და სუნნელება ნელსაცხებელთა შენთა უფროს
უოველთა სუნნელებათა. ნელსაცხებელ წარმოცარე-
ლებულ — სახელი შენი; ამისთჳს ქალწულთა შეგი-
უვარეს შენ, მიგიზიდეს შენ³),

3. შეძღვომად შენსა — სუნნელად ნელსაცხებელისა
შენისა — ვრბიოდეთ⁴).

ქალწულთა სძალი უთხრობს რა იგი შინაიჭს მას დედამან⁵):

შეძიევანსა მე შეუფემან საუნჯესა თჳსსა, — ვინა-
რებდეთ და ვიშვებდეთ შენდამი⁶);

სძალი უთხრობს ქალწულთა და მათ ჳრქვეს⁷):

შევიევარენ ძუძუნი შენნი უფროს ღვინისა სიწ-
რფოებაძან შეგიუვარს შენ⁸),

³) М. სუჳნელებს... ამისთჳსცა... და მიგიზიდეს...

⁴) М. სუჳნელებსა შინა ნელსაცხებელთა შენთასა ვრბიოდით. Сд. от волю мира твоего течемъ.

⁵) Это заглавие, вставленное въ середину самого стиха, гласить: невѣста рассказываетъ дѣвамъ [о томъ], что ей даровала мать ея. Арм. въ этомъ же мѣстѣ читаетъ: **Օրիորդացն պատմէ Տարսնն վն փեսային զոր ինչ շնորհեաց նմա**, дѣвамъ рассказываетъ невѣста что ей даровалъ *женителъ*.

⁶) М. შეძიევანსა... საწაღესა შინა თჳსსა, **какъ** Сл. въ *моисеи* свою. **Σαὐτὸ ταμίειν**. Арм. **ի նենեակ իւր**.

⁷) Заглавная вставка: невѣста говорить дѣвамъ и тѣ сказали (отвѣтили) ей. Арм. совершенно также: **Տարսնն պատմեալ օրիորդացն և նո՛րա պանն**.

⁸) М. შევიევარენი ძუძუნი შენნი...

ქალწულნი სიძესა უთხრობენ სახელსა⁹⁾:

4. შავ-ვარ და შვენიერ, ასულნო იერუსალიმი-
სანო, ვითარცა საუოფელნი კედარისანი და ვითარცა
კარავი სოლომონისი¹⁰⁾.

5. ნუ მხადავთ მე, რამეთუ შავებულ-ვარ, — რამეთუ
უკულებელს-მყო მხემან: მენი დედისა ჩემისანი ძლალ-
ვიდეს მე, დამადგინეს მე მცველად ვენახოვანისა,
სავენახე ჩემი არა დავიცვი¹¹⁾.

სიძლი სიძესა ეტყვის¹²⁾:

⁹⁾ Дѣвы говорятъ жениху имя (?). Арм. *օրհորդըն փեսային բարբառին զանուն չարսինն*, дѣвы говорятъ жениху имя невѣсты; вар. арм. *օրհորդըն չարսինն, բարբառին զանուն փեսային* «дѣвы говорятъ невѣстѣ имя жениха».

¹⁰⁾ М. შავ-ვარად კეთილ. Сл. черна есмь азъ и *добра*. S. *Με-
λαινα εἶμι καὶ καλή*. Арм. *սիւսւ եմ ես և զեզեցիկ*. V. *nigra
sum, sed formosa*. К. *nigra sum ego, attamen non indecora*. Л.
aber gar lieblich. А. вѣрно понимаетъ S, съ чѣмъ согласны и
другіе переводы, между тѣмъ М. несовѣмъ вѣрно понимаетъ
Сл. «добро» и переводитъ «кეთილ», чтб обыкновенно означаетъ
душевную; или сердечную доброту; это разногласіе между А. и М.
повторяется и въ слѣдующихъ главахъ. М. კრეტსაბელო (зана-
вѣсь) სოლომონისი. Сл. якоже *зовется* (навѣсь) Соломона. S.
ὡς θέρβεις Σαλωμών, какъ К. Л. Арм. *իրբև զխորանն*, V.
какъ А. «палатка».

¹¹⁾ М. ვარ დაშავებულ, რამეთუ მომხედა მე მხემან... ლაღვიდეს
ჩემთვის... მცველად ვენახთა შინა.

¹²⁾ Невѣста говорить жениху. Арм. также: *չարսնն փեսայն
սսէ*

6. მითხარ მე, რომელი შეგეუვარს სულმან ჩემძან: სადა მწესი? სადა დააწვინნი [ცხოვარნი] შუა სამხრის [ქამს]? ნუ უკუწ იქმნე შენ ვითარცა ვინ მოიცავს კოლტსა სხვათასა?!¹³⁾

7. უკეთუ არა იცნა თავი შენი, კეთილო დედათა შორის, განვედ შენ კვალსა სამწესოთა შენთასა, დამწესენ თიკანნი შენნი საყოფელსა მწეემსთასა¹⁴⁾.

8. სახედარსა ჩემსა, ეტლთა შინა ფარაოსთასა, გამგზავსე, მახლობლო ჩემო¹⁵⁾.

9. განშვენდეს ღაწენი შენნი, ვითარცა გვრიტოსანი, კელი (ეელი?) შენი ვითარცა მძივი [მაფხედ] ღაცმელი¹⁶⁾.

¹³⁾ М. სადა განისვენებ შუა დღეს შინა, რათა: არადეს ვიქმნე ვითარცა ვინ გარემოცვინ არგეთა ზედა სხვათა შენთათა. Сл. да не когда *буду* яко облагающаяся надъ стады *друговъ* твоихъ. М. понимает Сл. «друговъ» какъ «другой, другихъ», во всѣмъ остальномъ М. ближе къ S: μήποτε γένωμαι ὡς περιβαλλομένη ἐπ' ἀγέλας ἐταίρων σου. Арм. V. Л. также, А. же читаетъ: неужели ты будешь какъ нѣкто, который пасетъ *чужое* стадо?! К. *nam cur sim ut femina velata ad greges sociorum tuorum.*

¹⁴⁾ М. კვალთა შინა სამწესოთა და დამწესენ თიკანნი შენნს ხარეთა (?) თანს მწეემსთასა. . . Этотъ стихъ въ Арм. озаглавленъ: *ქნაჲს ეჯარსნს ასა* «женихъ сказалъ невѣстѣ», чего нѣтъ въ А.

¹⁵⁾ М. ჰუნითა ჩემითა (?) ეტლთა შორის ფარაოსთა გამგზავსე, მახლ. . . Сл. конемъ моимъ. . . S. Τῆ ἑπιπῶ μου. . . какъ А.

¹⁶⁾ რაბამ განშვენდეს. . . კელი (?) შენი ვითარცა ფარული (?).

10. ქმნულებასა ოქროდსასა გამსგავსოთ შენ და
წულილად დაცმულსა [ძავსედ] ვეცხლსა¹⁷⁾.

11. და მოგასწნეს ხელნი მეუფემან¹⁸⁾.

სძალი თავისათჳს და სიძისათჳს იტყვის¹⁹⁾:

12. ნარდიონმან ჩემმან გამოსცეს სუნნელებაჲ

Сл. что украшенны ланиты. . . *συν* твоя яко монисты. S. . . ὡς
τρογόνες, τράχηλός σου. . . V. Арм. также: *պարանոց ք իբրև
դմանեակս*. А. и М. читаютъ вм. «шея»—«рука», К. и Л. *docent
genae tuae in orbulis, collum tuum. . . . deine Backen stehen
lieblich in den Spangen, und dein Hals in den Ketten*, слѣд.
«горлицы» нѣтъ вовсе въ еврейскомъ текстѣ. Въ Арм. этотъ
стихъ озагл.: *օրիորդքն ցհարսնն ասէն*, «дѣвы сказали не-
вѣстѣ», этого нѣтъ въ А.

¹⁷⁾ М. *მგზავსი ოქროსა გქმენით შენ სიჭრელითაურთ ვეცხ-
ლსის*, какъ Сл. подобія злата: сотворимъ ти съ *пестротами* сребра,
буквальн. переводъ съ S: *ὁμοιώματα χρυσίῳ. . . . μετὰ στιγμα-
των τοῦ ἀργυρίου*; также Арм. V. Л. К. *orbūlos auri faciemus
tibi cum punctis argenti*.

¹⁸⁾ А. «и обхватилъ (обнял) тебя царь руками»: Арм. почти
также *մինչև արքայ ՚ի գիրկս իւր ընկալի զքեզ* «пока царь при-
нималъ тебя въ своихъ объятіяхъ». М. *ვიდრებდის იუვეს მეფე
მიდრეკილებასა ზედა თჳსსა*, какъ Сл. дондеже (будетъ) царь
на *восклоненіи* своемъ. S. *ἕως οὗ ὁ βασιλεὺς ἐν ἀνακλίσει αὐτοῦ. . .*
К. *donec rex in concessu suo* V. *in accubitu suo*. Л. *Da der Kö-
nig sich her wandte* (б. въ совѣтѣ, на пиру).

¹⁹⁾ Невѣста говорить о себѣ и о женихѣ; Арм. также: *հարսնն
յիւր անձնն և գիեսայն ասէ*.

თუხია შეკრული შტახში — ძმისწულაკი ჩემი ჩემდა —
შორის სასმეურთა ჩემთა განისვენებს²⁰).

13. ტევანი გამობუტკოვის (?). — ძმისწული ჩემი
ჩემდა — შორის ვენახოვანისა გადისა²¹).

სიძე სძალისა შიშაჲთ იტევის²²):

14. აჭა გვერა, შეენიერ ხარ, მახლობლო ჩემო,
აჭა ეგვერა, თვალნი შენნი შეენიერ, ვითარცა ტრედის-
სანი²³).

15. აჭა ესვერა კეთილ ხარ, ძმისწულო ჩემო: ცხე-
დაწსა ზედა ჩემსა საგრილი²⁴).

²⁰) М. შეკრული შტახში — ძმისწული ჩემი ჩემდა — შორის ძუძუთა
განისვენებს. Сл. вязание *стакти*, S. ἀπόδεσμος τῆς στακτῆς,
Арм. *Ժրար ստաշխին*. V. Л. К. fasciculus myrrhae.

²¹) М. ტევანი კიშტთა, какъ Сл. S. Арм. и др. грезнь *кипрова*
(кипариса), βότρυς τῆς χύπρου, *ողկող ნიძი*. К. *racemus cyprī*.

²²) Женихъ говорить невѣстѣ. Арм. также: *փեսայն յհարսն*
ասէ.

²³) М. აჭა კეთილ ხარ, მეყვასო ჩემო, აჭა კეთილ ხარ! თვალნი
შენნი ტრედის[ნი]. Какъ въ примѣч. 10; А. прибавляетъ: «глаза
твой *прекрасны* какъ [глаза] голубя». Сл. се еси *добра*, искрен-
ная моя, се еси добра: очи твой голубинѣ. S. *ἰδὸς εἰ καλῆ, ἡ*
πλησίον μου, ἰδὸς εἰ καλῆ: ὀφθαλμοὶ σου περιστεραί. Арм. *գեղե-*
ցիկ . . . գեղեցիկ . . . աչք քո աղանիք. Л. V. К. также.

²⁴) М. აჭა კეთილ ხარ, ძმისწულო ჩემო, და კვლავ შეენიერ:
ცხედაწსა ჩვენსა თანს საგრილი. Сл. се еси *добра, братъ мой*, и еще
красенъ: одръ нашъ *со остнениемъ*. S. *ἰδὸς εἰ καλός, ὁ ἀνελεφιδός*
μου, καί γε ὠραιός. Арм. *բարենշան, եղբորդեակիմ այլ և դե-*

16. მოსელნი (?) სასლისა ჩემისანი — ნამკვისანი და მენანი — საროქსანი ²⁵).

სიძე თაფისაოჯს და სძლისა ოჯს იტყვის ²⁶):

ԹՂԻՄ II.

1. მე — უვაზბლი ველისა, შროშანი დეღეთა ¹);

2. და ვითარცა შროშანი შორის ეკաღთა — ესე ზრს მასლობელი ჩემი შორის ასულთა ²);

ղեղի. А. и М. читаютъ часто въ *уменьшительной*, или ласкательной формѣ какъ выше въ Арм. ძმისწულაკი ჩემი «двоюродный братецъ»; А. М. Сл. S. Арм. «одръ нашъ *со остънениемъ* (тѣнисть, съ балдахиномъ), V. Л. К. перев. приблизительно одинаково: «*lectulus noster — floridus* (grünet, viressent)». Въ Арм. 15 стихъ начинается заглавiемъ: *Հարսն ցիխայն ասէ* — «невѣста сказала жениху», этого пѣть вовсе въ А.

²⁵) М. საროქსნი სსლისა ჩვენისა — ჩამკვისანი და ფიცარიანი ჩვენისა — საროქსანი, какъ Сл. переклади дому нашего — кедровыя, *дски* наши — кипарисныя; такъ и въ другихъ.

²⁶) Женихъ говорить о себѣ и о невѣстѣ. Арм. также: *ციხայն ցիւր անձնն և ցհարսն ասէ*.

¹) М. მე უვაზბლი სავსე და შროშანი დეღეთა. Сл. азъ цвѣтъ *полюный* и кринь удольный. М. читаетъ: «я цвѣтъ *полюный* (სავსე)», вмѣсто «полюный» т. е. полевой, какъ А. Вѣроятно, редакторы М. изданiя невѣрно поняли Сл. «полюный». Съ А. же согласны и все другiе переводы: S. ἐγὼ ἀνθὸς τοῦ πεδίου, κρίνον τῶν καιλῶδων. Арм. *ես ծաղիկ դաշտայ, շուշան հովտայ*. К. V. *flos campi et lilium convallium*. Л. *Blume zu Saron... Rose im Thal*.

²) М. ვითარცა შროშანი ეკაღთა შინა, ევრეთ მოყვსი ჩემი შორის სეულთა. Сл. якоже кринь *вътерни*.

3. ვითარცა ვაშლი შორის ხეთა ნარისათა — ესე არს ძმისწული ჩემი შორის ძეთა: საგრილსა ქვეშე მისსა, — გულმან მითქვა, — და დაჯჯედ და ნაყოფი მისი ტკბილ არს სასასა ჩემსა³⁾.

ქალწულთა სძალი ეტყვის⁴⁾:

4. შემივანეთ მე სახლსა ღვინისასა, განაწესეთ ჩემ ზედა სიუვარული.

5. დამამტკიცეთ მე სუნნელებითა საცხებელთათა, გარემომასხით მე ვაშლი, რამეთუ დაწულულ ვარ მე სიუვარულითა⁵⁾.

სიძე სძალსა ეტყვის⁶⁾:

6. მარცხენე მისი თავსა ჩემსა ქვეშე და მარჯვენემან მისმან შემეწუნაროს მე⁷⁾.

³⁾ М. ვითარცა ვაშლი შორის ხეთა ტყისათა, ეგრეთ... Сл. яко яблонь посредѣ деревьєхъ *лѣсныхъ*; также читають S. V. K. а Л. «unter d. wilden Bäumen» ближе къ А. Этотъ (3) стихъ въ Арм. озаглавленъ: *Հարսն ցիխայն ասէ* «невѣста говоритъ жениху», чего въ А. нѣтъ.

⁴⁾ Невѣста говоритъ дѣвамъ, Арм. также: *ցորիորդսն Հարսն ասէ*.

⁵⁾ М. дამამტკიცეთ მე ხელსაცხებელთა შინა, დამდეგით მე ვაშლთა შინა, რამეთუ მოწულულ ვარ მე სიუვარულითა.

⁶⁾ Женихъ говоритъ невѣстѣ. На этомъ мѣстѣ въ Арм. нѣтъ никакого заглавія, а 7 стихъ начинается такъ: *Հարսն ցորիորդսն ասէ*, «невѣста дѣвамъ говоритъ», чего, въ свою очередь, нѣтъ въ А.

⁷⁾ М. მარცხენე მისი თავსა ჩემსა ზედა, და მარჯვენემან მისმან

7. გაფუცებ თქვენ, ასულნო იერუსალიმისანო, ძალთა და სიმტკიცეთა აგარაკისათა: რაჟამს აღსდგეს, — განაღვიძეთ სიყვარული, რაჟამსცა უნდეს⁸⁾.

8. კმა მძისწულისა ჩემისა! აჰა ესერა მოვალს ხლდომით მათა ზედა და მორბის ბორცვთა ზედა.

9. მგზავს არს მძისწული ჩემი ქურციკისა და ნოკრისა ირმისასა მათა ზედა ბეთელისათა⁹⁾.

შემიწყალს მე. Сл. шуйца его *подъ* главою моею, и все дру-
гие читаютъ «*подъ* главою», а не «*надъ* главою» какъ М.

8) М. გაფუცებთ . . . ძალთა შინა და ძლიერებათა აგარაკისათა, უკეთუ აღსდგეთ და განაღვიძეთ სიყვარული ვიდრემდისცა იხუბოს. Сл. Закляхъ васъ, дщери Иерусалимли, *сѣ* *силахъ* и *крѣпостехъ* села: аще . . . также чит. Арм. *Երդմնեցուցանեմ զձեզ, քատերք Եմի, ի զօրութիս և յուժգնութիս անդատանի* . . . равно S: ἄρχισα ὑμᾶς, θυγατέρες Ἰερουσαλήμ, *ἐν* ταῖς *δυναμει- σιν* καὶ ἐν ταῖς *ισχυσεσί* τοῦ ἀγροῦ . . . Это заклинание повто- ряется въ Пѣсни Пѣсней еще *три* раза: гл. III, ст. V; гл. V, ст. VIII; гл. VIII, ст. IV, и во всехъ этихъ мѣстахъ А. М. Сл. Арм. и S. одинаково читаютъ «въ силахъ и крѣпостехъ»; между тѣмъ V. Л. и К. слѣд. и еврейскій текстъ читаютъ иначе: V. *adjuro* vos, *filiae* Jerusalem, *per capreas cervosque* camporum. . . К. *Obtestor* vos. . . *per dorcades* aut *per cervas* campi. . . Л. Ich beschwöre euch. . . bei den *Rehen* oder bei den *Hinden* (Gasel- len). Этотъ стихъ въ Арм. начинается: *Հարսնք զօրորդան ասէ* «невѣста говоритъ дѣвамъ»; его нѣтъ въ А.

9) Подобенъ есть братъ мой сернѣ или младу еленю *на горнахъ Веомльскихъ*. S. ἐπὶ τὰ ὄρη Βαιθῆλ. Арм. *Ի վր լեռանց բեթելայ*. Этой фразы нѣтъ въ V. Л. К. слѣд. и въ еврейскомъ текстѣ.

სიძალი ქალწულთა სიძისათჳს აუწუებს¹⁰):

აჳა ესერა ესე შინაგან ზღუდესა ჩუტნსა [სდგას] და ისედავს სარკმლით გამო შინაგან¹¹).

10. აღსდევ, მოვედ, მახლობელი ჩემო, შვენიერო ჩემო, ტრედო ჩემო!¹²).

11. რამეთუ, აჳა, სამთარი წარსდა, წვიმა დასცხრა, წარვიდა¹³).

12. ვვავილი იგი გამოხსნდა ქვეყანასა, უამი სსლვისა მოიწია, ხმა გვრიტისა ისმა ქუტყანასა ჩუტნსა¹⁴).

13. ლელვამან გამოუტევა ვვავილი თჳსი, ვყნახნი ჩუტნნი ჰყუაიან, მოსცეს სუნნელება თჳსი¹⁵).

¹⁰) Невѣста говорить дѣвамъ о женихѣ. Арм. *Հարսն նշան տայ օրիորդացն զփեսայէն և ասէ* «невѣста указываетъ дѣвамъ на жениха и говоритъ».

¹¹) М. აჳა ესე დგას უყანა . . . განმსტრობელი სარკმლით, გარდამომხედავი შორის აღდახატად. Сл. *се, сей* стоятъ за стѣною нашею, проглядывая оконцами, принимаяя сквозъ мрежы (рѣшетки).

¹²) Сл. *Отпущаетъ братъ мой и малолетъ мнѣ*. Этой первой половины стиха нѣтъ въ А. М., она есть во всѣхъ другихъ: *ἀποκριθεὶς ἀνελεῖθός μου καὶ λέγει μοι . . .* Арм. *պատասխանի տայ երբօրորդին իմ ինձ և ասէ*. К. *Exorsus est amicus meus et dixit mihi*.

¹³) М. წვიმა განვიდა, განვიდა თავსა თჳსსა შინა Сл. *дождь отиде, отиде себѣ . . .*

¹⁴) ვვავილი იგი გამოხსნდეს ქვეყანასა ვედა.

¹⁵) ლელვამან გამოაღო ვვავილი თჳსი, ვყნახნი ჩუტნნი მწიფობენ. . . . Сл. *винограды зрѣюще . . .*

სიძე სძალსა ეტყვის¹⁶⁾:
აღსდევ, მოვედ, მასლობელი ჩემო, ტყედო ჩემო,
მოვედ¹⁷⁾).

14. შენ, ტყედო ჩემო, საგრილსა მას ქუჭშე
კლდისასა, მასლობელად ზღუდესა მას: მიხვენე მე ჰირი
შენი და მასმინე მე ვაშა შენი, — რამეთუ ტკბილ-არს ვაშა
შენი სმენად და ჰირი შენი შეჭნიერ სილვად¹⁸⁾.

ქალწულთა სიძე ეტყვის¹⁹⁾:
15. შინჯართ ჩუჭნ მელები მცირე, განმრეუნელი
ვენახთა; — ვენახსნი ჩვენნი ჰევაგიან²⁰⁾,

16. ძმისწული ჩემი — ჩემდა და მე — მისდა, რო-
მელი მწესი შრომანთა შორის²¹⁾.

16) Женихъ говоритъ невѣстѣ; въ Арм. этого заглавія нѣтъ
вообще.

17) А. нѣтъ: შევიერო ჩემო «прекрасная моя», оно есть въ М
კეთილო ჩემო «добрая моя» и во всѣхъ другихъ: S. *χάλη μου*,
Арм. *գեղեցիկ իմ*...

18) М. შენ, ტყედო ჩემო, საფარველსა შინა კლდისასა, მასლო-
ბლად ზღუდესა; въ М. нѣтъ მე (მასმინე მე), равно словъ: სმენად,
სილვად и вм. А. ჰირი, въ М. სახე...

19) Женихъ говоритъ дѣвамъ. Арм. также: *օրհորսն փե-
սայն ասէ զայս ինչ*.

20) М. . . . მელები მცირენი, განმრეუნელი ვენახთანი, და ვენახსნი
ჩუჭნნი თანამწიფობენ. Буквальный и неправильный переводъ
съ Сл. винограды наши *созрѣваютъ* . . . въ А. «цвѣтутъ» какъ S.
χυπρί(ζου)σιν, Арм. также *ծաղկեսցեն*.

21) М. და მე მისსა. Здѣсь какъ и во всей книгѣ А. и М. чи-
таютъ: «племянникъ, племянница», какъ S. *ἀδελφιδός, ἀδελφιδή,*

17. ვიდრემდე წარმხდეს დღე და მოვიდეს აზრ-
დილი, მოიქეც, დაემკსავსე შენ, ძმისწულო ჩემო,
ქურციკსა ანუ ნუკრსა ირმისასა მათათა ზედა სუნ-
ნელთა²²).

ԳՐԻՄ III.

1. სარეცელთა ჩემთა ზედა¹), ღამე, ვეძიებდ, რო-
მელი შეიყვარა სულმან ჩემმან, — ვხადოდე მას და არა
ხმამცა მე, ვეძიებდ მას და არა ვინოვე იგი²);

2. აღვდგე უკუ³ და მოველო ქალაქსა შინა სავა-
ჭროთა ზედა და უბანთა ზედა და მოვიძიო რომელი

и Арм. *Եղբորդի (եղբորդեսկ)*. Нерѣдко встрѣчается въ А. *ძმისწულაგო*, какъ бы въ уменьшительной, или ласкательной формѣ, можетъ быть по подраженію, чисто внѣшнему, Арм. *Եղբորդ-
դեսկ*. Сл. читаетъ вездѣ: «братъ, сестра»; 16 стихъ въ Арм. *Հարսնն ասէ զայս ինչ* «невеста говоритъ это (такъ)», чего въ А. нѣтъ.

²²) М. ვიდრემდის შეიყვარა დღეს დღე და შეიძრენ აზრდილნი. მათათა ზედა ველოვანთა. Сл. дондеже дхнеть день и двигнутя сѣни. . . . еленю на *горахъ юдолей*. А. читаетъ какъ Арм. *ի վերայ լեռանց խնկարերոց* «на горахъ *ароматныхъ*», другіе, напр., S. и K. чит. «на горахъ съ тѣсвинами», а V. *super montes Bether*.

¹) Фраза эта «на одрѣ моемъ» въ А. отнесена къ II-ой главѣ, въ М. же и во всѣхъ другихъ къ III-ей главѣ.

²) М. ღამესა შინა ვეძიებდ მას და არა ვზოვე, ვხადოდე მას და არა მისმინა მე.

შეიყვარს სულმან ჩემმან: ვუძიებდ მას და არა ვპოვე იგი, ვხადოდე მას და არა მასმინა მე³⁾).

3. მპოეს მე ძცველთა, რომელნი მოვლიდეს ქალაქსა: ნუთუ ჰპოებთ (ჰპოეთ?), რომელი უყვარს სულს ჩემსა⁴⁾)?!

4. ვითარცა კნინ წარვლე მათგან, — ვპოვე იგი, რომელი უყვარს სულს ჩემსა⁵⁾).

ჰპოვა სძალმან სიძე და თქვა⁶⁾:

შევიზუარ იგი და არა განუტეო, ვიდრემდის შევიყვანო იგი სხხიდ დედისა ჩემისა და საუნჯეთა მშობლისა ჩემისათა⁷⁾).

5. გაფუცებ თქუჭნ, დასულნო იერუსალიმისანო, ძაღლითა და სიმტკიცითა ავარაქისათა,

³⁾ Этого 2-го стиха вовсе нѣтъ въ А., онъ есть въ М. и во всѣхъ другихъ.

⁴⁾ М. ქალაქსა შინა: იხილეთ თუ, რომელი შეიყვარს სულმან ჩემმან? А. читаетъ «нашли ли», а М. Сл. С. Арм. и др. «видѣли ли»?— видѣсте ли, его же возлюби душа моя? *μή ὄν ἠγάπησεν ἡ ψυχὴ μου ἡδέτε? ძიძღჳ ღირ სირცაყ ანბნ ჯმ თხსჳჳ?* Эта фраза въ Арм. озаглавлена: *Հարսնն յպահապանն ասէ* «невѣста говоритъ стражѣ (сторожамъ)»; его нѣтъ въ А.

⁵⁾ М. რაჳ კნინ ოდენ წარვლე მათგან, ვიდრემდის ვპოვე იგი, რომელი შეიყვარს სულმან ჩემმან. Сл. . . . *dondeже*: обрѣтохъ его же возлюби душа моя.

⁶⁾ Невѣста нашла жениха и сказала; Арм. *Գտեալ զխնայն ասէ* «нашедь жениха, говорить».

⁷⁾ М. არა განუტეო, ვიდრემდის შევიყვანე იგი სხხლსა შინა.

უკეთუ აღადგინოთ და განაღვიძოთ რაჟამსცა უნ-
დეს⁸⁾.

სიძე სძალსა ჰკითხავს⁹⁾);

6. ვინ არს ესე მოძავალი უდაბნოდთ, აღმაღლე-
ბული ვითარცა კვაძლი-საკეველთა, ზმურნი და კუნ-
დრეკი, და უოველი შესავებული ნელსაცხებელის მოქ-
მედთა?!¹⁰⁾.

⁸⁾ М. ასუღნო იერუსალიმისანო, ძალთა და ძლიერებათა შინა
აგარაკისათა, უკეთუ შესძრათ და აღადგინოთ სიუვარული ვიდრემ-
დის უკეთუ ინებოს. Сл. въ *симахъ и крепостехъ сельныхъ*
аще *подожжете* и *воздвигете* любовь *дондеже* аще *восхоцетъ*.
S. ... ἐν ταῖς δυνάμεσιν καὶ ἐν ταῖς ἰσχύσεσιν τοῦ ἀγροῦ. ... Арм.
ի գորւածիւն և ի հաստատւիւն անգարակի; V. же ровно Л. и К.
читаютъ: *per carneas cervosque* *самрогити*, словомъ, какъ выше
было замѣчено относительно перевода этого заклинанія, см. гл. II,
ст. 7, прим. 8. Этотъ стихъ въ Арм. имѣетъ такое заглавіе: *գօ-
րիորդան երկմնցուցանէ երկրորդ անգամ հարսնն* «невѣста за-
ключиваетъ дѣвъ второй разъ». Этого нѣтъ въ А.

⁹⁾ Женихъ вопрошаетъ невѣсту; Арм. *վեսայն վն հարսինն*
ասէ «женихъ говоритъ о невѣстѣ».

¹⁰⁾ М. ვინ არს ესე, რომელი აღმოვაღოს უდაბნოსავან, ვითარცა
რტოვკვამლი საკეველთა, ზმურნისა (А. ზმურნისა) და კუნდრეკისა,
უოველთაგან სუქნელთა შესვლსაცხებელთას?! Кто сия *восходящая*
отъ пустыни, яко *стемлю дыма*, кающае *смирну и ливанъ*? S. *τις*
αὐτῆ ἢ ἀναβαίνουσα ἀπὸ τῆς ἐρήμου, ὡς στελέχη καπνοῦ κα-
μουραμένη σμύρναν καὶ λίβανον? Арм. ով է սա որ էլնալ գայ...
իրեն քնուի ժողայեալ բարձրացեալ (какъ дымъ высокоподни-
мающийся), *զմուրն և կնդրուկ* (А. ზმურნი და კუნდრეკი). K. *ut*
coluntur fumi, такъ и другіе.

ქალწულთა ესე სთქმას¹¹⁾:

7. აჭა ესერა ცხედარი სოლომონისი, და საძეოცხი ძლიერნი ვარეპოს მისსა ძლიერისაგან ისრაელისათა¹²⁾.

8. უოველთა [უზერით] მსხვილი კელთა, წრთვილნი ღვაწლსა (ბრძოლასა), კაცად-კაცადსა ბარკაღთათანა, შიშისათჳს ღამისას¹³⁾.

9. გავაღაენი ქმნა სოლომონ მეფემან ქელთაგან ღიბანისათა¹⁴⁾:

71 1420

11) Дѣвы сказали такъ (слѣдующее), Арм. также: *Օրհրդրն ասացին զայս ինչ*.

12) S... *ἐξήκουσα θύναται ἰσχυροὺς ἐστὶν θύναται ἰσχυροὺς*, такъ и другіе.

13) M. უოველთა მქონებელთა საჭურჭლეთს (საჭურჭელთაჲ), წრთვილი ბრძოლასა ზედა; კაცთა საჭურჭელ მისი ჭირსა ზედა მისსა, განერთმისაგან ღამეთა შინს. Сл. Все имущее оружія, научени на брань: мужъ оружіе его на *bedr* его, отъ ужаса къ *нощехъ*. М. пер. Сл. «редръ» какъ «бѣдѣ» (ჭირსა). Вообще весь этотъ стихъ въ M. весьма неправиленъ и непоимтень; А. держится *ὁ ἀνὴρ βαμφοῖα αὐτῶν ἐπὶ μαχρῶν αὐτῶν*. . . Сл. научени на брань. *ὁ ἐξεδόαγμανοι πόλεμον*, Арм. *հմուտք սպտերազմի*; А. წრთვილი ღვაწლსა «испытанные (опытные) въ *подвигахъ*». K. *omnes illi strigentes gladium, edocti bellum: unusquisque — gladium ejus*... такъ и др.

14) Арм. *արար իւր գահ աւարակ* (A. M. *უფროსი*). . . *ὁ φορεῖον ἐποίησεν ἐαυτῶν* . . . V. *ferreolum fecit*. K. *lecticum fecerat*. J. *Sänfte* . . . Сл. одръ сотвори; итакъ, перевозитъ одръ, ерспки, тронъ, багдахитъ. А. М. какъ Арм. и S. —

უკეთუ აღადგინოთ და განადგინოთ რაჟამსცა უნ-
დეს⁸⁾.

სიძე სძალსა ჰკითხავს⁹⁾;

6. ვინ არს ესე მოძავალი უდაბნოდთ, აღმაღლე-
ბული ვითარცა კვამლი-საკეველთა, ზმურბი და გუნ-
დრუკი, და ეოველი შესავებულად ნელსაცხებელის მოქ-
მედთა?!¹⁰⁾.

⁸⁾ М. ასულნი იერუსალიმისანი, ძალთა და ძლიერებათა შინა
აგანაკისათ, უკეთუ შესძრათ და აღადგინოთ სიუვაწული ვიდრემ-
დის უკეთუ ინებოს. Сл. въ силахъ и крепостяхъ сельныхъ
аще подвижете и воздвижете любовь дождеже аще восхождетъ.
S. ... ἐν ταῖς δυνάμεσιν καὶ ἐν ταῖς ἰσχύσεσιν τοῦ ἀγροῦ. ... Арм.
ի զօրութիւն և ի հաստատութիւն արարակի; V. же ровно Л. и К.
читаютъ: per carneas cervosque camroim, словомъ, какъ выше
было замѣчено относительно перевода этого заклинанія, см. гл. II,
ст. 7, примѣ. 8. Этотъ стихъ въ Арм. имѣетъ такое заглавіе: զօ-
րիրդան երդմնեցուցանէ երկրորդ անգամ հարսնէ «невѣста за-
клинаетъ дѣвъ второй разъ». Этого нѣтъ въ А.

⁹⁾ Женихъ вопрошаетъ невѣсту; Арм. փեսայն վն հարսինն
արէ «женихъ говоритъ о невѣстѣ».

¹⁰⁾ М. ვინ არს ესე, რომელი აღმოვაღეს უდაბნოსავან, ვითარცა
რეზავკამლი სავმეველისა, მურბისა (А. ზმურბისა) და გუნდრუკისა,
ეოველთავან სუჭნელთა შესელსაცხებელთას?! Кто сія восходящая
отъпустыни, яко стемлю дыма, кадыщее смирну и ливанъ? S. τίς
ἀπὸ τῆς ἐρήμου, ὡς στελέχη καπνοῦ τε-
θυμαζόμενῃ σμύρναν καὶ λίβανον? Арм. ով է սա որ ելեալ գայ...
իբրև զծուխ ծառայեալ բարձրայեալ (какъ дымъ высокоподни-
мающійся), գմուրս և կնդրուկ (А. ზმურბი და გუნდრუკი). К. ut
columnae fumi, такъ и другіе.

7. აჭა ესენა ცხედარი სოლომონისი, და სამეოცნი ძლიერნი გარემოს მისსა ძლიერისაგან აღსრელი-
სათა ¹²).

8. ყოველთა [უზურიათ] მახვილი კელთა, წრთვილნი
ღვაწლსა (ბრძოლასა), კაცად-კაცადსა ბარკალთა
თანა, შიშისათჳს ღამისასა ¹³).

9. გავალაგნი ქმნა სოლომონ მეფემან ძელთაგან
ღიბანისათა ¹⁴):

¹¹) Дѣвы сказали такъ (слѣдующее). Арм. также: **Օրհորդըն
ասացին զնյս ինչ**.

¹²) S.: **ἄνηρ φομαία αὐτοῦ ἐπὶ μηρὸν αὐτοῦ. ἢ Ἰσραήλ,**
такъ и другіе;

¹³) M. ყოველთა შეკნებელთა საჭურჭლეთა (საჭურჭელთა?),
წრთვილი ბრძოლასა ზედა; კაცთა საჭურჭელ მისი ჭიბსა ზედა მისსა
განგრომისაგან ღამეთა შინა. Сл. Все имущество оружія, научени
на брань мужъ оружіе его на *bedrť* его, отъ ужаса въ ноцехъ.
M. пер. Сл. «бдрѣ» какъ «бѣдѣ» (ჭიბსა). Вообще весь этотъ
стихъ въ M. весьма неправиленъ и непонятенъ. A. держится S:
ἀνὴρ φομαία αὐτοῦ ἐπὶ μηρὸν αὐτοῦ. ἢ Сл. научени на *brani* S.
ὁ ἐξιδαχμένοι πόλεμον, Арм. **Հմուտք սրտերազմի** A. წრთვილნი
ღვაწლსა «испытанные (опытные) въ *podstataxъ*. K. omnes illi
strigentēs gladium, edocti bellum: unusquisque — gladium ejus...
такъ и др.

¹⁴) Арм: **արար իւր դահաւորակ** (A. M. გავალაგნი). . . S:
φορεῖον ἐποίησεν ἑαυτῷ. . . V. fereolumъ fecit. K. lecticam fecerat.
L. Sänfte. . . Сл. одръ сотвори, итакъ, переводятъ: одръ; но-
силки, тропѣ, балдахинъ. A. M. какъ Арм. и S. — **იმძენ იმუჯელო**

10. სუჭტნი შექმნა ვეცსლისანი, კამარად-დრეკილი მისი — ოქროდსა, საჯდომელი მისი — ძოწეულისა, იატაკი მისი — ანთრავი ლესული, სიყვარულისაგან ასულთა იერუსალიმისათა.

განვედით და ისილეთ მეფე სოლომონ, და მიხედეთ გვირგვინსა მას მისსა, რომელი იგი დაადგა მას დედამან მისმან დღესა სიძობისა მისისისა¹⁵).

თქუ IV.

1. აჭა ეგერა ს დ გ ა, მახლობელი ჩემო, აჭა ეგერა ს დ გ ა, შუჭნიერო ჩემო! თვალნი შენნი — ტრედისანი, გარეშე დამო ვლისა (?) მავის შენისა, თმა შენი, — ვითარცა არვეთა თხათა, რომელნი გამოჩნდეს (ედომით¹),

¹⁵ M. ასულთა იერუსალიმისათა, განვედით და ისილეთ მეფეს შინა სოლომონს გვირგვინითა მით, რომელითა გვირგვინისან ჭყო იგი დედამან მისმან დღესა შინა სიძობისა მისისისა და დღესა შინა სიხარულისა გულისა მისისისა. Сл. дщери Сиони, изыдите и видите сопартъ... имже вѣнча его... и въ день веселія сердца его. S. ... θυγατέρες Σιών... καὶ ἐν ἡμέρᾳ εὐφροσύνης καρδίας αὐτοῦ. Арм. դստերք սիոնի... և յառաջ և արարիւթի սրտի իւրոյ. K... filiae Sionis... atque die gaudii cordis sui, также и V. Л., но въ А. нѣтъ ни начала, ни конца этого стиха т. е. «дщери Сиона... и въ день веселія сердца его»...

¹) M. აჭა კეთილსან, მახლობელი ჩემო, აჭა კეთილ სან! თვალნი შენნი — ტრედ აწიან, თვინიერ დუმილისა შენისა, თმანი

2. კბილნი შენნი ვითარცა არვე მორისულთა, აღმომავალი (— ღთა) საბასნელით: ყოველნი ორთმცემელნი და ბერწი არა არს მათ მორის²),

3. მეწაშულ ბაგენი შენნი ვითარცა მოწითღებულნი, — ვარდანადები ერთი ქსტისა, და სიტყვაჲ შენი შეწნეიერ ვითარცა ნაქურცენი მრეწეულისა (ბროწეულისა), სიკეთენი შენნი — გარე შედგომილისა (ღუმილისა?) მაგის შენისა³);

შენნი, ვითარცა არვე თხათა, რომელნი გამოხნდეს გალადისაგან. Сл. се еси добра. . . . се еси добра, очи твои *ωλυβανη*, *κρομη* *замолчания твоего* . . . . отъ Галаада. S. Ἰδὸς εἰ καλή. . . . καλή. . . . ἐκτὸς τῆς σιωπῆσεώς σου. . . ἀπὸ τοῦ Γαλαάδ. Арм. *գեղեցիկ* . . . . *գեղեցիկ* . . . . *ի գաղաադէ*. Въ А. нѣтъ вовсе *καλή*, но въ М. есть какъ и въ Сл.; А. читаетъ «изъ Эдома»; М. какъ и другіе «изъ Галаада». Относительно *ἐκτὸς τῆς σιωπῆσεώς σου* всѣ переводчики расходятся: М. переводитъ буквально съ Сл., въ А. это *μηστο* темно, Л. *zwischen deinen Zöpfen*; К. *oculi tui sunt columbae, pone velamen tuum*. Арм. въ началѣ 1-го стиха чит. *փեսայն ասէ* «женихъ говорить», этого нѣтъ въ А.

²) М. кблнн шннн . . . რომელი აღმომავალს საბასნელით: ყოველნი ორთმცემელნი . . . Сл. «двоеплодны»; А. чит. ორთმცემელნი (კ. ი. ორსულნი).

³) М. ვითარცა საბელი მოწეული — ბაგენი შენნი, და წრასვა შენი — შენეიერ ვითარცა ნაქურცენი ვარდისა, — ვაშლი (ღაწვი?) შენი თვინეიერ ღუმილისა შენისა. Сл. яко *verve* червлена. . . . и бесѣда твоя красна, яко обращение *шипка* — *ланинты* твои, *κρομη* *замолчания твоего*. Относительно этой послѣдней фразы Сл., которую М. 2-ой разъ передаетъ буквально см. выше прим. 1. М. чит. «какъ лепестокъ *розы* — яблоко (ланинты?) твое»; А. же какъ

4. ვითარცა გოდოლი დავითისი — კელი (ყელი?)
შენი: ათასი ფარი დაშოკიდებულ მის სედა და ყოველი
ისარი ძლიერთა ⁴).

5. ორნი მუშენი შენნი ვითარცა ორნი თიკანნი
ქურციკისანი, რომელნი ჰსძოვედ შორის შროშანთა ⁵).

6. ვიდრე დღისა შერიყრებამდე და აზრდილთა
შეძვრად მე თვთ მივიდე მთასა შურისასა (= შო-
რისასა) და ბორცვსა ლიბანისასა ⁶).

S: ως λέπυρον τῆς ῥοᾶς μῆλόν σου . . . т. е. какъ кожаца грана-
товаго яблока; K. ut segmentum mali punici tempus tuum (gena-
tua), такъ и др.

⁴) М. ვითარცა გოდოლი მთისა (დავითისა?) — ქედი შენი, რე-
შელი ადშენებულ არს თალზიკისთ: ათასი ფარი დაშოკიდებულ მის
სედა, ყოველი ისარი ძლიერთა; Сл. яко столбъ Давидовъ выя твоя,
созданъ въ *Θαμισοῦ*. S. ως πύργος Δαυὶδ τράχηλός (A. «рука»?)
σου, ὁ ὀχοδομημένος εἰς *Θαλφιάμ* (вар. *Θαλπιάμ*); Арм. *որ շինեալն
է ՚ի Թալփիով*. Итакъ, М. Сл. S. и Арм. согласны между собою,
но A. читаетъ: *тысяча щитовъ висятъ на немъ* (т. е. на столбѣ
Давида), и всё стрѣлы сильныхъ». . . V. sicut turris David collum
tuum, quae aedificata est cum propugnaculis. Л. mit *Brustwehr*
gebauet, также и K. Достояно вниманія, что «*Θαλφιάμ*, въ *Θαμι-
σοῦ*» вовсе нѣтъ въ A.

⁵) М. რომელი სძოვედს. . .

⁶) М. ვიდრემდის დღისა შერიყრებამდე. . . Сл. къ горѣ Смир-
нѣи и къ холму Ливанску. S. πρὸς τὸ ὄρος τῆς σμύρνης καὶ πρὸς
τὸν βουνὸν τοῦ Λιβάνου. Арм. *ի լեան զմրոնենեաց և ՚ի բլուրն
Կերկի*. A. «я самъ пойду къ горѣ благоуханія (мирра) и къ холму
Ливанскому».

7. უოვლბდ შუწნიერ ხარ, მახლობელი ჩემო, და ბიწი არა არს შენთანა.

8. მოვედ სძალო, ლიბანით, აქა მოვედ გუნდრუკოვნიო (= ლიბანით); და მოხვიდე-წარმოვლო თავსა ზედა არვეთასა, თხემსა ზედა სანირისასა და ერძონისასა, უოველთაგან (საყოველთაგან?) ლომთასა და მთათაგან ვეფხთასა⁷⁾.

9. გვასურვე ჩუწნ, დაო ჩუწნო, სძალო, გული გვაღმე ჩუწნ ერთითა ეელისა-საბელითა მძივის შენისათა⁸⁾.

10. განშუწდეს ძუძუნი შენნი, დაო ჩემო, სძალო; რავდენ შუენიერ არიან ძუძუნი შენნი ღვინისაგან და

7) М. მოვედ, სძალო, ლიბანით, მოვედ ლიბანით, მოხვიდე და წარმოვლო დასაბამით საწმუშოებისა; თავისაგან სანირისასა და ტყემონისასა, საყოველთაგან ლომთასა, მთათაგან ვეფხთასა. Сл. Арм. какъ М. «*прейди изъ начала горы... отъ горъ пардалеосъ (рысей)*», S. также: *ἀπ' ἀρχῆς πίστεως, ἀπὸ κεφαλῆς Σανειρ καὶ Ἀερμών. . . ἀπὸ ὀρέων παρδάλεων ... ἢ ἡλίῃ ἑσπασθη...* V. Л. К. вм. «изъ начала вѣры» чит. de capite *Amata*. . . Sanir et Hermon. . . A. вм. S. πίστεως и V. Л. К. *Amata*, читаетъ: иди шествуй на главѣ (во главѣ?) *stadz* (арვე) на склонѣ Санира и Ермона...

8) М. გული ჩემი მიიზიდე, დაო ჩემო, სძალო, გული ჩემი მიიზიდე ერთითა თვალთაგანთათა, ერთითა მძივის შინა ეელისა შენისათა. Сл. сердце наше привлекла еси *единымъ отъ оию твоею, единымъ. . .* S. *ἀπὸ ὁφθαλμῶν σου. . .* Арм. *ժիով սկանբբ բով. . .* также и во всёхъ другихъ; этой фразы нѣтъ только въ А.

სუნი სამოსლისა შენისა უმეტეს საკმეველთა უა-
ველთა⁹⁾!

11. თავლი დამოსწვეთის ბაკეთა შენთა, დაო ჩემო,
სძალი, — თავლი და სძე ქვეშე ენასა შენსა, და სუნი
სამოსლისა შენისა ვითარცა სუნი გუნდრუკისა¹⁰⁾.

12. მოკრძალულ არს დაჲ ჩემი, სძალი, — მტილი
მოკრძალული, წყაროჲ დაბეჭდილი¹¹⁾.

13. მოციქულება შენი — სამოთხე: ნაყოფიერ-სი-
ლოვან, კვჭრი ნარდიონითურთ¹²⁾.

⁹⁾ М. Թա՛նն Գանժե՛նն Ե՛րես . . . Թա՛ն Գանժե՛նն Ե՛րես ժո՛ղի ժո՛ղի
Պո՛ղոս Լո՛ւննիս Ե՛րես Ե՛րես ինձն Ե՛րես ինձն Ե՛րես, Պո՛ղոս Ե՛րես
Ե՛րես Ե՛րես Ե՛րես:

¹⁰⁾ М. Գո՛ւլի Դամոս՛վեթիս Ե՛րես, Ե՛րես . . . Ե՛րես
Ե՛րես Ե՛րես ինձն Ե՛րես, Ե՛րես Ե՛րես Ե՛րես Ե՛րես Ե՛րես
Ե՛րես Ե՛րես (= Գունդրուկիս), какъ Сл. и S. come ископають . . .
медь и млеко . . . яко благоуханіе Ливана; κηρίον . . . μέλι και
γάλα . . . ան Բսմի Լիճնուս. Арм. какъ А. Մեր . . . Մեր և
Կաթն . . . իբրև ըլճու կնդրի:

¹¹⁾ М. Мტიли Դանժուլի Ե՛րես, Ե՛րես, Мტიли Դանժուլի,
Մերո Դանժուլի; S. V. Арм. также, но К. Л. прибавляетъ
ein versiegelter Born.

¹²⁾ М. მოციქულებანი ժո՛ղի — ինձն Ե՛րես Ե՛րես Ե՛րես
Ե՛րես Ե՛րես, կվճրի նարდიոնითուրთ. Сл. мѣторасли твоя садъ
шиповое съ плодомъ яблочнымъ; М. «апостольства твой — рай
(садъ) розъ» . . . А. «апостольство твое — садъ (рай) плодо-
носный» . . . S. ἀποστολαί σου — παράδεισος ῥόδων . . . Арм. также:
պատգամաւորութի ըր զրախտ նուննեաց . . . V. К. Л. «dein ge-
wächs ist wie ein Lustgarten von Granatäpfeln, mit edlen Früch-
ten. . .

14. ნარდიონი და ქურქუმა, საკმეველი-ლეწამი და კინომა ეოვლით სითურთ ღიბანისათ, შმური და ალო ეოვლითურთ ზატო სანით საკმეველი[თ]¹³);

15. წყარო სამოთხის და თავ-წყარო ცხოველის, გამომავალი ღიბანით¹⁴).

16. განიდვიძე, სამხარო, და მოვედ, ბღვარო, — მოჭბერე მტილსა ჩემსა და გამოუტყვევ სუჭნელებად საკმეველთა ჩემთა¹⁵).

ԹՎԻ V.

1. შთახედინ ძმისწული ჩემი მტილსა თუსსა და ჰსჭამენ ხილი ნაყოფთაგან თუსთა.

¹³) ნარდიონი და ქურქუმა, ლეწამის და კინამო ეოველთაგან ხეთად ღიბანისათ, შური და ალო ეოველთა თანა ჰირჭლთა, ნელა საცხებელთა. *Արմ. և քրქում . . . զըմուռ և հարուէ . . . նմ գլխաւոր խնկօք. Տ. . . κάλαμος . . . σμύρινα ἄλωμ (var. ἄλθη) μετὰ πάντων πρώτων μύρων.*

¹⁴) *М. წყარო მტილისა და ჯურღმული წყლის ცხოველის, გამომავლის ღიბანისგან. Сл. источникъ вертограда. . . какъ S. пηγῆ κήπων. . . V. fons hortorum. Արմ: աղբււր բուրածոտանայ (var. պարտիզայ = A.).*

¹⁵) *А. «пробудись, югъ, и приди, стверъ», но М. აღდგე, ჩრდილო, და მოვედ, ბღვარო, მოჭბერე ქარბი მტილსა ჩემსა და ჩათა ჰსდიოდენ-ნელსაცხებელნი ჩემნი, какъ Сл. возстани ствере и гряди юже, также S. ἐξεγέρθητι, βόρβᾶ καὶ ἔρχου, νότε. . . ровно V. surge, Aquilo, et veni, Auster. . . также и всё другіе.*

სიძე სძაღსა ეტყვის¹⁾:

შევედ მტილსა ჩემსა, და ჩემო, სძაღო, მოვეწილე
ზმორი საკმეველითურთ ჩემით, ვსჭამე ჰური ჩემი თა-
ფლითა ჩემითა და ვსვი მე ღვინოჲ ჩემი სძითა ჩემითა.

მოუვასთა მათ სიძე ეტყვის²⁾:

ჰსჭამეთ, მოუვასნო, და სუთ და დაითრევენით, ძმის-
წულნო ჩემნო³⁾.

2. მე ძმინავს, და სუღს ჩემსა ჰღვიძავს⁴⁾:

სძაღი აგძნობს სიძესა რეკასა კანისსა და ეტყვის⁵⁾:

1) Женихъ говорить невѣстѣ. Арм. также: *ჩხაყან ვჯარან
ასტ*.

2) Ближнимъ (друзьямъ) женихъ говорить; въ этомъ мѣстѣ
въ Арм. ничего нѣтъ, но 1-ый стихъ этой главы озаглавленъ
такъ: *ჯარანს აძაღს ვჩ ჰღვს ჩხაყან ჩრ* «невѣста просить,
чтобы ея женихъ сошелъ (спустился внизъ)», — этого нѣтъ вовсе
въ А.

3) М. წაჲ შთახედინ ძმისწული ჩემი მტილსა შინა თჳსსა და
წაჲ სჭამენ ნყოფი ხიღნატთა თჳსთა. . . . მოვისთულე მური (А.
ზმორი = *ძმონო*) თანა ნელსაცხებელით ჩემით, ვსჭამე თაფლით-
ურთ ჩემით და ვსვი ღვინოჲ ჩემი სძითა ჩემითა; სჭამეთ, მასლ-
ბელნო ჩემნო. . . და დაითრევენით, ძმისწულნო Сл. *да свидетъ*. . . .
и *да ясть плоды овоцій* своихъ. . .

4) А. «я сплю, душа же моя бодрствуетъ»; М. მე ძმინავს
და გუღი ჩემი მღვიძრე აწს, какъ Сл. азъ сплю, а *сердце* мое
бдитъ; также S. . . . *καὶ ἡ καρδία μου ἀγρυπνᾷ*, равно Арм. *ჩ
սիրտ իմ*: . . . и всѣ другіе чит. «сердце».

5) Невѣста даетъ знать жениху (о томъ), что стучатся въ
дверь и говорить; Арм. *ჯარანს ეძაყ ეჩხაყან բախել դուռնს*
и черезъ нѣсколько словъ: *ჩხაყან ასტ* «невѣста даетъ знать
жениху, что стучатся въ дверь», «женихъ говорить».

სმა ძმისწულისა ჩემისა ჭრეკს კარსა: „განაღე, ძმისწულო ჩემო, მახლობელი ჩემო, ტრედო ჩემო, სძალო ჩემო, — თავი ჩემი აღივსო ცვარითა ღამისათა“⁶⁾).

3. — „განვიძარცვე სამოსელი ჩემი, — ვითარმე შევიძინო იგი? და დავიბანენ ფერენი ჩემნი, — ვითარ რად შევაგინნე იგი“⁷⁾

4. ძმისწულმან ჩემმან მოჭყო კელი სარკმელითგამო და მუცელი ჩემი აღძრა მას ზედა⁸⁾;

5. აღვდეგ განლებად კარისა ძმისწულისა ჩემისა, — კელთა ჩემთა დაჭსწვეთდა ზმურნი, თითთა ჩემთა [დასწვეთდა] ზმურნი სავსე კელთა ზედა სანს-შეკლთა[სა]⁹⁾).

---

⁶⁾ М. შმაღ... კარსა შინა: «განმიღე მე, დაო ჩემო, სრულო ჩემო, რამეთუ . . . ცვრითა და თმანი ჩემნი წვეთითა, какъ Сл. гласъ брата моего ударяетъ въ двери: отверзи ми . . . совершенная моя . . . этого слова вовсе нѣтъ въ А., оно есть во всѣхъ другихъ: S. τελεία μου. Арм. կատարեալ իմ V. K. M. immaculata mea, integra mea, meine Fromme; въ А. равно нѣтъ фразы: «волосы мои напомнили капли», она есть во всѣхъ другихъ S. και οι βόστρυχοί μου ψεγάδων . . . Арм. և վարսք իմ ՚ի շաղիք գիշերոյ . . .

⁷⁾ М. . . . ვითარმე შევიძინო მას შინა . . . ვითარმე შევაგინნე მას. Сл. како облекуся съ ню? . . . како оскверню яхъ?

⁸⁾ М. მოჭყო კელი თვისი ნახვით (?) გამო და მუცელი ჩემი აღძრა მისგან. Сл. сквозь скважню . . . отъ него.

⁹⁾ М. აღვდეგ მე განლებად ძმისწულისა ჩემისა . . . (А. კარი «дверь

6. განუღე ძმისწულსა ჩემსა . . . . დისწული ჩემი წარვიდა ჩემგან და სული ჩემი განვიდა სიტყვასა მისსა: ვემიებდ მას და არა ვპოვე იგი, ვხადოდე მას და არა მომიგო მე¹⁰).

7. მზოეს მე მცველთა, რომელნი მოვლიდეს ქალაქსა, მცეს მე, დაძწულეს მე, მიძილეს სამოსელი ჩემი ჩემგან მცველთა ზღუდისათა¹¹).

8. გაფუცებ თქუძნ, ასულნო იერუსალიძისანო, ძალთა და ძლიერებათა ველისათა: უკეთუ ჭზოვოთ ძმისწული ჩემი, რათად მიუთხაროთ მას, — რამეთუ დაწულული სიევარულისა ვარი მე¹²).

9. რად არს დისწული შენი დისწულისაგან, კე-

НѢТЬ ВЪ М.) . . . დაწვეოდეს მური (А. ზმური) თითთა . . . მური სავსედ გელთა (ტართა) ზედა სახმველისათა, какъ Сл. на рукахъ заключенія (т. е. на ручкѣ двери). S. ἐπὶ χεῖρας τοῦ κλειθροῦ, такъ и въ др.

¹⁰) М. ძმისწული ჩემი წარვიდა (А. ჩემგან «отъ меня» НѢТЬ ВЪ М.) . . . სიტყვასა მისსა . . . უხმობდე მას და არა მისმინა მე.

¹¹) М. მზოეს მე მხუმიღავთა . . . ქალაქსა შინა . . . და გამტარცვეს ზეითი სამოსელი, какъ Сл. взяша *сверхунюю* ризу. S. το με-
ριστρόν. А. чит. просто: «взяли съ меня одежду».

¹²) М. ძალთა შინა და ძლიერებათა ავარაკისათა . . . უთხაროთ მას, რამეთუ წულულ ვარ მე სიევარულისათა. Относительно этого закли-
нанія см. выше гл. II, ст. 7, прим. 8. Всѣ переводы со-
гласны. съ М.

თილო დედათა შორის? რად არს დისწული შენი დის-
წულისაგან, რამეთუ ესრეთ მათუცებ ჩუტნი?!¹³⁾

სძალი იტყვის¹⁴⁾:

10. დისწული ჩემი ძწუასან და ძწითურ, გამორ-
ჩეულ შობიღვან ბევრეულთა¹⁵⁾,

11. თავი მისი — ოქროდსა ოფაზისა, კოწოლნი
მისნი ვითარცა ხე დანაკისკუდისა, შავ ვითარცა უო-
რანი¹⁶⁾);

---

¹³⁾ М. რად არს ძმისწული ჩემი დისწულისაგან. . . რად არს
ძმისწული. . . ძმისწულისაგან, რამეთუ ეგრეთ გვეუტე ჩვენ?
Этот стихъ въ Арм. озаглавленъ такъ: *դստերն եմի և պաշա*
պանք պարսպայն հարցանեն զհարսն «дочери Иерусалимскія и
стража ограды вопрошаютъ невѣсту», въ А. этого нѣтъ вовсе.

¹⁴⁾ Невѣста говорить, въ Арм. иначе: *հարսնն նշան տայ*
զեղբորդույն զինչ որ էրն «невѣста заявляетъ (указываетъ)
что такое его племянникъ». М. ძმისწული. . . გამორჩეულ ბე-
ვრეულთაგან.

¹⁵⁾ М. ოქროდსა რჩეულისა. Сл. братъ мой. . . *Տ. ἀδελφιδός*
μου. . . ἀπό μυσιδών. Арм. *ի բիւրուց. . .*

¹⁶⁾ М. ოქროდსა რჩეულისა. Сл. злато *избранно*. *Տ. κεφαλή*
αὐτοῦ χρυσίου καὶ φάλλ. Арм. *գլուխ նր յովկու կեփաղեսայ*.
А. ოფაზისა. *V. aurum purissimum.* *К. aur. optimum.* Л. также;
М. თმათა მისთა თსუელეა (ნაწნავნი) შავნი, ვითარცა უორანნი. Сл.
власы его кудрявы, черны яко вранъ, Также читаютъ *Տ. М.*
Արմ. Л., но А. читаетъ: «локоны (косы) его подобны *финиковому*
дереву, черны какъ вороны», почти также читаютъ *V. К.* «*somae*
ejus sicut elatae palmarum, nigrae quasi corvus» и *К.* «*cirri ejus*
(sunt) palmarum frondes, nigri sicut corvus».

12. თვალნი მისნი ვითარცა ტრედისანი სავსებასა ზედა წყალთასა¹⁷⁾,

13. ღაწვნი მისნი ვითარცა ფიალნი სუნნელთანი, რომელნი აღმოაცენებენ ნელსაცხებელსა გბოლვილსა; ბაკენი მისნი ვითარცა შროშანნი წვრთოდინ ნელსაცხებელთა საგბოლვილთა¹⁸⁾;

14. კელნი მისნი ოქროსანი, წახნაკებულ, სავსე ოქროდთა თარშისათა; მუცელი მისი ვითარცა ფიცარი ჰილოსძეალისა, ლესულ თვალთაგან საფიროვნისათა¹⁹⁾.

---

¹⁷⁾ М. თვალნი . . . განხანილნი სძეთა შინა, მჯდომარე სავსებასა შინა წყალთასა, какъ Сл. измовени въ млецѣ, сѣдящія въ наполненіи, также читають всѣ другіе, въ А. же этой фразы нѣтъ, а чытаеть: «глаза его какъ глаза голубя надъ полнотою водъ».

¹⁸⁾ М. ღაწვნი . . . ვითარცა ფიალნი ნელსაცხებელთანი, — ჭფუშვიან კეთილსუჭნელებსა; ბაკენი მისნი — შროშან მომწითლვარე მურისა, სავსედ, какъ Сл. ланиты . . . аки фіалы аромать . . . кацлющія смирну толы. S. ἀξ φιάλαι τῶν ἀρώματος . . . также А., «кубокъ (чашечка) благоуханій»; Арм. V. K. Л. переводятъ: сажикъ благоуханій, Арм. *իբրև գտաշտս խնկոց*, K. *areola plantae odoriferae* . . .

¹⁹⁾ М. კელნი მისნი — შემოთლილ-ოქროსანი, აღვსებულ თარშითა; მუცელი მისი — ჭურჭელი ჰილოს ძეალისა, ქვასა ზედა საფიროსსა Сл. рущѣ его обточены златы, наполнены Θарсиса; чрево его сосудъ слоновый. . . S. также: πεπληρωμένοι Θαρσείδ. Арм. *լեհալ ակամբը թարսայ* (вар. *լեհալը ՚ի թարշայ*). V. *plenaе hyacinthis*. K. *topaso, chrysolito*. . . *distinctus saphiris*. S. *σαπφείρου*, Л. *Türkissen* (бирюза).

15. წვივნი მისნი — მარმარინოღსანი, დაძტკიცუ-
ბულ ზედა-სადგომთა ოქროღსათა; ხილვაჲ მისი ვი-
თარცა ლიბანე და ვითარცა ნაძვი რჩეული²⁰).

16. ხორხი მისი — სავსე სიტკებოებითა და ყოვლად
საწადელ, — ესე არს ძმისწული ჩემი და ესე მახლო-
ბელი ჩემი, ასულნო იერუსალიმისანო²¹).

ასულნი ჭკათხავენ²²):

17. ვიდრე ვიდა ძმისწული შენი, შეწნიერო დე-
დათა შორის? ვიდრე მიძართა ძმისწულძან? და ვიძირთ
იგი შორის შენსა²³).

მიუგებს სძალი²⁴).

---

²⁰) М. სვეტი მარმარინოსანი, დაფუძნებულნი ხარისხთა ოქროს-
სათა. . . ვითარცა ლიბანე, რჩეულნი ვითარცა ნაძვისანი. Сл. столпи
морморовы, основани на степенехъ златыхъ. . . избранъ яко
кедрове. S. στῦλοι μαρμαρίνοι... ἐπὶ βάσεις χρυσᾶς. Арм. սիւնք
մարմարեայք հաստատեալք ՚ի վր հսկեաց խարսխայ.

²¹) М. ხორხი მისი — სიტკებოება. . . ესე ძმისწული ჩემი და
ესე მახლობელი ჩემი.

²²) Дочери спрашиваютъ; на этомъ мѣстѣ въ Арм. нѣтъ ни-
чего, но стихомъ ниже читаетъ: *Հարցանեն դստերքն Եմի ուր
անց եղբորորդի նր, այսինքն է Հարսինն* «дочери Иерусалимскія
спрашиваютъ — куда ушелъ племянникъ ея т. е. невѣсты».

²³) სავსე წავიდა. . . კეთილად დედათა შორის, სავსე მიდრეკა. . .
იგი შენთანა Сл. како уклонися. . . съ тобою.

²⁴) Невѣста отвѣчаетъ.

ԹԷՄԻ VI.

1. Ժմիսփառի հիմի ժտազիճա մցիլսա տչսնս, փյճտա մտո սակմեզլտասնս, մփյսնճ մօրիս մցիլիսն ճա կրթնճճ ժրօմնտա¹⁾).

2. [մե] ժմիսփառիսն հիմիսն ճա ժմիսփառակի հիմի — հիմճա, ճրօմեզլի մփյսն[ս] մօրիս ժրօմնտա²⁾).

3. կրօնիլ-ննր, մալոբլո հիմո, ճիտանրճն սատ-նոճ, ժքենիճր ճիտանրճն ճրթսնալլեմի, սակմեզլտոտա (սակքրիզլ, սաննրլ?) ճիտանրճն ճափյսնլլեմի (փյճոչ-ննի ճաժքարտանի)³⁾

1) А. М. Сл. К. начинают VI главу съ этого стиха: «братъ мой сниде» другіе же какъ V. этотъ стихъ обозначаетъ 2, а 1-ымъ послѣдній стихъ предшествующей главы. М. մցիլսն ժնն տչսն ճա ճճցիլտա (А. փյճտա) սակմեզլտասն, մփյսնճ մցիլտա մօրիս ճա կրթնճճ ժրօմնտա. Сл. сниде въ *vertoградъ* свой, въ мѣсто ароматъ; S. ἀδελφ. . . . κατέβη εἰς χῆπον αὐτοῦ εἰς φιάλας τῶν ἀρώματος . . . Арм. փ պարտէզ իւր փ տաշտս խնդոյ . . . Л. Würzgärtlein, такъ и др. Этотъ стихъ въ Арм. озаглавленъ: պատասխանի տայ հարսնն և սսէ «невѣста отвѣчаетъ и говоритъ», и 3 стрк. փեսայն ճհարսնն սսէ «женихъ говорить невѣстѣ», ни одного изъ этихъ заглавій въ А. нѣтъ.

2) М. մե . . . ճա ժմիս փառի, ճրօմեզլի մփյսնիս ժրօմնտա մօրիս.

3) М. ճիտանրճն սատնլլեմի, սակքրիզլ ճիտանրճն ճափյսնլլեմի, также читаютъ Сл. S. Арм. V. добра еси . . . яко *благоволеніе* . . . ужасъ яко вчиненны . . . καλή εἶ . . . ὡς εὐδοκία . . . θάμβος ὡς τεταγμέναι, բարենշան ես . . . իբրև ճհաճուլի . . . ճարմա.

4. მარიდენ თვალნი შენნი წინაშე ჩემსა, რამეთუ მაგათ აღმაფრინეს მე; თმა შენი ვითარცა სამწესოდ თხათა, რომელნი გამოხნდეს გალადით⁴⁾.

5. კბილნი შენნი ვითარცა არვე მორისულთა (ცხოვართა), აღმომავალი საბანელით — ყოველნი ორთამსხმელ და ბერწი არა არს მათთანა; შეწამულ ბაკენი შენნი, ვითარცა ძეწვით ღებულნი, გარდანადები ერთი ესლისა, და სიტყუად შენი შუჭნიერ⁵⁾;

6. ვითარცა ნაქვრცენნი მრეწეულისა — სიკეთენი შენნი, გარეშე ღუმილისა მაგის შენისა⁶⁾.

ნაქ *სორჩნხა* т. е. прекрасна какъ добродѣтель (благволеніе, любовь). . . страшна какъ строй [войскъ]. К. Л. же читаютъ: *pulchra . . . ut Tirza (Thirza), schrecklich wie Heeresspizen. Tirza* — извѣстный своею красотою городокъ въ Палестинѣ, служившій нѣкоторое время послѣ Соломона мѣстопробываніемъ царей израильскихъ.

4) М. მოაქციენ . . . ჩემგან, რამეთუ მათ ფრთოვან მევეს მე . . . გალადისაგან (ე. ი. თმა შენი — ვითარცა არვე (ფარა) თხათა, რომელნი გავახსულ იქმნეს მთასა ზედა გალადისას).

5) М. არვე . . . რომელნი აღმოხდეს საბანელით, ყოველნი მარჩხ ბიგ (ტყუპით-მაკე) . . . მათ მორის . . . ვითარცა საბელი ძოწეული და ჭზრახვანი შენნი შუჭნიერ. Сл. яко вервь червлена устнѣ твои и бесѣда твоя красна. S. ὡς σπαρτίον κόκκινον χεῖλη σου, καὶ ἡ λαλία σου ὠραία. Арм. *ჩერქე ქრქე ქარძირ ჯრძინჲ რ•, և [ხოფ რ•] ქეღეჲქჲ*; итакъ, эту фразу одинаково читаютъ А. М. См. S. Арм., но ея *voose nitz* въ V. Л. К.

6) См. какъ выше, гл. IV, ст. 1 и 3, прим. 1 и 3.

7. სამეოცნი არიან დედოფალნი და ოთხმეოცნი ხარჭნი⁷⁾,

8. ერთ არს ცრედი ჩემი, სძალი ჩემი, ერთ არს დედისა თჳსისასა; — იხილეს იგი ქალწულთა და ჳნა-ტრიდეს მას და დედოფალთა და ხარჭთა აქეს იგი დედოფალთა და ასულთა იხილეს სძალი და ნატრიდეს⁸⁾:

9. ვინ არს ესე, რომელი აღმოვალს ვითარცა ცისკარი, შუწნიერად ვითარცა მთოვარე, — რჩეულ ვითარცა მზის თვალი, საკვირველად განწესებულ?⁹⁾
სიქემან სთქვა¹⁰⁾:

7) სამეოც არიან... და ოთხმეოცი... და ქალწულნი, რომელთა არა არს რიცხვი. Сл. 60 суть царицы, 80 наложницъ, и *чонათъ имже нѣсть числа*, также S. Арм. V. 60 εἶσιν βασιλισσαι, και 80 παλλακαί, και νεάνιδες ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς; 60 *Թագուհիք*... 80 *հարճք և օրիորդք որոց ոչ գոյ թիւ*. Этой послѣдней фразы нѣтъ въ А.

8) Царицы и дочери увидѣли невѣсту и стали ублажать ее; Арм. также: *դասերքն և Թագուհիք տեսին զհարսն և երանեցին նա*. Это заглавіе взято, повсѣй вѣроятности, изъ предшествующаго стиха этой же главы, гдѣ Сл. чит. «видѣша ю дщери и ублажиша ю царицы, и наложницы, и восхвалиша ю». Такъ читаютъ и всѣ другіе этотъ стихъ.

9) М. რომელი აღმოვლინდებიან ვითარცა ცისკარი, კეთილ... რჩეული ვითარცა მზე, საკვირველი ვითარცა განწესებული. Сл. ужасъ яко вчиненны. V. *terribilis ut castrorum acies ordinata*, такъ и Л. К.

10) Женихъ сказалъ. Арм. *ქեսայն զհարսնն ասէ* «женихъ говоритъ невѣстѣ»,

10. მტილსა ნიგვზოვანსა შთახედ მიხედვად ნა-
ყოფთა წეაროთასა, ხილვად: თუ ჭევავიან მროწეულნი,
ანუთუ წარმოუტევებიეს ნაძვისა¹¹⁾).

სძალი სიძესა ეტევის¹²⁾!

11. მუნ მიგცნე შენ ძუძუნი ჩემნი; დამდვა მე ვითარცა
ეტლი ამინდაბისი, — არა ჭსცნა სულმან ჩემმან¹³⁾).

ქალწულთა და დედოფალთა ეტევის სიძე¹⁴⁾:

11) М. მტილსა შინა ნიგვზოვანსა შთავედ ხილვად დვჭისა,
უკეთი აღუვანა ვენახი ჭ აღორძინდეს ვაჭდნი. Сл. видѣти въ *пло-
днѣхъ потока* . . . аще процвѣте *виноградѣ*, и возростоша *шипки*.
Здѣсь, какъ и вездѣ, вм. ბრწეული, ბრწეული «гранатъ». М. чи-
таетъ ვაჭდი «роза», вѣроятно, по подраженію Сл. «шипки», «ши-
покъ» . . . S. εἰ ἤσθησαν αἱ ῥοαί. А. прибавляетъ «не опушилась ли
сосна», этой фразы нѣтъ въ другихъ, за исключеніемъ Арм. *Թէ
ժաղկեալ իցէ նոճ* . . .

12) Невѣста говорить жениху. Арм. также: *Հարսն ցիւն-
սայն ասէ* .

13) М. мუნ მოგცე ძუძუნი ჩემნი შენ, — ვერ სცნენ სულმან ჩემ-
მან, დამდევ მე ეტლსა ზედა ამინდაბისისა. Сл. тамо дамъ сосца моя
тебѣ. S. ἐκεῖ δώσω τοὺς μαστοὺς μου σοί. Арм. *անդ տայ դստինս
իմ բեղ* . . . Этой фразы нѣтъ въ V. Л. К.

14) Дѣвамъ и царицамъ говорятъ женихъ. Арм. также:
դստերքն և թագուհիքն յհարսն ասեն . Далѣе слѣдуетъ въ М.
какъ и въ другихъ, стихъ 12, который отнесенъ въ нѣкото-
рыхъ переводахъ къ VII гл., между тѣмъ этого стиха, или по-
лустигія вовсе нѣтъ въ А; М. же читаетъ какъ другіе: მთაქციე,
მთაქციე, სულამითინ, მთაქციე, მთაქციე და ვიხილოთ შენ შორის.
Сл. обратися, обратися, Суламитино, обратися, обратися и узримъ
сѣ тебѣ. S. ἐπίστρεφε . . . ἡ Σουλαμίτις . . . Арм. *դարձիր, դո,
դամացիր (?)* . . . V. *revertere, revertere, Sulamitis!*

2. უბე შენი — ტაკუკ-წახსნაკებულ (მოჭედრილი ფიალა), მოუკლებელ-საფებულ (უკლებლივ კეთილ, სუნოვანი); მუცელი შენი ვითარცა ხვაფი იფქლისა (ხორბლისა) შრომანთა შორის⁴⁾;

3. მუძენი შენნი ვითარცა ორნი თიკანნი მარხბიენი ქურციკისანი⁵⁾;

4. კელი (კელი) შენი ვითარცა გოდოლი ჰილოს ძვალისა; თვალნი შენნი ვითარცა ტბანი ესებონისანი, — ბჭეთა (სამყოფელთა) ასულთა შრავალთა; ცხვირი შენი ვითარცა გოდოლი ლიბანისა ჰირის-ჰირ დამასკისა⁶⁾;

5. თავი შენი შენ სედა ვითარცა კარშელი,

4) ВЪ А. недостаетъ: ვითარცა ხვაფი იფქლისა შორის შრომანთა «яко сгоуть пшеницы, огражденъ въ кринахъ». М. უბე (ჭივი) შენი — სასუმელი გამოქმნილი, ანა მოკლებული სიზოხისა; მუცელი შენი, ვითარცა ხვაფი იფქლისა გარემოცული შრომანთა შინა. Сл. пушь твой — чаша источена. S. χατηρ πορευτός (ნარჩვანა ჩაშეჩა); Арм. թակակ ճախարակես (ტაკუკი მოჭახსნაკელი).

5) ВЪ А. недостаетъ: ორნი მუძენი შენნი; Сл. два сосца твои М. წიქ. ორნი მუძენი შენნი ვითარცა ორნი თიკანნი მარხბიენი ქურციკისანი.

6) М. კელი შენი ვითარცა გოდოლი ჰილოს ძვალისა . . . . . ესებონისანი ბჭეთა შორის. წ. ცხვირი შენი ვითარცა სვეტი, მხედველ ჰირსა დამასკისსა; S. τράχηλός, А. снова повторяетъ в. კელი (ქელი) ძეა, კელი რუკა, — быть можетъ, это ошибка переписчика.

თხზული თავისა შენისა ვითარცა მოწეული, ვითარცა
მეფე შარვანდ-დადგმულ ახვარესსა ⁷⁾.

6. რავდენ შუწნიერ ხარ და რავდენ დასტკბნი,
სიევარულო, ფუფუნებასა შინა შენსა! ⁸⁾.

7. ემსგავსა სიმრავლე (სიმაღლე?) შენი ფინიკსა
და სასმეურნი შენნი ტევანთა მისთა ⁹⁾,

8. და ვთქუ: აღვხდე ფინიკსა იმას და შებმა უეო
სიმაღლესა მისსა; იფენედ ძუძუნი შენნი ვითარცა ტე-
ვანნი ვენახსა და სუნი ღძილთა შენთა ვითარცა ვამ-
ლი[სა] ¹⁰⁾.

⁷⁾ М. თავი . . . ვითარცა მთაჲ კარმელი და ნათხენნი . . .
ვითარცა ჰორფირი სამეფოჲ შეკრულ თანა წარმავლთა შორის. Сл.
яко Кармилъ (гора) . . . царь *увязанъ въ перистаниахъ*. Эту тем-
ную фразу различно переводятъ S. V. K. Л. «das Haar . . . ist
wie der purpur des Königs in Falten gebunden. А. ближе къ Арм.
իրև. գթաբար «*թագ 'ի դուღს յապարէսս* S. *ὡς πορφύρα, βρα-
σιλεύς δεδεμένος ἐν παραδρομαῖς*, ე. ი. თავი შენი . . . ჭტავს კარმე-
ლას მთას (гора, красиво вдающаяся въ Средиземное море), შენი
თმის ნაწინაჲები კალთებ გამოხასკულ მეფის ჰორფირას.

⁸⁾ М. რაბამ განშვენდი და რაბამ დასტკბი, სიევარულო, სიტ-
კბობებათა შინა შენთა! Арм. *սէր 'ի փափկութե՛քում* = А.
ფუფუნებასა . . .

⁹⁾ М. ასე დაბლებათა (?) შენი მამგზავსე . . . და ძუძუნი. Сл.
сие величество . . . S. μέγας, также Арм. *մեծութ*. S. *τῶ φοίνικι*.

¹⁰⁾ М. ფინიკსა ზედა და ვიბურე სიმაღლე მისი . . . იფენენ . . .
გა . . . ვენახისნნი და ეხრეს ცხვირთასა. Сл. *удержу высоту*
его . . . и воня ноздрей твоихъ. Первую половину этого стиха V.

9. და სასა შენი ვითარცა ღვინო სუნელი¹¹⁾.

სძალი იტყვის¹²⁾:

მიხვალ კვალსა ძმისწულისა ჩემისასა, — სიწრფეობით მეოფარს ბაკეთა ჩემთა და კბილთა¹³⁾.

10. მე — ძმისწულისა ჩემისა და ჩემდა — მოქცევა მისი¹⁴⁾.

11. მოვედ, ძმისწული ჩემო, და განვიდეთ აგარაკად, ვიყოფოდით დაბნებსა¹⁵⁾.

12. აღვიმსთოთ ვენახებად, ვიხილოთ, თუ ჭევაუნი ვენახსნი, ანუ თუ წარმოეტევოს ნამესა, ანუ თუ ჭევაულის ძროწეული, — მუნ მიგცნე მუშუნი ჩემნი შენ¹⁶⁾.

13. გამოჭსცეს სუჭნელებს თუსი მანდრაცორთა და კართა ჩუწნთა თანა ეოველთა ხეთა სილოვანთა; ახალი

чит. apprehendam fructus ejus; Л. und seine Zweige ergreifen, также К; 2-ую половину А. чит. «запахъ десенъ», М. носа S. ὀσμή ῥινοῦ σου ὡς μῆλα; Л. К. V. odor oris; Арм. какъ М.

¹¹⁾ М. ვა ღვინო კეთილი. Сл. вино благо. S. ὡς οἶνος ἀγαθός.

¹²⁾ Невѣста говорить; въ Арм. этого заглавія нѣтъ вовсе.

¹³⁾ М. სდგაძ ძმის ჩემის სიწრფეობით კმა ახს ბაკეთა ჩემთა; эту темную фразу переводятъ различно: Л. deine Kehle wie guter Wein, der meinem Freunde glatt eingehe, und rede von fernem.

¹⁴⁾ М. მე ძმის ჩემისა და მოქცევა მისი ჩემდამო.

¹⁵⁾ М. აგარაკსა ჩემდა, განვისვენოთ დაბათა შინა.

¹⁶⁾ М. თუ აღუვანს ვენახსნი, აღუვადეს თუ ხილნი, აღუვადეს თუ ვარდსა (ვამლნი?); Сл. процвѣтоша ли яблочки; М. розы; А. гранаты, какъ и др.

ძველსა თანა, რომელი მოძცა მე დედამან ჩემსან, ძმის-
წულო ჩემო, დაგიმარხო შენ¹⁷⁾.

თეზის VIII.

1. ვინ მოსცნა ძმისწულსა ჩემსა წოვნად მუძუნი
დედისა ჩემისანი? გპოვე შენ გარე, შეგიუვარე შენ და
არაფინ მემოს მე¹⁾.

2. შეგიპყრო და შეგიუვანო შენ სახიდ დედისა
ჩემისა და საუხჯეთა ძმობელისა ჩემისათა, — გასვად
შენ ღვინო ნელსაცხებლის მებოლველთა (— ლი), მი-
კიპყრო შენ კაწახნი ძროწეულთა ჩემთა²⁾.

¹⁷⁾ М. მანდაგორთა გამოსცეს სუჭნელებს და ვართა თანა ჩუქნთა
ყვავილნი ნიგოზთანნი, — ახალი ძველთამდე, ძმაო ჩემო, დაგიმარხენ
შენ. А. оконч. такъ: новое со старымъ (прежнимъ); которое я
получила отъ матери, племянникъ мой, сохранио тебѣ (для тебя
приберегу), также и Арм. գոր սո հնով, գոր ետ ինչ մայր իմ
պահելի . . . Въ другихъ этой фразы нѣтъ, такъ S. νέα προς πα-
λαιά, ἀδελφιδέ μου, ἐτήρησά σοι; у Л. вм. Мандрагоры, — Lilien.

¹⁾ М. ვინ მოგცეს შენ, ძმაო ჩემო . . . ამბობს გიყავ შენ და
მეჩემე არა შეუწაცხ მეო მე.

²⁾ М. შეგიპყრო შენ . . . სახელს შინა . . . ჩემისსა და საშოსა (?)
მუცლად დებულისა (საწოლსა მუცლად-მდებელისა ე. ი. დედისა) ჩემი-
სათა, — მუნ მასწავლო მე; გასვად შენ ღვინისაგან სუჭნელითურთ
შენებულისა და წყლისაგან ვაშლთა ჩემთა; Сл. введу ты . . . и
въ ложницу зачещія мя: тамо мя научили, напою ты отъ вина

3. მარცხენე მისი თავსა ჩემსა ქეჭუე და მარჯვენე მისი შემემთხვიოს მე³⁾.

4. გაფუცებ თქვენ, ასულნო იერუსალიმისანო, ძალითა და ძლიერებითა აგარაკისათა: რაჟამს აღსდგეთ, განაღვიძეთ სიუვარული — რაღამს უნდეს⁴⁾.

ასულთა და დედოფალთა სიძესა ჳრქვეს⁵⁾:

5. ვაძლსა ქვეშე განგაღვიძე შენ, — მუნ ელმოდა შენთჳს დედასა შენსა, მუნ ელმოდა მშობელსა შენსა⁶⁾.

съ вонями *строениго*, отъ воды *яблокъ* мойхъ; А. чит. введу тебя въ домъ моеи матери и *сокровищницу* родительницы моеи; дамъ тебѣ пить *гранатовый* сокъ; М. по прежнему «*яблочную воду*» какъ Сл., но въ другихъ «сокъ граната»; «тамо мя научиши» нѣтъ въ А. S. Арм., во всѣхъ другихъ оно есть, такъ V. чит. *ibi me docebis*.

3) М. მარცხე... ჩემსა ზედა და მარჯვენე შემემთხვიოს მე. М. снова читаетъ: лѣвая (рука) *надъ* моею головою... между тѣмъ всѣ другіе читаютъ *подъ*.

4) Четвертый разъ повторяется это заклинаніе; относительно его см. выше гл. II, ст. 7, прим. 8. М. ძალსა შინს... ძლიერებათა, უკეთე შესძრათ და აღადგიბოთ, ვიდრემდის უკეთე იხებოს.

5) Дочери и царицы сказали жениху. Арм. *դսուկերն և թագուհիքն ասեն* «дочери и царицы сказали».

6) М. ვინ არს ესე აღმომავალი განსვეტაკებულად და ვამტკიცოთ მშინსა თვისისა თჳს: ვაძლსა... მუნ ეშვე შენ... მუნ ელმო შენითა... Сл. кто сія восходящая убѣлена, и утверждаема о братѣ своемъ; также S. Арм. и всѣ другіе: *τις ὄστη ἢ ἀναβαίνουσα λελευκανθισμένη, ἐπιστηρίζομένη ἐπὶ τὸν ἀδελφίδὸν αὐτῆς*; этой половины 5-го стиха нѣтъ въ А.

6. რამეთუ ძმლავრ არს ვითარცა სიკვდილი — სიუვარული, ფიცხელ არს ვითარცა ჯოჯოხეთი — შური, ფრთენი მისნი — ფრთენი ცეცხლისანი, აღისა მისისანი⁷⁾;

7. წყალი მრავალი ვერ შეძლებელ არიან დაძრუტად სიუვარულისა და მდინარეთა ვერ წარღვნიან იგი; უკეთუ მისცეს კაცმან ეოველივე ცხოვრება თჳსი სიუვარულსა, შეურაცხებით შეურაცხ ჰქონ იგი⁸⁾;

ას უფნი იერუსალემისანი ამას იტყვიან⁹⁾:

8. დაჲ ჩჳწნი მცირე არს და მუძენი არა ასხენ, — რადჲე უერთ დასა ჩჳწნსა დღესა მას, რომელსა ჰრქვას მას სიტყუად?¹⁰⁾

---

7) М. დამდვეს მე ვა ბეჭედი გულსა ზედა შენსა, ვა ბეჭედი მკლავსა ზედა შენსა: რამეთუ ძლიერ არს სიუვარული... ფიცხელ ვა ჯოჯოხეთი — შური, ფრთე მისი — ფრთე ცეცხლისა, აღი მისი. Сл. положилъ мя яко печать на сердце твоемъ, яко печать на мышцѣ твоей; также въ S. Арм. и во всѣхъ другихъ: *მეც მე ოც სფრავნბა ეპი თჳს ჩარბიან თოთ, ოც სფრავნბა ეპი თბნ ბრავჩიონბ თოთ.* Этой 1-ой половины 6-го стиха также нѣтъ въ А.

8) М. არ ძალუძს წყალსა მრავალსა დაძრუტად სიუვარულისა და მდინარე ვერ წარღვნიან მას; უკეთუ... ეოველი მონაკები მისი სიუვარულსა მისა — შეურაცხებით შეურაცხ ჰქონ იგი.

9) Дочери Иерусалимскія говорятъ такъ; Арм. въ текстѣ нѣтъ заглавія, но въ примѣчаніи вар. *ბრჩორენ ასენ* «ძევესი ზოვორიან».

10) М. მცირე და მუძენი... რადჲე... დღესა მისა, უკეთუ ითქმის; Сл. аще глаголатися будетъ ей.

9. უკეთუძცა ზღუდე იყო, უშენენითძცა აზღაბაგნი ვეცხლისანი, ანუ თუძცა კარი იყო, გამომცავსატეთ ფიცარტა ნამვისათა¹¹⁾).

სძალი განცხადებულათ იტყვის¹²⁾:

10. მე ზღუდე ვარ და მუძუნი ჩემნი ვითარცა გოა დოღნი; მე ვიუაჟ წინაშე თვაღთა მისთა, რომელი ვაოებდი მშვიდობასა¹³⁾).

11. ვენახი იყო სოლომონისი ბელამონს, და მისცა ვენახი იგი მცველთა, — კაცმან მან მოართვას ნაყოფითა თვისითა ათასი ვეცხლისა¹⁴⁾).

12. ვენახი ჩემი — ჩემი არს წინაშე ჩემსა: ათასეული სოლომონს და ორასი მცველთა ნაყოფისა მისისათა¹⁵⁾).

სძალი იტყვის¹⁶⁾:

11) М. უკეთუ ზღუდე არს, აღვაშენეთ მას ზედა წასამატებელნი ვეცხლისანი და უკეთუ კარ არს, დავსწერეთ მას ზედა ფიცარი ნამვის. Сл. еще дверь есть — напишем на ней доску кедрову.

12) Невѣста открыто (протяжно, громко) говорить; Арм. также: *հարսն համարձակի և սակ*.

13) М. მე ზღუდე და... თვაღთა მის მათთა, ვითარცა მშოგუნელი მშვიდობისა, какъ Сл. азъ бѣхъ во очю ихъ аки *обрптающая миръ*.

14) М. ველამონსა მის და მისცა მას ვენახი თვისი... მართვის ნაყოფი მისი ათასითა. Сл. во Вееламонѣ, S. εν Βεελαμων.

15) М. ვენახი ჩემი — წინაშე ჩემსა: ათასი სოლომონისა.

16) Невѣста говорить; Арм. также: *հարսն սակ*.

13. რომელი ჭი მტილებსა შინა — მოუვასნი გელთან, კმა შენი მასმინე¹⁷⁾).

14. იულტოდე, დისწულო ჩემო, და დაემგზავსე ქურციკსა, ანუ ნუკრსა ირმისასა მათა ზედა სუნნელთასა¹⁸⁾).

დაესრულა „ქება ქებათა“.

---

17) М. მჯდომარე მტილთა შინის და მოუვასნი შეკრძალულნი კმისა შენისა, მასმინე მე; Сл. друзья внимлющій гласу твоему... .

18) М. იულტოდე, ძმაო ჩემო, და მოემგზავსე ქურციკსა, ანუ ნუკრსა ირმისასა მათსა ზედა ნელსაცხებელისასა.

Здѣсь кончается книга «Пѣснь Пѣсней» въ А. и М. какъ и во всѣхъ другіяхъ переводахъ, слѣд. и въ подлинникѣ, но въ Арм. прибавлено еще 1—6 стиховъ, которые, по свидѣтельству армянскихъ-богослововъ, имѣются и въ нѣкоторыхъ древнѣйшихъ спискахъ армянскаго перевода «Пѣсни Пѣсней»; стихи эти удерживаютъ общій характеръ этой книги, и въ нихъ также вставлены слѣдующія заглавія, которыя напечатаны курсивомъ, какъ и всѣ вышенприведенныя: *Օրիորդքն և Թագուհիքն սսեն* «дѣвы и царицы говорятъ»; *Վեսայն սսէ*; «женихъ говоритъ»; *Հարսն և դստերքն և օրիորդքն սսեն* «невеста и дочери и дѣвы говорятъ».

Въ заключеніе слѣдуетъ замѣтить, что грузинское названіе этой книги «ქება ქებათა» прежде всего значить; «похвала. похвалъ», или «восхваленіе восхваленій», и приближается по своему значенію къ Арм. «*օրհնութիւն օրհնութեանց*».

Другіе труды того же автора съ 1872 по 1886 годъ:

1. Сравнительный обзоръ морфологій иберійской группы кавказскихъ языковъ (литогр.) Сиб. 1872 г.
2. О предполагаемомъ сродствѣ грузинскаго языка съ подо-европейскими и туранскими языками, Журн. Мин. Нар. Просвѣщенія, сентябрь, 1872 г.
3. О грамматической литературѣ грузинскаго языка. Критическій очеркъ. Сиб. 1873 г.
4. Изъ поѣздки въ Закавказскій край лѣтомъ 1877 г., Журн. Мин. Н. Пр., ноябрь, 1877 г.
5. Къ географіи Мингреліи, Извѣст. Кавк. Отд. И. Р. Геогр. Общ. II вып., V т. 1878 г.
6. Книга Мудрости и Джы (грузинскія басни и сказки XVII-XVIII вв.). Саввы Сулхана, Орбелиани. Переводъ и объясненія. Сиб. 1878 г., Сокращенный французскій переводъ этого сборника: *Contes géorgiens... d'après le texte de M. Tsagarelli... par I. Mourier*, Tiflis. 1885 г.
7. Два изслѣдователя кавказскихъ языковъ, Журн. Мин. Н. Пр. февраль, 1880 г.
8. Мингрельскіе этюды: вып. I. Мингрельскіе тексты съ переводомъ и объясненіями. Сиб. 1880 г.
Французскій переводъ этого труда издавъ два раза: въ Парижѣ въ 1882 г. и Одессѣ въ 1883 г. подъ заглавіемъ: «*Contes Mingréliens d'après le texte de M. Tsagarelli... par I. Mourier*, 2 de édition. Odessa. 1883.
9. Мингрельскіе этюды: вып. II. Опытъ Фonetикки мингрельскаго языка. Сиб. 1880 г.
10. Eine georgische Inschrift aus Jerusalem, таблица текста съ переводомъ и объясненіями, *Zeitschrift des deutschen Palästina-Vereins*. V. IV. Heft 3—4. 1881.
11. Краткая грамматика грузинскаго языка, составленная З. Шаншванни въ 1736 году; издавъ грузинскій текстъ съ предисловіемъ на русскомъ языкѣ. Сиб. 1881 г.
12. Новые архивные матеріалы для исторіи Грузіи XVIII стол. Статія, заключающая въ себѣ перечень рукописныхъ актовъ 1740—1804 гг., хранящихся въ Москов. Главн. Архивѣ Мин. Иностран. Дѣлъ, Журн. Мин. Н. Пр., январь, 1883 г.
13. Находки на Синаѣ. (Краткій отчетъ о грузинскихъ рукописяхъ Синая). Церковный Вѣстникъ, май, № 22, 1883 г.
14. Грузинскіе памятники въ Св. Землѣ и на Синаѣ, Отчетъ Правосл. Палестинскаго Общества за 1883—1884 г.
15. Пресвященный Порфирій о грузинскихъ древностяхъ, Записки Восточнаго Отдѣленія И. Р. Арх. Общ. I вып.